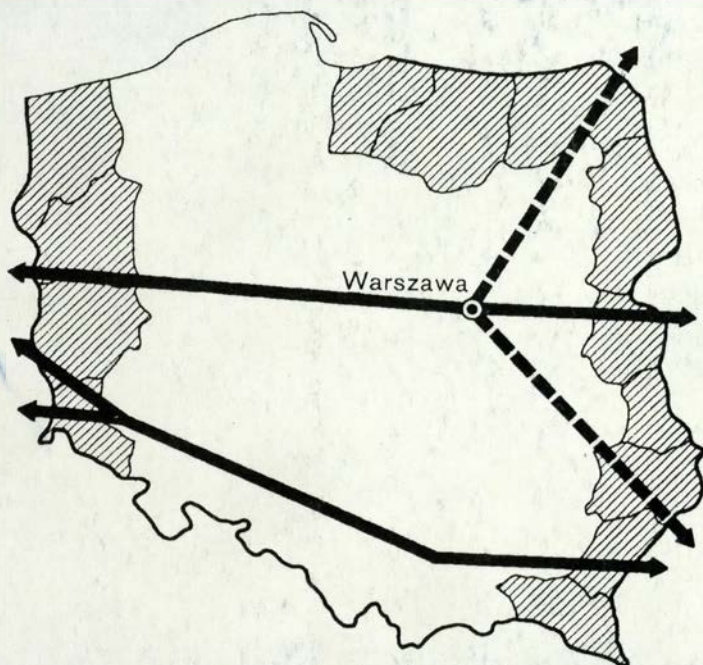

PODSTAWY ROZWOJU ZACHODNICH I WSCHODNICH OBSZARÓW PRZYGRANICZNYCH POLSKI

Biuletyn Nr 3

PROBLEMY POLSKO-UKRAIŃSKIEJ WSPÓŁPRACY PRZYGRANICZNEJ

ПРОБЛЕМИ СПІВРОБІТНИЦТВА ПРИКОРДОННИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ І ПОЛЬЩІ

WYKAZ PUBLIKACJI

projektu badawczego nr 6 6130 92 03 pt. "Podstawy rozwoju zachodnich i wschodnich obszarów przygranicznych Polski":

Biuletyn nr 1, Materiały z konferencji "Problematyka Zachodniego Obszaru Pogranicza", Zielona Góra 16–17.10.1992, Warszawa, maj 1993,

Biuletyn nr 2, Problematyka Wschodniego Obszaru Pogranicza, Warszawa, lipiec 1993,

Biuletyn nr 3, Problemy polsko–ukraińskiej współpracy przygranicznej, Warszawa–Kijów, grudzień 1993.

POLSKA AKADEMIA NAUK
Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania

Projekt badawczy nr 6 6130 92 03
Podstawy rozwoju zachodnich i wschodnich
obszarów przygranicznych Polski

Biuletyn Nr 3

Kierownik Projektu:
Prof. dr hab. Andrzej Stasiak

**PROBLEMY POLSKO-UKRAIŃSKIEJ
WSPÓŁPRACY PRZYGRANICZNEJ**

Pod redakcją:
Prof. dr hab. Piotra Eberhardta,
dra nauk ekon. Anatolija Józefowicza
i mgra Tomasza Komornickiego

Warszawa, Kijów grudzień 1993

Інститут економіки
Академії наук України,

Львівське відділення
Інституту економіки
Академії наук України

Інститут географії і
територіальної організації
Польської Академії наук

П Р О Б Л Е М И

СПІВРОБІТНИЦТВА ПРИКОРДОННИХ ТЕРИТОРІЙ

УКРАЇНИ І ПОЛЬЩІ

Наукові доповіді учасників українсько-польського
семінару, який відбувся 19-23 квітня 1993 року
в м. Львові

Warszawa, К и і в - 1 9 9 3

ОРГАНІЗАТОРИ СЕМІНАРУ:

Інститут економіки
Академії наук України,
вул. Панаса Мирного, 26,
252011 Київ
академік О. Онищенко

Львівське відділення
Інституту економіки
Академії наук України,
вул. Театральна, 17,
290006 Львів
член-кореспондент М. Долішній

Інститут географії і
територіальної організації
Польської Академії наук,
вул. Краківське Передмістя, 30,
00-927 Варшава
професор Анджей Стасяк

ORGANIZATORZY SEMINARIUM WE LWOWIE (19-23.04.1993):

Instytut Ekonomiki
Akademii Nauk Ukrainy,
bul. Panasa Mirnego, 26,
252011 Kijów

akademik O.Oniszczenko

Lwowski Oddział
Instytutu Ekonomiki
Akademii Nauk Ukrainy,
bul. Teatralny, 17,
290006 Lwów

członek korespondent M.Dolisznij

Instytut Geografii i
Przestrzennego Zagospodarowania
Polskiej Akademii Nauk,
Krakowskie Przedmieście 30,
00-927 Warszawa

prof.dr hab. Andrzej Stasiak

Table of Contents

I. Introduction and Report from the Seminar

Andrzej Stasiak, Oleksiei Onishchenko - Preface (in English).....	11
Andrzej Stasiak, Oleksiei Onishchenko - Preface (in Polish).....	17
Andrzej Stasiak, Oleksiei Onishchenko - Preface (in Ukrainian).....	22
Tomasz Komornicki - Report from the Ukrainian-Polish seminar, Lvov, April 19-23rd, 1993 (in English).....	27
Tomasz Komornicki - Report from the Ukrainian-Polish seminar, Lvov, April 19-23rd, 1993 (in Polish).....	36
Tomasz Komornicki - Report from the Ukrainian-Polish seminar, Lvov, April 19-23rd, 1993 (in Ukrainian).....	44

II. Papers presented by the Polish side and some additional reports concerning Polish-Ukrainian transboundary cooperation (in Polish)

Piotr Eberhardt - Demographic transformations within the Polish-Ukrainian borderland.....	51
Adam Jelonek, Andrzej Zborowski - Possibilities of development of transboundary cooperation between South- Eastern Poland and Lwow district.....	59
Włodzimierz Zgliński - Agriculture and food economy in the Polish-Ukrainian borderland.....	80
Teofil Lijewski - The tourist value of the South-Eastern part of Poland.....	108
Bohdan Posackij - Some aspects of development of the Western border region of Ukraine.....	118
Tomasz Komornicki - The capacity of the Polish-Ukrainian border crossings analysed on the basis of times of waiting for customs clearance in 1992.....	124
Bożena Degórska - Ecological problems of the Polish- - Ukrainian borderland.....	135
Andrzej Miszczuk - Local budgets as the source of infor- mation on transboundary cooperation.....	150

III. Papers presented by the Ukrainian side (in Ukrainian)

A.E.Yosephovich - Transboundary cooperation of Polish and Ukrainian border regions as the element of economic integration.....	167
---	-----

V.S.Budkin - Transboundary cooperation as the element of adaptation of Ukrainian economy to the European economic space.....	169
M.I.Dolishnii, S.M.Pisarenko - Regional problems of development of transboundary cooperation.....	180
O.U.Khomra - Specific features of the demographic potential of rural population in the regions of Ukraine bordering with Poland as the prerequisite for intensification of mutual relations of Ukraine and Poland.....	188
G.L.Gloukhanova - Demographic singularities of urbanization in the Ukrainian districts bordering with Poland.....	210
V.M.Tregobchuk - The basic directions of cooperation in solving of the international ecological problems.....	217
N.A.Mikula - The prioritarian directions of development of the transboundary cooperation of Ukraine and Poland.....	224
O.S.Peredrii, M.A.Lendel - Transboundary regions within the system of external economic relations.....	230
G.S.Yemets, M.A.Lendel - Economic problems of introduction of the border regions into the Eastern Carpathian Euroregion.....	235
IV. <u>List of participants of the seminar in L'viv</u>	
in Polish.....	241
in Ukrainian.....	244

Spis Treści

I. Wprowadzenie i Sprawozdanie z Seminarium

- Andrzej Stasiak, A.E.Oniszczenko** - Wprowadzenie (w języku angielskim).....11
- Andrzej Stasiak, A.E.Oniszczenko** - Wprowadzenie (w języku polskim).....17
- Andrzej Stasiak, A.E.Oniszczenko** - Wprowadzenie (w języku ukraińskim).....22
- Tomasz Komornicki** - Sprawozdanie z seminarium ukraińsko-polskiego, Lwów 19-23.04.1993 r. (w języku angielskim)..27
- Tomasz Komornicki** - Sprawozdanie z seminarium ukraińsko-polskiego, Lwów 19-23.04.1993 r. (w języku polskim)....36
- Tomasz Komornicki** - Sprawozdanie z seminarium ukraińsko-polskiego, Lwów 19-23.04.1993 r. (w języku ukraińskim)..44

II. Referaty strony polskiej oraz kilka innych opracowań dotyczących polsko-ukraińskiej współpracy transgranicznej (w języku polskim)

- Piotr Eberhardt** - Przemiany demograficzne na pograniczu polsko-ukraińskim.....51
- Adam Jelonek, Andrzej Zborowski** - Możliwości rozwoju współpracy przygranicznej między Polską Południowo-Wschodnią a obwodem lwowskim.....59
- Włodzimierz Zgliński** - Rolnictwo i gospodarka żywnościowa w regionie pogranicza polsko-ukraińskiego.....80
- Teofil Lijewski** - Walory turystyczne Polski południowo-wschodniej.....108
- Bohdan Posackij** - Niektóre aspekty rozwoju zachodniego obszaru przygranicznego Ukrainy.....118
- Tomasz Komornicki** - Przepustowość polsko-ukraińskich drogowych przejść granicznych na podstawie analizy czasów oczekiwania na odprawę w roku 1992.....124
- Bożena Degórska** - Problematyka ekologiczna pogranicza polsko-ukraińskiego.....135
- Andrzej Miszczuk** - Budżety lokalne jako źródło informacji o współpracy transgranicznej.....150

III. Referaty strony ukraińskiej (w języku ukraińskim)

- A.E.Józefowicz** - Współpraca przygraniczna Polski i Ukrainy, jako element integracji ekonomicznej.....167
- W.S.Budkin** - Współpraca przygraniczna jako element adaptacji ekonomii Ukrainy do europejskiej przestrzeni gospodarczej.....169
- M.I.Dolisznij, S.M.Pisarenko** - Regionalne problemy rozwoju współpracy transgranicznej.....180
- O.U.Chomra** - Specyfika potencjału demograficznego ludności wiejskiej przygranicznych z Polską rejonów Ukrainy, jako przesłanka intensyfikacji wzajemnych związków Ukrainy i Polski.....188
- G.Ł.Głuchanowa** - Demograficzne osobliwości urbanizacji w przygranicznych z Polską obwodach Ukrainy.....210
- W.M.Tregobczuk** - Podstawowe kierunki współpracy przy rozwiązywaniu międzynarodowych problemów ekologicznych...217
- N.A.Mikuła** - Priorytetowe kierunki rozwoju przygranicznej współpracy Ukrainy i Polski.....224
- O.S.Peredrij, M.A.Lendel** - Rejony transgraniczne w systemie zewnętrznych związków ekonomicznych.....230
- G.S.Jemiec, M.A.Lendel** - Problemy ekonomiczne wchodzenia obszarów przygranicznych do Euroregionu Karpaty Wschodnie.....235

IV. Lista uczestników seminarium we Lwowie

- w języku polskim.....241
- w języku ukraińskim.....244

I. WPROWADZENIE I SPRAWOZDANIE Z SEMINARIUM

Andrzej Stasiak
Professor, D.Sc.
Institute of Geography and
Spatial Organization
Polish Academy of Sciences

Oleksiei Onishchenko
Academician
Institute of Economics
Ukrainian Academy of Sciences

Preface

Problems taken up in the joint research of the Institute of Geography and Spatial Organization of the Polish Academy of Sciences on the one hand and the Institute of Economics of the Ukrainian Academy of Sciences on the other had been the subjects of interest of both these sides for several years already. The need of intensification of such studies got especially evident after Ukraine gained independence. This concerns, in particular, comprehensive studies of the common borderlands. In connection with the above an agreement was signed by the Institute of Economics of the Ukrainian Academy of Sciences as one of the partners and the Institute of Geography and Spatial Organization of the Polish Academy of Sciences as the other partner, concerning undertaking of joint research on the Ukrainian-Polish borderlands. Realization of this agreement by the Polish side was facilitated by the fact that in Summer 1992 Polish Committee for Scientific Research granted the means for the research project entitled "The fundamentals of the development of Western and Eastern border regions of Poland". It should be noted here that Ukraine is the greatest as to the surface (more than 600

thousand sq.kms) and population number (52 million) neighbour of Poland to the East. This fact should serve as one of the basic determinants for intensification of Polish-Ukrainian cooperation. Let us recall that surface of Poland is 323 thousand sq.kms, and population is approximately 38 million. One of the most important European East-West transport axes goes through Poland and Ukraine. It spans the distance from middle Rhine through Germany and Poland (from Zgorzelec to Przemyśl), in the direction of Lvov and Kiev, with a branching towards Odessa (Black Sea coast). Within the territory of Poland this will in the future be the so called A-4 motorway. At the Polish-Ukrainian border there exists in the area of Przemyśl-Medyka one of the two greatest so called "dry ports" in Poland (being the stations of reloading from wide to normal gauge railway), this port having extremely large capacity.

There exist also a number of ecological connections, constituted by Bug river, Roztocze hill range and Bieszczady Mts. It seems, furthermore, that agricultural problems may - in the period of socio-economic transformations both in Ukraine and in Poland - constitute an essential field of joint research and exchange of experience. Finally, though to no detriment of importance of this problem area, we should try to undertake studies on the settlement system, migrations of population, as well as on the conditions of cooperation in the domain of culture and exchange of information in establishment of local self-governments. Here, especially, a fertile field of study opens up concerning relations within the setting between the central and the local authorities, participation of local communities in true execution of power

<http://rcin.org.pl>

on the local scale, and the direct cooperation of localities and populations of the respective border zones.

The natural fields of research are so broad that in the first phase of study we could just try to identify them and to carry out partial studies in selected domains. It is on the basis of such prerequisites that the Ukrainian side organized on April 19-23, 1993 in Lvov, the first Ukrainian-Polish seminar on "Agricultural-economic, demographic, ecological and transport issues in the development of border regions of Ukraine and Poland".

The recommendations formulated during the Seminar included, in particular, two postulates:

- a) publications of Ukrainian and Polish papers,
- b) organization of the IInd Polish-Ukrainian seminar in Poland in Autumn 1993.

The postulate concerning the IInd Seminar was realized already, since on September 20-24 of 1993 Polish side did run the IInd Polish-Ukrainian seminar under the same title as the previous one. This second Seminar aimed at acquainting its participants with the status of development of the border regions on the Polish side, with a field visit to the currently most important and the potential border crossings, and at discussion of the papers prepared mainly by the Polish side.

The postulate concerning publication of seminar materials, composed both of the papers actually presented and of the informational part, is being realized via publication of the present Bulletin. The principle was accepted by us according to which Ukrainian papers are published in Ukrainian

language, Polish papers - in Polish language, while introductory texts, table of contents and the report from the first Seminar - in English, Polish and Ukrainian.

The recommendations from the Seminar emphasize the necessity of:

1. Establishment of teams for comprehensive study of the Ukrainian-Polish borderland under the auspices of Ukrainian and Polish Academies of Sciences. In Poland such a center of study exists already within the Institute of Geography and Spatial Development, Polish Academy of Sciences.
2. Appealing to the governments of Ukraine and Poland to establish the Governmental Commission on Transboundary Cooperation modelled after the Polish-German Commission, with a scientific advisory body affiliated with this Commission, composed of 10-12 Ukrainian and Polish scientists.
3. Concentrating in the nearest period on the studies in the following domains:
  - a) transport infrastructure and border crossings,
  - b) broadly conceived ecological problems (purity of waters of Bug river, International Biosphere Reserve of Eastern Carpathians, Roztocze hills),
  - c) changes in the demographic and settlement systems,
  - d) structural transformations in agriculture,
  - e) undertaking of an attempt aiming at establishment of a common methodology of research,
  - f) organization of a continuous exchange of statistical data.

In view of current needs and the status of advancement on

research we decided to devote the consecutive, IIIrd Polish-Ukrainian seminar to be held in 1994 to the broadle conceived problem area of agriculture and food economy.

4. Conducting the research in 4-5 spatial scales, namely:

- a) the supranational one, with due consideration of European and farther connections,
- b) the national one, meaning the scale of neighbouring countries (Poland and Ukraine),
- c) the regional one, encompassing the border regions,
- d) the local one, with distinction into:

- the areas of the main border crossings, their equipment and their influence upon the development of the settlement system,
- the areas of communes and towns of the border zone (the peri-boundary belt of 20-30 kms of depth)

5. Conducting in the IIInd half of 1994 of an initial evaluation of functioning of the so called Eastern Carpathian Euroregion.

Finally, we would like to express our thanks to the main initiators and organizers of cooperation, who were, from the Ukrainian side: Dr. A.E.Yosephovich and Professor V.S.Budkin, and from the Polish side: Professor Piotr Eberhardt and Mr.Tomasz Komornicki. We would also like to thank all the authors of papers, persons who spoke in the discussion, and the participants of both Seminars. Separate expression of gratitude is addressed to

- a) Ukrainian regional authorities in Lvov and local ones in Zholkiev and Rava Russka, as well as institutions related to border protection and border traffic control, and also customs control on the Ukrainian side,

- b) Polish regional authorities of Zamość and Przemyśl voivodships, as well as the officers of the Polish Frontier Guard, who made it possible for us to get well acquainted with the functioning of border crossings on the Polish side,
- c) Dr. Ryszard Jedut from the Marie Skłodowska-Curie University in Lublin, who prepared the field trip tours and the visits to the private farms on the way.

We hope sincerely that the Bulletin published will at least in a part fill the information gap existing with respect to problems of the Polish-Ukrainian borderland.

Academician

Oleksiei Oniszczenko

Institute of Economics

Ukrainian Academy of Sciences

Professor

Andrzej Stasiak D.Sc.

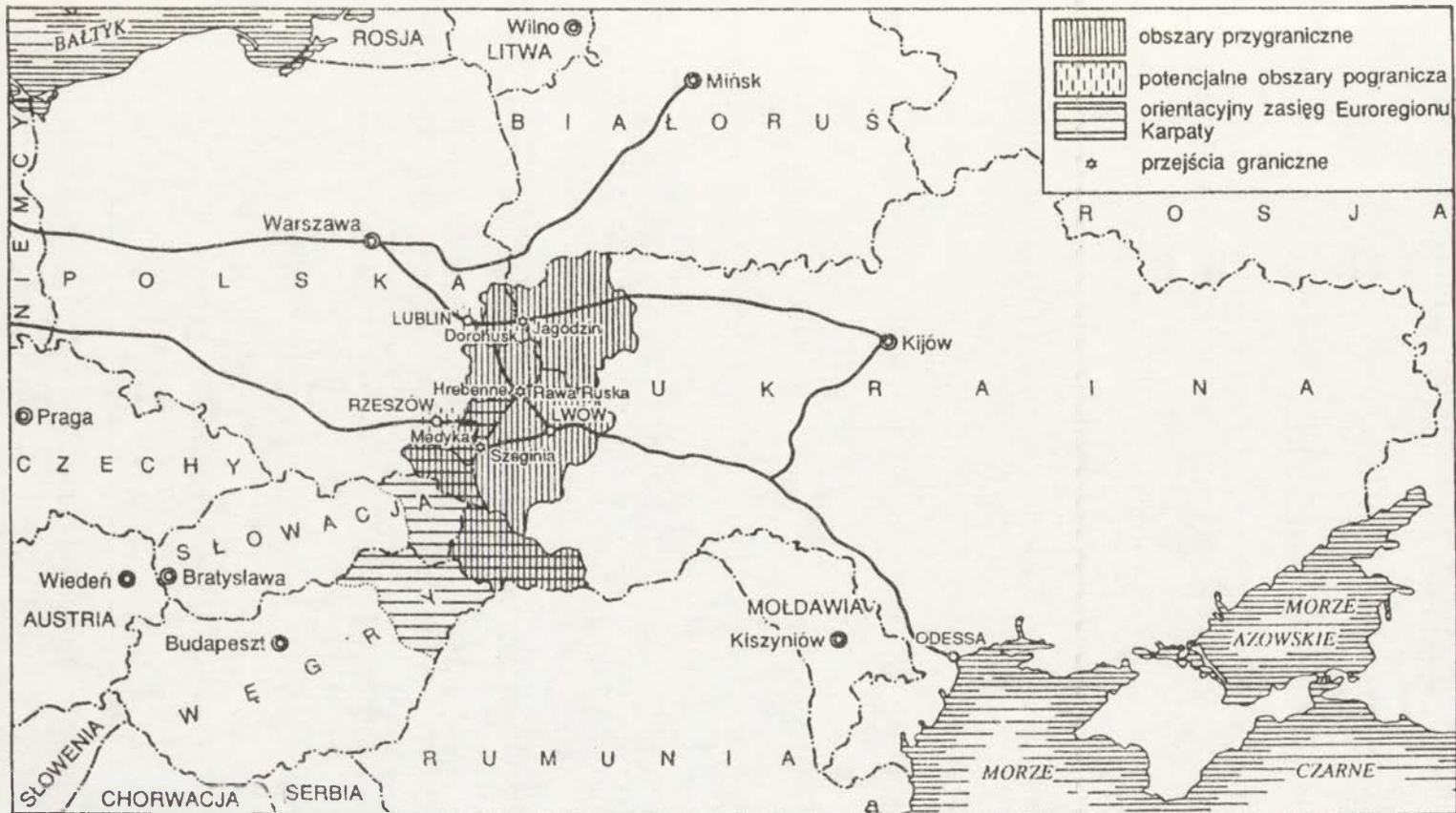
Leader of the research

project "The fundamentals

of the development of

Western and Eastern border

regions of Poland"

Obszary współpracy przygranicznej Polski i Ukrainy na tle Europy Środkowej
Regions of Polish-Ukrainian transboundary cooperation

Prof.dr hab. Andrzej Stasiak
Zakład Przestrzennego Zagospodarowania
Instytut Geografii i Przestrzennego
Zagospodarowania PAN

Akademik Oleksiej Oniszczenko
Instytut Ekonomiki
Ukraińska Akademia Nauk

Wprowadzenie

Problemy wspólnych badań IGiPZ PAN w Warszawie oraz Instytutu Ekonomiki UAN w Kijowie i Instytutu Międzynarodowych Problemów Ekonomicznych UAN w Kijowie, interesowały od kilku lat obie strony. Potrzeba intensyfikacji takich badań nasiliła się po odzyskaniu przez Ukrainę niepodległości. Dotyczy to zwłaszcza kompleksowych badań pogranicza. W związku z tym w 1992 roku została podpisana umowa o współpracy między Instytutem Ekonomiki UAN i Instytutem Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN o podjęciu wspólnych badań nad pograniczem ukraińsko-polskim. Stronie polskiej realizację tego porozumienia ułatwiło przyznanie latem 1992 r, przez Komitet Badań naukowych (KBN), środków na projekt badawczy pt. "Podstawy rozwoju zachodniego i wschodniego obszaru przygranicznego Polski". Należy zauważyć, iż Ukraina jest obecnie największym obszarem (ponad 600 tys. km²) i ludnościowo (52 mln mieszkańców) polskim sąsiadem na wschodzie. Powinno to być jednym z podstawowych wyznaczników dla intensyfikacji współpracy polsko-ukraińskiej. Przypomnijmy, że całkowita powierzchnia Polski wynosi 323 tys km² a ludność ok 38 mln. Przez Polskę i Ukrainę wiedzie też jedno z najważniejszych europejskich powiązań komunikacyjnych wschód-zachód. Biegnie ono od środkowego Renu przez Niemcy, Polskę (od Zgorzelca do Przemyśla), w kierunku Lwowa i Kijowa, z odgałęzieniem do Odessy (Morze Czarne). Na terenie Polski, będzie

to w przyszłości tzw autostrada A-4. Na pograniczu polsko-ukraińskim istnieje w rejonie Przemyśla - Medyki jeden z dwóch największych polskich tzw "suchych portów" (przeładunek z kolei szerokotorowej na kolej o wymiarach ogólnoeuropejskich), o ogromnym potencjale przeładunkowym.

Również szereg powiązań ekologicznych - rzeka Bug, Roztocze, Bieszczady - wymaga wspólnych badań i działań w zakresie polityki proekologicznej. Wydaje się również, iż problematyka rolnicza w dobie transformacji społeczno-ekonomicznych na Ukrainie i w Polsce może stanowić istotne pole wspólnych badań i wymiany doświadczeń. Na koniec, lecz nie umniejszając wagi tej problematyki, należałoby próbować podjąć badania nad osadnictwem, migracjami ludności, a także uwarunkowaniami współpracy w dziedzinie kultury i wymiany doświadczeń w tworzeniu samorządów lokalnych. Tu otwiera się wdzięczne pole badawcze dotyczące relacji w układzie władza centralna - władza lokalna, partycypacji społeczności lokalnych w rzeczywistym sprawowaniu władzy w skali lokalnej, a także bezpośredniej współpracy miejscowości i ludności tzw strefy przygranicznej.

Naturalnie pola badań są tak szerokie, iż w pierwszej fazie można je jedynie próbować identyfikować i przeprowadzać badania cząstkowe w wybranych dziedzinach. Wychodząc z tych przesłanek strona ukraińska w dniach 19-23 kwietnia 1993, we Lwowie zorganizowała I seminarium ukraińsko-polskie pt. "Agrarno-ekonomiczne, demograficzne, ekologiczne, i transportowe problemy rozwoju regionów przygranicznych".

Wśród zaleceń tego seminarium znalazły się m.in. dwa postulaty:

- a) opublikowanie referatów ukraińskich i polskich
- b) przeprowadzenie II seminarium polsko-ukraińskiego w Polsce, jesienią 1993 roku.

Postulat dotyczący II seminarium został zrealizowany, gdyż w dniach 20-24 września 1993 roku, strona polska przeprowadziła II seminarium polsko-ukraińskie pod identycznym tytułem. Seminarium to miało za zadanie zapoznanie uczestników ze stanem zagospodarowania regionów przygranicznych po stronie polskiej, z równoczesną wizją lokalną najważniejszych i potencjalnych przejść granicznych, jak również przeprowadzenie dyskusji nad referatami przygotowanymi głównie przez stronę polską.

Postulat dotyczący publikacji materiałów, składających się z części tak referatowej jak i informacyjnej, realizujemy przez publikację niniejszego Biuletynu. Przyjęliśmy zasadę, iż referaty ukraińskie są publikowane w języku ukraińskim, referaty polskie w języku polskim, wprowadzenie, spis treści oraz sprawozdanie z seminarium w językach angielskim, polskim i ukraińskim.

W zaleceniach poseminaryjnych podkreślono konieczność:

1. Utworzenia zespołów do kompleksowych badań obszarów pogranicza ukraińsko-polskiego pod auspicjami Akademii Nauk Ukrainy i Polskiej Akademii Nauk. W Polsce taki ośrodek badawczy znajduje się już w Instytucie Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN.
2. Wystąpienia do rządów Ukrainy i Polski o powołanie Rządowej Komisji Współpracy Przygranicznej na wzór Komisji

Polsko-Niemieckiej, z tym, że przy tej Komisji należałoby powołać naukowe ciało doradcze, złożone z 10-12 naukowców ukraińskich i polskich.

3. W najbliższym okresie skoncentrowania się na badaniach z zakresu:

- a/ infrastruktury komunikacyjnej i przejść granicznych,
- b/ szeroko pojętej problematyki ekologicznej (czystość rzeki Bug, Międzynarodowy Rezerwat Biosfery Karpaty Wschodnie, Roztocze),
- c/ przemian demograficznych i osadniczych,
- d/ przemian strukturalnych w rolnictwie,
- e/ podjęcia próby ustalenia wspólnej metodologii badań,
- f/ doprowadzenia do stałej wymiany danych statystycznych.

Ze względu na potrzeby bieżące jak i zaawansowanie badań, zwłaszcza strony polskiej, następne III seminarium polsko-ukraińskie w 1994 r. postanowiliśmy poświęcić szeroko pojętej problematyce rolnictwa i gospodarki żywnościowej

4. Prowadzenia badań w 4-5 skalach przestrzennych:

- a/ ponadkrajowej, z uwzględnieniem powiązań europejskich i dalszych,
- b/ krajowej, w skali państw sąsiadujących (Polska i Ukraina),
- c/ regionalnej, obejmującej regiony przygraniczne,
- d/ lokalnej w tym:

- obejmującej główne przejścia graniczne, ich zainwestowanie i wpływ na rozwój osadnictwa,
- obejmującej gminy i miasta tzw strefy przygranicznej (pas o głębokości 20-30 km).

5. Przeprowadzenia w II półroczu 1994 roku wstępnej oceny działalności tzw Euroregionu Karpaty Wschodnie.

Na zakończenie chcielibyśmy podziękować głównym inicjatorom i organizatorom współpracy; ze strony ukraińskiej: dr nauk ekonomicznych A.E. Józefowiczowi i Prof. W.S. Budkinowi; ze strony polskiej: prof. dr hab. Piotrowi Eberhardtowi i mgr Tomaszowi Komornickiemu. Swoje podziękowanie składamy także wszystkim autorom referatów, głosów w dyskusji i uczestnikom obu seminariów. Specjalne podziękowania kierujemy też do:

- a/ ukraińskich władz regionalnych (Lwów) i lokalnych (Żółkiew, Rawa Ruska), oraz instytucji związanych z ochroną granic i kontrolą ruchu granicznego oraz kontrolą celną po stronie ukraińskiej,
- b/ polskim władzom regionalnym województwa zamojskiego i przemyskiego oraz funkcjonariuszom polskiej Straży Granicznej, którzy umożliwili nam dokładne zapoznanie się z funkcjonowaniem przejść granicznych po stronie polskiej,
- c/ dr Ryszardowi Jedutowi z UMCS w Lublinie za przygotowania tras objazdu i wizyt w indywidualnych gospodarstwach rolnych.

Mamy nadzieję, że opublikowany Biuletyn wypełni w części lukę informacyjną dotyczącą pogranicza polsko-ukraińskiego.

Akademik, prof. doktor
nauk ekonomicznych
Oleksiej Oniszczenko
Instytut Ekonomiki
Ukraińskiej Akademii Nauk

Prof.dr hab. Andrzej Stasiak
Kierownik Problemu badawczego "Podstawy rozwoju zachodnich i wschodnich obszarów przygranicznych Polski"
Instytut Geografii i Przes-
strzennego Zagospodarowania
Polskiej Akademii Nauk

Проф. д-р Анджей Стасяк
Інститут Географії і Просторового
Благоустрою ПАН

Академік Олексій Онищенко
Інститут Економіки
Академії Наук України

Вступ

Проблеми спільних досліджень ІГПБ ПАН у Варшаві, а також Інституту Економіки АН України в Києві та Інституту Міжнародних Економічних Проблем АН України в Києві вже декілька років цікавлять обидві сторони. Потреба інтенсифікації таких досліджень посилилася після проголошення Україною незалежності. Особливо це стосується комплексних досліджень пограниччя. У зв'язку з цим, у 1992 році, було підписано угоду про співробітництво між Інститутом Економіки АН України та Інститутом Географії і Просторового Благоустрою ПАН, яка стосується започаткування спільних досліджень польсько-українського пограниччя. Польській стороні реалізацію цього порозуміння полегшило призначення влітку 1992 року, Комітетом Наукових Досліджень (КБН), фінансових засобів на дослідницький проект "Основи розвитку західної й східної прикордонної зони Польщі". Треба підкреслити, що Україна за територією (понад 600 тис. км²) і кількістю населення (52 мільйони жителів) є найбільшим польським сусідом на сході. Цей факт повинен бути одним з основних детермінантів інтенсифікації польсько-української співпраці. Нагадаймо, що вся територія Польщі становить 312 тис. км², а її населення - біля 38 мільйонів. Через Польщу й Україну проходить також один з найважливіших комунікаційних шляхів схід-захід. Він йде від середнього Рейну через Німеччину, Польщу (від Згожельца до Пшемисля), в напрямку Львова й Києва, з розгалуженням на

Одесу (Чорне Море). У майбутньому на території Польщі це буде так звана автострада А-4. На польсько-українському пограниччі, в районі Пшемисьля-Медики, існує один з двох найбільших польських так званих "сухих портів" (перевантажування з ширококолійної залізниці на залізницю, що має загальноєвропейські виміри), який має потужний перевантажувальний потенціал.

Також ряд екологічних сполучень - ріка Буг, Розточче, Бещади - вимагає спільних досліджень і дій у сфері проєкологічної політики. Безперечно, також сільсько-господарська проблематика, в час суспільно-економічних трансформацій в Україні й Польщі, може становити важливу область для спільних досліджень і обміну досвідом. На закінчення, проте не применшуючи ваги цієї проблематики, треба було б спробувати розпочати дослідження, що стосуються розселення, міграції населення, а також обумовлень співпраці в ділянці культури і обміну досвідом щодо творення місцевого самоврядування. Тут відкривається шіроке поле для досліджень стосовно співвідношення: центральна влада - місцева влада, співучасті місцевого населення у дійсному управлінні на місцях, а також безпосередньої співпраці місцевостей і населення у так званому прикордонному поясі.

Природні сфери досліджень так широкі, що на першому етапі можна лише спробувати їх ідентифікувати і проводити часткові дослідження у вибраних галузях. Спираючись на це, українська сторона zorganizувала 19-23 квітня 1993 року у Львові і польсько-український семінар "Аграрно-економічні, демографічні й транспортні проблеми розвитку прикордонних регіонів".

Серед рекомендацій цього семінару знаходилися, між

Іншим, такі:

- а) публікація українських і польських виступів;
- б) проведення II польсько-українського семінару в Польщі, осінню 1993 року.

Побажання, що стосувалося II семінару було реалізовано, адже 20-24 вересня 1993 року польська сторона провела II польсько-український семінар під ідентичною назвою. Завданням семінару було ознайомити його учасників із станом благоустрою прикордонних регіонів на польській стороні й, одночасно, оглянути на місцях найважливіші й потенціальні пункти переходу кордону, а також провести дискусію після доповідей, які підготувала, в основному, польська сторона.

Побажання, що стосувалося публікації матеріалів, в склад яких входять як доповіді, так і частина інформаційна, ми сповнюємо, видаючи цей Бюлетень. Ми прийняли принцип публікувати українські доповіді українською мовою, польські доповіді - польською мовою, вступ, зміст, а також звіт із семінару - англійською, польською і українською мовами.

У рекомендаціях складених після семінару підкреслено необхідність:

1. Створити робочу групу з метою комплексного вивчення теренів польсько-українського пограниччя під проводом Академії Наук України і Польської Академії Наук. У Польщі такий дослідницький осередок знаходиться вже в Інституті Географії і Просторового Благоустрою ПАН.
2. Звернутися до урядів України й Польщі створити Урядову Комісію Прикордонної Співпраці, на зразок Польсько-Німецької Комісії, при чому, при цій Комісії слід було б створити науковий дорадчий орган, який складався б з 10-12 українських і польських науковців.

3. У найближчий період зосередитися на дослідженнях з області:

- а) комунікаційної інфраструктури й пунктів переходу кордону;
- б) екологічної проблематики у широкому розумінні (чистота ріки Буг, Міжнародний Заповідник Біосфери Східні Карпати, Розточчє);
- в) демографічних змін і змін у розселенні;
- г) структурних змін у сільському господарстві;
- д) спробувати виробити спільну методологію досліджень;
- е) налагодження постійного обміну статистичними даними.

З огляду на поточні потреби та на поступ у дослідженнях, особливо польської сторони, ми вирішили черговий III польсько-український семінар у 1994 році присвятити, у широкому розумінні, проблематиці сільського господарства та харчової промисловості.

4. Проводити дослідження у 4-5 просторових аспектах:

- а) наддержавному, з урахуванням європейських і дальших зв'язків;
- б) державному, в масштабах сусідніх держав (Польща і Україна);
- в) регіональному, який охоплює прикордонні регіони;
- г) місцевому, а саме такому:
  - що охоплює головні державні пункти переходу кордону, розмір здійснених тут капіталовкладень і їхній вплив на розвиток поселень,
  - що охоплює гміни й міста розташовані у так званій прикордонній зоні (пояс шириною 20-30 км).

5. Провести у II півріччі 1994 року попередню оцінку функціонування так званого Єврорегіону Східні Карпати

На закінчення, ми б хотіли скласти подяку головним ініціаторам і організаторам співпраці; з української сторони: доктору економічних наук А. Е. Юзефовичу й професорові В. С. Будкіну; з польської сторони: професорові д-ру Піотрові Ебергардтові й магістрові Томашові Коморніцкому. Свою подяку висловлюємо також всім авторам доповідей, дискусантам і учасникам обох семінарів. Спеціальну подяку шлемо також:

- а) українським регіональним (Львів) і місцевим (Жовква, Рава Руска) органам влади, а також установам зв'язаним з охороною кордонів і контролюванням руху через кордон та митному контролю з української сторони;
- б) польським регіональним органам влади заможського і пшемиського воеводств, службовцям польської Прикордонної Сторожі, які уможливили нам детально ознайомитися з функціонуванням пунктів переходу кордону з польської сторони;
- в) доктору Ришардові Єдутові з УМЦК у Любліні за визначення маршрутів і за налагодження зустрічей у індивідуальних сільських господарствах.

Сподіваємося, що опублікований Бюлетень частково заповнить інформаційну прогалину стосовно польсько-українського пограниччя.

Академік

Олександр Овчиценко

Керівник дослідницького

проекту "Основи розвитку
західної й східної

прикордонної зони Польщі"

Проф. д-р Анджей Стасяк

Tomasz Komornicki
Department of Spatial Organization
Institute of Geography and Spatial
Organization Polish Academy of Sciences

Report from the Ukrainian-Polish Seminar on
"Agricultural-Economic, Demographic, Ecological and
Transport Issues in the Development of Border Regions of
Ukraine and Poland" Lvov, 19-23 April 1993

On April 19-23, 1993, a Ukrainian-Polish seminar took part in Lvov, organized by the Institute of Economics of the Ukrainian Academy of Sciences from Kiev, together with the Institute of Geography and Spatial Organization of the Polish Academy of Sciences from Warsaw, in the framework of agreement signed by the two Institutes in 1992. The seminar was devoted to the broadly conceived problem domain of the development of areas located along the Ukrainian-Polish border and of the transboundary cooperation.

Polish side was represented by 5 persons:

Professor Andrzej Stasiak, D.Sc., head of Polish
delegation,

Professor Teofil Lijewski, D.Sc.,

Professor Piotr Eberhardt, D.Sc.,

Ms. Bożena Degórska, B.A.,

Mr. Tomasz Komornicki, B.A.

The Ukrainian side was represented by the following scholars from the Institute of Economics of the Ukrainian Academy of Sciences in Kiev:

Academician O.M.Onishchenko,

Corresponding Member of the Ukrainian Academy V.M.Tregobchuk,

<http://rcin.org.pl>
Dr. A.E.Yosephovich, D.Sc.Geogr.,

Dr. O.I.Khomra, D.Sc.Econ.,

Dr. G.L.Glukhanova, Ph.D.,

by the scholars from the Lvov branch of the Institute of Economics of the Ukrainian Academy of Sciences, namely

Corresponding Member of the Ukrainian Academy M.I.Dolishnyi,

Dr. S.M.Pisarenko, D.Geogr. Sc.,

Dr. B.I.Zhovtanetskii, Ph.D.,

Dr. N.A.Mikula, Ph.D.,

and by the scholars from the Transcarpathian Branch of the Institute of Economics, that is

Professor G.S.Yemets, D.Sc.Econ.,

Dr. M.A.Lendel, Ph.D.

Then, Professor V.S.Budkin represented the Institute of World Economics and International Relations of the Ukrainian Academy of Sciences, while the Carpathian Branch of the International Institute of Management was represented by Dr. O.S.Peredrii. Professor A.A.Rakov from the Institute of Sociology of the Byelorussian Academy of Sciences in Minsk did also participate in the Seminar. Dr. A.E.Yosephovich from the Institute of Economics in Kiev was in charge of the direct organization of the Seminar.

Polish delegation came to Lvov with the train on April 18th, 1993, and was located in the sanitorial premises in Brukhowitsi (Brzuchowice), some 20 kms to the North-West of town. On April 19th members of the delegation took part in the city tour around Lvov, during which they visited Old Town, Roman Catholic and Greek Catholic cathedrals, and the Lychakov Cemetery, including the partly reconstructed section of (Polish) Eaglings. The <http://rcin.org.pl> representatives of the Ukrainian

side came to Brzuchowice mostly on April 19th. On the next day, that is, on April 20th, at 10:00 a.m., the whole Polish delegation and a part of the Ukrainian one took part in the meeting with the representatives of authorities of Lvov District. During this meeting floor was taken by, in particular, Professor Andrzej Stasiak, Academician O.M.Onishchenko and Professor V.S. Budkin.

The sessions of the Seminar started on April 20th at 3:00 p.m. in Brzuchowice. The seminar was opened by Professors Oleksii Onishchenko and Andrzej Stasiak, who introduced the members of both delegations. On the first day of the Seminar five papers were presented, concerning the general problems of transboundary cooperation and the problems from the domain of transport.

Professor A.Stasiak presented in his paper entitled "The Concept of Cooperation Between the Border Regions of Poland and Ukraine" the prerequisites for the studies of the Eastern border-adjacent belt in Poland, these studies being conducted within the Institute of Geography and Spatial Development. He pointed out the significance of cooperation both in the economic and scientific domains, and shortly characterized the most important strategic problems, on which, according to his opinion, attention should be focussed. These problems include, in particular, questions of transport linkages (border crossings, motorways), ecological issues (with, first of all, the issue of purity of Bug river waters), and problems related to transformation of the agrarian structure of Western Ukraine (from the point of view of potential use of Polish experience in this domain).

Professor M.I.Dolishnii presented the paper on "Regional Problems of Development of Transboundary Cooperation" in which he concentrated on the economic aspects of the present and future cooperation between the border regions of Ukraine and Poland. The paper indicated the problem of the frequently appearing legal difficulties, as well as - or even first of all - the difficulties with account setting. It was postulated in the paper to use US dollars as the basic currency in bilateral trade, and to try to abandon the barter deals practiced presently.

Then, Professor A.A.Rakov from Minsk gave the paper on "Conceptual Foundations for the Policies of Development of Border Regions in the Byelorussian Republic". This paper took up the current question of the formation of Byelorussian-Ukrainian customs border. Another theme of the paper was presentation and comments on the map of contamination resulting from the accident in Chernobyl, as well as characterization of the present state of ecological hazard on the territory of Byelorussia.

The paper presented by Professor T. Lijewski was entitled "Problems of Transboundary Transport Connections Between Poland and Ukraine", and it addressed the historical aspect of the development of transport linkages crossing the Polish-Ukrainian boundary. The paper pointed out the inadequate use of the roads and railway lines existing in the past. Some concrete solution proposals were presented, allowing for improvement of transport situation, both within the railway and the road networks (e.g. opening up of the normal gauge railway connection between Warsaw and Lvov over Rava Russka).

The last paper of the first day of the Seminar was presented by **Mr. T.Komornicki, B.A.**, and its title was "Capacity of Polish-Ukrainian Border Crossings". The paper indicated the dynamic increase of traffic across the border between the two countries, both in terms of person and vehicle numbers. In 1980 Polish-Ukrainian border was crossed by not quite one million persons, while in 1992 - by 6.4 million. T.Komornicki presented also the results of own study, carried out in 1992, and concerning the variability of waiting times for customs and passport clearing in case of vehicles at the border crossings in Medyka, Dorohusk and Hrebenne. In the extreme cases the waiting time on the Ukrainian side attained approximately 85 hours, that is - more than 3.5 days.

During the morning session on April 21st the problems of transport connections between Poland and Ukraine returned, though accompanied by papers concerning ecological and demographic aspects of the development of border regions. Altogether six papers were presented.

Professor V.S.Budkin presented the paper on "Transboundary Cooperation as the Element of Adaptation of the Ukrainian Economy to European Economic Space". The present status of transboundary cooperation was characterized in this paper on the basis of a rich research material. The question of functioning of firms with Hungarian, Slovak and Polish capital in the Transcarpathian region was also analysed in the paper. Attention was paid to the specific features of spatial development in border regions. The most promising directions of cooperation of Western Ukraine with its partners on the other side of the border were proposed.

Then, the subsequent paper was presented by Ms. B. Degórska, B.A. Its title was "Ecological Problems of Border Areas of Poland and Ukraine". The paper was devoted to presentation of ecological threats essential for both countries (pollution of water of Bug river, negative role of the Volhynian Coal Basin, and other ones), and of the concept for establishment of protected transboundary regions (Bieszczady Mts., Roztocze Hills).

The ecological theme was continued in the paper by Dr. V.M. Tregobchuk on "Main Directions of Ukrainian-Polish Cooperation in Solving of International Ecological Problems". This paper concentrated on the formally legal aspects of solving of international ecological problems.

Then, in turn, the paper by Professor P. Eberhardt concerned "Demographic Problems of Border Regions of Poland and Ukraine". It contained characterization of the development of demographic and settlement structures in the period after the World War II within South-Eastern Poland and Western Ukraine. An extremely dynamic and not always advantageous urbanization process on the Eastern side of the border was indicated, as expressed first of all through the very rapid increase of population of Lvov.

The demographic theme was continued by Dr. A.U. Khomra in his paper entitled "Specificity of Demographic Potential of Rural Population of Ukrainian Areas in the Vicinity of Polish Border As the Prerequisite for the Potential Development of International Job Migrations". The paper contained the results of the deep analysis conducted by the author and concerning the demographic potential in the border belt,

focussing on the characteristics of rural population and on the forecasts of further demographic transformations within Western Ukraine.

The problem of urbanization occurring in border regions, taken up by Professor Eberhardt, was also discussed by Dr. G.L.Glukhanova in her paper entitled "Demographic Singularities of Urbanization and Their Influence Upon Formation of the Labour Force Potential in the Border Regions of Ukraine". The author of the paper indicated the fact that the majority of migration flows of the recent 20 years were directed to large towns (i.e. those with more than 100 thousand inhabitants).

The first part of the afternoon session of April 21st was devoted to questions of economic integration, including the issue of the controversial Euroregion of Eastern Carpathians. The first speaker was Dr.A.E.Yosephovich, who presented a short paper on "Transboundary Cooperation Between Poland and Ukraine as an Element of Economic Integration". He discussed the most rational - in his opinion - ways of economic integration between Ukraine, Poland and other countries of the continent, and stated that the best of these ways to future economic integration within Europe is development of cooperation of regional nature.

Thereafter two representatives of the Transcarpathian Branch of the Institute of Economics spoke - Professor G.S.Yemets, who presented the paper on "Problems of Integration of the Carpathian Region into the Euroregion", and Dr. A.S.Peredrii, whose paper was entitled "Transboundary Regions in the System of External Economic Relations". Both these

speakers turned out to be wholehearted supporters of the newly established Euroregion, and they emphasized that the new Euroregion is a unique opportunity for the Ukrainian Transcarpathia. This issue triggered off a lively discussion in which, besides the two authors of papers, floor was taken, in particular, by Professor A.Stasiak, Professor A.Onishchenko, Professor V.S.Budkin and Professor P.Eberhardt. In abstraction from political problems all of them pointed out the absurd shape of the Eastern Carpathian Euroregion (without Lvov District). It was suggested that the natural axis of cooperation is constituted by the direction Rzeszów-Przemyśl-Medyka-Lvov, and the natural partners are the voivodships (provinces) of South-Eastern Poland and the Lvov District.

After a short break there was a free discussion, closing the seminar, in which several persons spoke, including numerous representatives of the Lvov Branch of the Institute of Economics of the Ukrainian Academy of Sciences. An interesting analysis of the situation of agriculture within Western Ukraine was presented by Dr.N.A.Mikula. She did also indicate in her intervention the most important tasks facing the developing cooperation of the border regions of Ukraine and Poland. The Seminar was summarized by Professor Andrzej Stasiak and Academician O.M. Onishchenko.

On April 22nd a field trip was organized, in cooperation with the authorities of Lvov District, around the area of Zholkiew (Żółkiew) and to the border crossing Rava Russka / Hrebenne. In Zholkiew, after the sightseeing, a meeting was organized with the town authorities. Polish trade consul from Lvov, Mr.Andrzej Zinserling took also part in this meeting.

During the meeting the participants of the Seminar had the opportunity of getting acknowledged with the plans for extension of border crossings and for modernization of roads leading to them. Floor was taken, as well, by the representative of the local customs offices, who stated that at the time being it is not possible to change the clearing procedure applied by the Ukrainian customs officers, so that in his opinion the only method for improvement of capacity of the border crossings leads through intensive expansion of facilities. Then, participants were shown the functioning of the border crossing Rava Russka/Hrebenne on the Ukrainian side, and there was an opportunity of meeting the local commander of the Ukrainian Border Guards and the head of the Customs Office in Rava Russka. This border crossing, located on the road connection between Warsaw and Lvov, functions since April 1st, 1993, round the clock, and it constitutes a very important node for bus transport, both regular and tourist. On the way back from this visit an official lunch was offered in Rava Russka. After the return the Ukrainian side organized the farewell dinner in Brzuchowice, in which Polish consul from Lvov, Mr. Andrzej Zinserling, took also part.

It was decided at the end that 14 papers presented during the Seminar will be published in the form of a joint bilingual volume. It was also decided that the subsequent seminar will take place in September 1993 in Poland. Polish delegation returned to Warsaw by train on April 23rd.

mgr Tomasz Komornicki
Zakład Przestrzennego Zagospodarowania
Instytut Geografii i Przestrzennego
Zagospodarowania PAN

**Sprawozdanie z seminarium ukraińsko-polskiego pt.
"Agrarno-ekonomiczne, demograficzne, ekologiczne i
transportowe problemy rozwoju rejonów przygranicznych
Ukrainy i Polski" Lwów 19-23.04.1993 r.**

W dniach 19 - 23 kwietnia 1993 roku we Lwowie odbyło się seminarium ukraińsko-polskie organizowane przez Instytut Ekonomiki Ukraińskiej Akademii Nauk z Kijowa i Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, w ramach umowy podpisanej pomiędzy Instytutami w 1992 roku. Seminarium poświęcone było szeroko pojętej problematyce zagospodarowania obszarów pogranicza ukraińsko-polskiego i współpracy przygranicznej.

Stronę polską reprezentowało 5 osób:

- prof. dr hab. Andrzej Stasiak - przewodniczący delegacji,
- prof. dr hab. Teofil Lijewski,
- prof. dr hab. Piotr Eberhardt,
- mgr Bożena Degórska,
- mgr Tomasz Komornicki.

Ze strony ukraińskiej w seminarium udział wzięli pracownicy Instytutu Ekonomiki Akademii Nauk Ukrainy w Kijowie:

- akademik O.M.Oniszczenko,
- członek korespondent UAAN W.M. Tregobczuk,
- dr nauk ekonomicznych A.E.Józefowicz,
- dr nauk geograficznych O.I.Chomra,
- kandydat nauk ekonomicznych G.Ł.Głuchanowa.

Lwowski oddział Instytutu Ekonomiki Akademii Nauk Ukrainy reprezentowali:

- członek korespondent ANU M.I.Dolisznyj,
- dr nauk geograficznych S.M.Pisarenko,
- kandydat nauk ekonomicznych B.I.Żowtanieckij,
- kandydat nauk ekonomicznych N.A.Mikuła.

Z Zakarpackiego Oddziału Instytutu Ekonomiki przybyli:

- prof. dr nauk ekonomicznych G.S.Jemiec,
- kandydat nauk ekonomicznych M.A.Lendel.

Instytut Światowej Ekonomiki i Stosunków Międzynarodowych Ukraińskiej Akademii Nauk reprezentował prof.W.S.Budkin, a Karpacki Oddział Międzynarodowego Instytutu Zarządzania - kandydat nauk ekonomicznych O.S.Peredrij. W Seminarium uczestniczył także prof. A.A.Rakow z Instytutu Socjologii Białoruskiej Akademii Nauk w Mińsku. Bezpośrednią organizacją seminarium zajmował się dr A.E Józefowicz z Instytutu Ekonomiki w Kijowie.

Delegacja polska przybyła do Lwowa pociągiem w dniu 18.04.1993 i została zakwaterowana w obiekcie sanatoryjnym w Briuchowici (Brzuchowice), ok 20 km na półn-zach od miasta. W dniu 19.04. uczestnicy delegacji wzięli udział w wycieczce objazdowej po Lwowie, zwiedzając Starówkę, katedry łacińską i grekokatolicką a także Cmentarz Łyczakowski, w tym m.in. częściowo odremontowaną kwaterę Orląt. Przedstawiciele strony ukraińskiej przybyli do Brzuchowic w większości 19.04. Następnego dnia tzn. 20.04 o godzinie 10.00 cała delegacja polska oraz część ukraińskiej wzięła udział w spotkaniu z przedstawicielami władz Obwodu Lwowskiego. Głos zabierali m.in.: prof. Andrzej Stasiak, akademik O.M.Oniszczenko, prof. W.S.Budkin.

Obrady seminarium rozpoczęły się 20.04. o godz. 15.00 w Brzuchowicach. Otworzyli je profesorowie Oleksij Oniszczenko i Andrzej Stasiak, przedstawiając jednocześnie członków obu delegacji. Pierwszego dnia wygłoszono 5 referatów dotyczących ogólnych problemów współpracy transgranicznej oraz zagadnień transportowych.

Prof. A. Stasiak w referacie "Koncepcja współpracy rejonów przygranicznych Polski i Ukrainy" przedstawił założenia prowadzonych przez Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania badań problematyki wschodniego pogranicza Polski. Wskazał na znaczenie współpracy tak w dziedzinie gospodarczej jak i naukowej oraz przedstawił krótko najważniejsze problemy strategiczne na których jego zdaniem należy się skoncentrować. Są to m.in. zagadnienia powiązań transportowych (przejścia graniczne, autostrady), problemy ekologiczne (w tym przede wszystkim kwestia czystości Bugu) oraz problemy związane z transformacją struktury agrarnej Zachodniej Ukrainy (w aspekcie ewentualnego wykorzystywania doświadczeń polskich w tej dziedzinie).

Prof. M.I. Dolisznij, w referacie "Regionalne problemy rozwoju współpracy transgranicznej", skoncentrował się na ekonomicznych aspektach obecnej i przyszłej współpracy rejonów przygranicznych Ukrainy i Polski. Poruszył problem często pojawiających się trudności prawnych, oraz przede wszystkim rozliczeniowych. Postulował by we wzajemnym handlu jako środka płatniczego używać dolarów USA, odchodząc jednocześnie od praktykowanej obecnie wymiany barterowej.

Następnie Prof. A.A. Rakow z Mińska przedstawił referat pt. "Koncepcyjne podstawy polityki rozwoju rejonów przygra-

nicznych Republiki Białoruskiej". Poruszył w nim aktualne zagadnienie tworzenia się białorusko-ukraińskiej granicy celnej. Zaprezentował też i omówił mapę skażeń związanych z awarią w Czarnobylu oraz scharakteryzował obecny stan zagrożeń ekologicznych na Białorusi.

Prof. T. Lijewski w referacie pt. "Problemy transgranicznych związków transportowych między Polską i Ukrainą" poruszył historyczny aspekt rozwoju przecinających granicę polsko-ukraińską powiązań transportowych. Wskazał na niepełne wykorzystanie istniejących w przeszłości dróg i linii kolejowych. Przedstawił kilka konkretnych rozwiązań mogących wpłynąć na poprawę komunikacji tak kolejowej jak i drogowej (np. uruchomienie normalnotorowego połączenia kolejowego Warszawa - Lwów przez Rawę Ruską).

Jako ostatni, w pierwszym dniu obrad, głos zabrał mgr T. Komornicki przedstawiając referat pt. "Przepustowość polsko-ukraińskich przejść granicznych". Zwrócił on uwagę na dynamiczny wzrost ruchu tak osób jak i pojazdów przez granicę między obydwojoma krajami. W 1980 r. granicę polsko-ukraińską przekroczyło niecałe milion osób, w 1992 r. już 6.4 mln. Mgr T. Komornicki przedstawił także wyniki prowadzonych przez siebie w 1992 roku badań zmienności czasu oczekiwania pojazdów na odprawę na przejściach w Medyce, Dorohusku i Hrebennym. W skrajnych przypadkach czas oczekiwania na wjazd do Polski wynosił ok 85 godzin a więc przeszło 3.5 doby.

21.04. na sesji przedpołudniowej powrócono do tematyki związków transportowych między Polską i Ukrainą a także poruszono ekologiczne i demograficzne aspekty rozwoju obszarów przygranicznych. Łącznie wygłoszono 6 referatów.

Prof. W.S. Budkin wygłosił referat pt. "Współpraca przygraniczna jako element adaptacji ekonomii Ukrainy do europejskiej przestrzeni gospodarczej". Na bogatym materiale badawczym scharakteryzował on obecny stan współpracy przygranicznej. Przeanalizował zagadnienie funkcjonowania na obszarze Zakarpacia firm z udziałem kapitału węgierskiego, słowackiego i polskiego. Zwrócił uwagę na specyfikę zagospodarowania przestrzeni w rejonach przygranicznych oraz określił najbardziej jego zdaniem perspektywiczne kierunki współpracy Zachodniej Ukrainy z jej partnerami po drugiej stronie granicy.

Jako kolejna, **mgr B. Degórska** zaprezentowała referat pt. "Problemy ekologiczne obszarów przygranicznych Polski i Ukrainy". Omówiła istotne dla obu krajów zagrożenia ekologiczne (zanieczyszczenie rzeki Bug, negatywna rola Wołyńskiego Zagłębia Węglowego i inne) oraz przedstawiła koncepcję transgranicznych obszarów chronionych (Bieszczady, Roztocze).

Rozwinięciem tematyki ekologicznej było wystąpienie **Dr W.M. Tregobczuka** pt. "Główne kierunki ukraińsko-polskiej współpracy w rozwiązywaniu międzynarodowych problemów ekologicznych". Referent skoncentrował się na formalno-prawnych aspektach rozwiązywania międzynarodowych problemów ekologicznych.

Z kolei **prof. P. Eberhardt** wygłosił referat pt. "Problemy demograficzne rejonów przygranicznych Polski i Ukrainy". Omówił rozwój struktury demograficznej i osadniczej w okresie po II wojnie światowej na terenie pd-wsch. Polski i Zachodniej Ukrainy. Wskazał na niezwykle dynamiczną i nie zawsze korzystną urbanizację po wschodniej stronie granicy, wyrażając się przede wszystkim w niezwykle szybkim wzroście liczby

ludności Lwowa.

Tematykę demograficzną kontynuował dr A.U. Chomra w referacie pt. "Specyfika potencjału demograficznego ludności wiejskiej w rejonach pogranicza polskiego Ukrainy, jako przesłanka rozwoju międzynarodowych migracji zarobkowych w perspektywie". Przedstawił on wyniki przeprowadzonej przez siebie wnikliwej analizy potencjału demograficznego w pasie pogranicza, koncentrując się na charakterystyce ludności wiejskiej oraz prognozie dalszych przemian demograficznych na Zachodniej Ukrainie.

Poruszony przez prof. Eberhardta problem urbanizacji w rejonach przygranicznych podjęła także kand. nauk G.Ł. Głuchanowa w wystąpieniu pt. "Demograficzne osobliwości urbanizacji i ich wpływ na formowanie potencjału siły roboczej w rejonach przygranicznych Ukrainy". Zwróciła ona uwagę na fakt, że większość potoków imigracyjnych ostatnich 20 lat kierowała się do miast dużych (powyżej 100 tys. mieszkańców).

Pierwszą część sesji popołudniowej, w dniu 21.04. poświęcono zagadnieniom integracji ekonomicznej, w tym kontrowersyjnemu Euroregionowi Karpaty Wschodnie. Jako pierwszy głos zabrał dr A.E. Józefowicz przedstawiając krótki referat pt. "Współpraca przygraniczna między Polską i Ukrainą jako element integracji ekonomicznej". Omówił najracjonalniejsze jego zdaniem drogi integracji ekonomicznej między Ukrainą, Polską i innymi krajami kontynentu. Stwierdził, że najlepszą drogą do przyszłej integracji ekonomicznej Europy jest rozwijanie współpracy o charakterze regionalnym.

Następnie głos zabrali dwaj przedstawiciele Zakarpackiej Filii Instytutu Ekonomiki: **prof. G.S. Jemiec** prezentując referat pt. "Problemy wchodzenia rejonu Karpackiego w Euroregion" i **kandydat nauk A.S. Pieredrij** - referat pt. "Rejony transgraniczne w systemie zewnętrznych związków ekonomicznych". Obaj okazali się gorącymi zwolennikami powołanego niedawno Euroregionu, podkreślając że jest on niepowtarzalną szansą dla ukraińskiego Zakarpacia. Sprawa wywołała ożywioną dyskusję, w której prócz referentów udział wzięli m.in. prof. A. Stasiak, prof. A. Oniszczenko, prof. W.S. Budkin i prof. P. Eberhardt. Abstrahując od problemów politycznych wszyscy oni zwrócili uwagę na absurdalny kształt Euroregionu Karpaty Wschodnie (bez Obwodu Lwowskiego). Sugerowano, że naturalną osią współpracy jest kierunek Rzeszów - Przemyśl - Medyka - Lwów, a jej naturalnymi partnerami województwa Polski Północno-Wschodniej i Obwód Lwowski.

Po krótkiej przerwie w kończącej seminarium, swobodnej dyskusji głos zabrało jeszcze kilka osób w tym liczni przedstawiciele Lwowskiego Oddziału Instytutu Ekonomiki UAN. Interesującą analizę sytuacji rolnictwa na Zachodniej Ukrainie przedstawiła kandydat nauk N.A.Mikuła. W swoim wystąpieniu zaprezentowała ona także priorytetowe zadania stojące przed rozwijającą się współpracą przygranicznych obszarów Ukrainy i Polski. Seminarium podsumowali profesor A.Stasiak i akademik O.M.Oniszczenko.

W dniu 22.04., przy współudziale władz Obwodu Lwowskiego zorganizowano objazd terenowy rejonu Żółkwi i przejścia granicznego Rawa Ruska / Hrebenne. W Żółkwi po zwiedzeniu miasta odbyło się spotkanie z władzami Rejonu Żółkiewskiego. Wziął w

nim udział polski konsul handlowy we Lwowie Andrzej Zinserling. Podczas spotkania uczestnicy seminarium mieli okazję zapoznać się z planami rozbudowy przejść granicznych i modernizacji szos dojazdowych. Głos zabrał m.in. przedstawiciel miejscowych organów celnych stwierdzając, że zmiana trybu stosowanego przez funkcjonariuszy ukraińskich systemu odpraw nie jest w obecnej sytuacji możliwa. Stąd jedyną drogą do poprawy przepustowości przejść jest, jego zdaniem, ich intensywna rozbudowa. Następnie zapoznano się z pracą przejścia granicznego Rawa Ruska / Hrebenne po stronie ukraińskiej, a uczestnicy objazdu mieli okazję spotkać się z miejscowym komendantem Ukraińskich Wojsk Granicznych oraz szefem Urzędu Celnego w Rawie Ruskiej. Położone na trasie Warszawa - Lwów, przejście graniczne Rawa Ruska / Hrebenne od 1.IV.1993 roku czynne jest całą dobę i stanowi bardzo ważny punkt dla komunikacji autobusowej rejsowej i turystycznej. W drodze powrotnej w Rawie Ruskiej zorganizowany był uroczysty obiad. Po powrocie strona ukraińska przygotowała w Brzuchowicach kolację pożegnalną, w której uczestniczył także konsul RP Andrzej Zinserling.

Na zakończenie zdecydowano, że 14 wygłoszonych podczas seminarium referatów zostanie wydane w formie wspólnej, dwujęzycznej publikacji. Ustalono także, że kolejne wspólne Seminarium odbędzie się we wrześniu 1993 r. w Polsce.

Delegacja polska powróciła do Warszawy pociągiem w dniu
23.04.

ТОМАШ КОМОРНИЦЬКИЙ
магістр

відділ територіальної
організації
Інституту географії і
територіальної організації ПАН

Звіт про участь делегації Інституту географії і територіальної організації ПАН в українсько-польському семінарі на тему "Аграрно-економічні, демографічні, економічні і транспортні проблеми розвитку прикордонних територій України і Польщі", м. Львів, 19-23. 04. 1993 р.

З 19 по 23 квітня 1993 року у м. Львові відбувся українсько-польський семінар, організований Інститутом економіки Академії наук України і Інститутом географії і територіальної організації Польської академії наук у відповідності з угодою підписаною між названими інститутами в 1992 р. Семінар був присвячений організації співпраці прикордонних українсько-польських районів над агаданими проблемами.

Польська сторона була представлена 5 особами:
професор, доктор Анджей Стасяк - керівник делегації;
професор, доктор Теофіл Лієвські;
професор, доктор Петро Еберхардт;
магістр Вожепа Дегурська;
магістр Томаш Коморницький.

З боку України в семінарі взяли участь співробітники Інституту економіки Академії наук України:

академік О. М. Онисенко;
член-кореспондент УААН В. М. Трегобчук;
доктор економічних наук А. Е. Кюефович;
доктор географічних наук О. І. Хомра;
кандидат економічних наук Г. Л. Глуханова,

а також вчені Львівського відділення Інституту економіки Академії наук України:

член-кореспондент АНУ М. І. Долішній;
доктор географічних наук С. М. Писаренко;
кандидат економічних наук В. І. Жовтанецький;
кандидат економічних наук Н. А. Микула.

Від Закарпатського відділення Інституту економіки України у роботі семінару брали участь:

професор, доктор економічних наук Г. С. Ємець;
кандидат економічних наук М. А. Лендел.

Інститут світової економіки та міжнародних відносин Академії наук України був представлений професором В. С. Будкіним.

Карпатський філіал міжнародного інституту менеджменту представляв кандидат економічних наук О. С. Передрій, а Інститут аграрної економіки УААН - кандидат економічних наук В. Г. Зогуля. В семінарі брав участь також професор А. А. Раков з Інституту соціології Біларуської академії наук.

Організацією семінару безпосередньо займався доктор економічних наук А. Е. Квефович з Інституту економіки АН України /Київ/.

Польська делегація, прибувши до Львова 18.04.1993 р., була поселена для проживання в санаторії "Львів", у містечку Бреховичі, що знаходиться на відстані 20 км, на південний захід від Львова. Наступного дня /19.04.93/ члени делегації зробили екскурсію по Львову, відвідали стару частину міста, латинський і греко-католицький кафедральні собори, а також Личаківське кладовище і меморіал "Польським орлентам".

Українські учасники семінару прибули у Бреховичі вранці, 19 квітня. Наступного дня весь склад польської делегації і частина української зустрілися з представниками влади Львівської області. На цій зустрічі виступили: професор Анджей Стасяк, академік А. Онисенко, професор В. Будкін.

Семінар розпочався 20 квітня, о 15 годині, в Бреховичах. Засідання відкрили академік Олексій Онисенко і професор Анджей Стасяк. Вони представили членів обох делегацій. У перший день було заслухано п'ять рефератів, в яких були висвітлені загальні питання розвитку прикордонного співробітництва, зокрема і особливо у розв'язанні транспортних проблем.

Професор Анджей Стасяк у виступі "Концепція співпраці прикордонних районів Польщі і України" виклав основні положення наукових досліджень з проблем східного прикордоння Польщі. Він наголосив на необхідності концентрації спільних зусиль на розв'язання тих господарських і наукових проблем, які, на його думку, мають важливе стратегічне значення. Це, насамперед, проблеми транспорту /кордонні переходи, автошляхи/, екології /чистота води в річці Буг/, а також проблеми трансформації аграрного виробництва в Західній Україні /в аспекті можливого використання польського досвіду в цій галузі/.

Професор М. І. Долішній і доктор географічних наук С. М. Писаренко, в доповіді на тему "Регіональні проблеми розвитку прикордонного співробітництва", акцентували увагу на економічних аспектах сучасного і майбутнього співробітництва прикордонних районів України і Польщі. Відзначили труднощі

розвитку цього процесу, що обумовлені відмінностями правових основ у польському і українському законодавствах. Висунута ідея, щоб у взаємній торгівлі застосовувати, як засіб платежу, долари США, відійшовши одночасно від застосування бартерного обміну.

Професор А. А. Раков, з Мінська, у доповіді "Концептуальні основи політики розвитку прикордонних районів Республіки Беларусь", розглянув актуальні питання становлення беларусько-українського митного кордону. Показав на карті територію радіоактивного забруднення Беларусі, внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС, і дав характеристику сучасного стану його подолання.

Професор Т. Лієвські, в доповіді "Проблеми транскордонних зв'язків між Польщею і Україною" зупинився на історичному аспекті розвитку транспортних зв'язків на польсько-українському кордоні. Привернув увагу до становища, коли існуючі здавна шляхи і залізниці нині використовуються не повною мірою. Запропонував декілька конкретних рішень поліпшення транспортних зв'язків як залізницею так і автошляхами, зокрема - ввести в дію залізничну колію європейського стандарту сполучення - Варшава-Львів - через Раву Руську.

Перший день засідання був завершений доповіддю магістра Т. Коморніцкі на тему: "Пропускна здатність польсько-українських прикордонних переходів". Доповідач звернув увагу на динаміку переміщення громадян і поїздів через кордон між обома державами. Якщо в 1980 р. польсько-український кордон пересікало менше 1 млн. осіб, то в 1992 р. - 6,4 млн. Магістр Т. Коморніцкі навів також результати своїх досліджень зміни часу очікування відправлення поїздів на переходах в Медіке, Дорохуску і Хребенному. У крайніх випадках час очікування поїздів на в'їзд до Польщі досягав 85 годин, тобто становив більше трьох з половиною діб.

На засіданні, 21 квітня, було продовжено розгляд проблем транспортних зв'язків між Польщею та Україною, а також порушено екологічні і демографічні аспекти розвитку прикордонних районів. Заслухано шість виступів.

Від Інституту світової економіки та міжнародних відносин Академії наук України виступив з доповіддю доктор економічних наук, професор В. С. Буджін. На багатому дослідницькому матеріалі він дав характеристику стану прикордонного співробітництва в системі адаптації економіки України до європейського господарського простору. Зокрема, проаналізував роботу чисельних спільних підприємств Закарпаття зі східно-словацькими, угорсь-

кими, польськими та іншими підприємствами, зупинився на особливостях розвитку прикордонної інфраструктури, обґрунтував найбільш перспективні напрями безпосереднього співробітництва західних областей України з їх партнерами по той бік кордону.

Магістр Б. Дегурська доповіла про "Екологічні проблеми прикордонних районів Польщі і України". Обґрунтувала істотну для обох держав екологічну загрозу /забруднення річки Буг, негативний вплив на екологічну обстановку Львівсько-Волинського вугільного басейну/, а також запропонувала концепцію створення транскордонних заповідних районів /Бещади, Росточе/.

Екологічну тему продовжив доктор економічних наук В. М. Трегобчук, проголосивши доповідь на тему "Основні напрями співробітництва у вирішенні міждержавних екологічних проблем". Головну увагу він приділив обґрунтуванню міждержавних екологічних проблем і правовим аспектам їх розв'язання.

Далі професор П. Еберхардт виклав зміст доповіді "Демографічні проблеми прикордонних районів Польщі і України". В ній зроблено огляд динаміки структури населення і поселень в період після другої світової війни на території південно-західної Польщі і західної України. Звернув увагу на нетипову динамічну і не завжди виправдану урбанізацію на східному боці кордону, що обумовлено перш за все дуже високими темпами зростання населення м. Львова.

Демографічну тему продовжив доктор географічних наук О. І. Хомра, який виступив з доповіддю на тему "Специфіка відтворення сільського населення прикордонних з Польщею районів України як передумова інтенсифікації взаємозв'язків України і Польщі". На великому дослідницькому матеріалі доповідач показав результати аналізу демографічного потенціалу в прикордонній смузі, зупинився на характеристичні сільського населення, зробив прогноз подальших демографічних змін в західній Україні.

Порушені професором П. Еберхардтом проблеми урбанізації в прикордонних районах торкнулась також в своєму виступі кандидат економічних наук Г. Л. Глуханова. У своїй доповіді основну увагу вона звернула на демографічні особливості урбанізації прикордонних з Польщею областях України.

Однією з цих особливостей є зокрема зростання інтенсивності міграційних потоків населення з прикордонних районів до великих міст.

У другій половині дня, 21.04, обговорювались проблеми економічної інтеграції та рівних версій формування Єврорегіону в зоні Східних Карпат.

Перше слово мав доктор економічних наук А. Е. Юзефович,

який виступив з доповіддю "Транскордонне співробітництво України і Польщі як фактор економічної інтеграції". Квінтесенція його доповіді полягала в обґрунтуванні майбутніх найбільш раціональних шляхів економічної інтеграції України і Польщі та інших країн Європи. Починати економічну інтеграцію необхідно з регіонального співробітництва сьогодні.

Потім ваяли слово представники Закарпаття. Професор Г. С. Ємець зупинився на економічних проблемах входження прикордонної території до Карпатського Євросереєну, а доцент О. С. Передрій говорив про субрегіональні об'єднання в системі зовнішньоекономічних зв'язків. Обидва доповідача виявились щирими прихильниками створеного недавно Євросереєну. Вони вважають, що це є винятковим шансом для виходу з економічної кризи українського Закарпаття.

Порушені у названих доповідях важливі питання викликали жваву дискусію, в якій ваяли участь професор А. Стасяк, академік А. Онищенко, професори В. Будкін, П. Еберхардт. Абстрагуючись від політичних проблем, всі вони відмічали абсурдність Євросереєну Східних Карпат без Львівської області. Природною віссю співробітництва є і повинен бути напрямом Жешув-Пшемисл-Медика-Львів, а партнерами воеводства південно-східної Польщі і Львівська область України.

Після короткої перерви, в кінці семінару, відбулась вільна дискусія, в якій прийняли участь ще декілька осіб, в тому числі співробітники Львівського відділення Інституту економіки Академії наук України. Про результати аналізу ситуації в сільському господарстві Західної України доповіла кандидат економічних наук, старший науковий співробітник Львівського відділення Інституту економіки Академії наук України Н. Мікула. У своїй доповіді вона також акцентувала увагу на розвитку зовнішньоекономічної діяльності /ЗЕД/ Львівської області.

Підсумки семінару зробили професори А. Стасяк і О. Онищенко.

24 квітня 1993 р. при сприянні керівництва Львівської області було організовано поїздку в район Жовква і до прикордонного переходу Рава Руська-Хребенне. Під час відвідання міста Жовква відбулась зустріч з керівниками району. В ній взяв участь польський консул з питань торгівлі у Львові А. Зінсерлінг. Учасники семінару мали нагоду ознайомитися з планами будівництва кордонних переходів і модернізації під'їздних шляхів. Представник місцевої митниці відмічав, що зміна порядку української системи оформлення документів митного контролю в сучасних умовах практично

неможлива. На його думку єдина можливість покращити пропускну здатність переходів - інтенсивна її розбудова. Далі відбулось знайомство з роботом кордонного переходу - Рава Руська-Хребенне. Учасники об'їзду мали нагоду зустрінутися з місцевим комендантом українських прикордонних військ, а також з начальником митної служби в Раві Руській.

Траса Варшава-Львів, кордонний переїзд Рава Руська-Хребенне, станом на 1.04.1993 року, знаходиться в цілому у задовільному стані, що є особливо важливим для забезпечення нормального рейсового і туристичного автобусного сполучення. На зворотній дорозі в Раві Руській був організований урочистий обід, а після повернення в Бреховичі, українська сторона приготувала прощальну вечерю, в якій прийняли участь консул РП Анжей Зінсерлінг.

На закінчення було вирішено, що виголошені під час проведення семінару доповіді будуть видані в формі спільної публікації українською і польською мовами. Домовились також про проведення наступного спільного семінару, у вересні 1993р., в Польщі.

Польська делегація повернулась у Варшаву поїздом 23.04.93р.

II. REFERATY STRONY POLSKIEJ ORAZ KILKA INNYCH OPRACOWAŃ DOTYCZĄCYCH POLSKO-UKRAIŃSKIEJ WSPÓŁPRACY TRANSGRANICZNEJ (w języku polskim)

Prof.dr hab Piotr Eberhardt
Zakład Przestrzennego Zagospodarowania
Instytut Geografii i Przestrzennego
Zagospodarowania PAN

Przemiany demograficzne na pograniczu polsko-ukraińskim

W celu przedstawienia problematyki demograficznej pogranicza polsko-ukraińskiego należy w pierwszym rzędzie określić obszar mający być obiektem zainteresowania badawczego. Pogranicze może być różnie rozumiane. W zależności od potrzeb możemy przyjmować szerokie lub dość wąskie zasięgi terytorialne. Zazwyczaj przyjmuje się jednostki administracyjne, względnie strefy o różnej szerokości, przylegające do granicy. W ramach tak pojętego pogranicza można przeprowadzać dowolne rozgraniczenia lub procedury delimitacyjne. Nie wnikając w szczegóły metodologiczne przyjęto najprostsze rozwiązanie polegające na zaliczeniu do obszarów pogranicza polsko-ukraińskiego ośmiu jednostek administracyjnych, a mianowicie dwóch obwodów ukraińskich oraz sześciu polskich województw. Te dysproporcje w liczbie jednostek wynikają z faktu, że województwa polskie są prawie czterokrotnie mniejsze terytorialnie od obwodów ukraińskich. Po stronie ukraińskiej przyjęto dwa obwody: lwowski i wołyński. Po stronie zachodniej cztery województwa bezpośrednio przylegające do granicy (woj. krośnieńskie, przemyskie, zamojskie i chełmskie) oraz dwa województwa (lubelskie i rzeszowskie) położone w pobliżu granicy. Należy tu dodać, że woj. chełmskie i zamojskie należą integralnie do regionu węzłowego ze stolicą w Lubli-

nie, natomiast woj. przemyskie i krośnieńskie ciążą funkcjonalnie do ośrodka regionalnego w Rzeszowie. Dzięki tej procedurze wspólne pogranicze obejmuje obszary porównywalne pod względem terytorialnym i ludnościowym. Dwa przygraniczne obwody ukraińskie liczą łącznie 42,0 tys.km² oraz 3721 tys. mieszkańców. Z kolei sześć przyjętych do analizy województw polskich 32,2 tys. km² oraz 3338 tys. mieszkańców.

Granica polsko-ukraińska liczy 526 km. Rozpoczyna się w miejscu styku z granicą polsko-słowacką na zboczach Wielkiej Rawki, zaś kończy w rejonie Włodawy dochodząc do miejsca zetknięcia granic ukraińskiej, polskiej i białoruskiej. Pogranicze polsko-ukraińskie ma wyraźnie charakter dualistyczny. Część południowa obejmująca po stronie wschodniej obwód lwowski, zaś po stronie polskiej woj. przemyskie, krośnieńskie i rzeszowskie różni się znacznie od części północnej, oddzielonej graniczną rzeką Bug, odgraniczającej obwód Wołyński od polskiej Lubelszczyzny, obejmującej woj. lubelskie, chełmskie i zamojskie.

Południowe pogranicze to do I wojny światowej historyczna Galicja a w okresie międzywojennym tzw. Małopolska Wschodnia należąca do woj. lwowskiego, które rozciągało się po Wisłę w rejonie Tarnobrzegu. Natomiast Wołyń z Lubelszczyzną do I wojny światowej należały do Imperium Rosyjskiego, zaś w latach międzywojennych do Polski. Odmienne dzieje i uwarunkowania historyczne ujawniły się w stanie zagospodarowania, w różnicach wyznaniowych i obyczajowych ludności itp.

Wyznaczone po obu stronach granicy obszary są potencjalnie predysponowane do współpracy przygranicznej. Określenie ich potencjału ludnościowego, dynamiki i struktury demogra-

ficznej, poziomu urbanizacji jest istotne jako przesłanka umożliwiająca konstruowanie wspólnych planów zagospodarowania i aktywizacji obszarów położonych po obu stronach wspólnej granicy.

W celu przedstawienia tempa rozwoju demograficznego zaprezentowano liczbę ludności na obu pograniczach w ciągu ostatnich czterdziestu lat w czterech przekrojach czasowych (zob. tab. nr 1). Dynamika wzrostu ludności była bardzo wysoka zarówno po stronie ukraińskiej jak i polskiej. Liczba ludności na każdym z pograniczy wzrosła w badanym okresie w liczbach absolutnych o około jeden milion osób. Równocześnie nastąpiły bardzo szybkie zmiany strukturalne wynikające z procesów urbanizacyjnych. Ludność miejska po stronie ukraińskiej wzrosła z 760 tys. do 2080 tys. czyli trzykrotnie. Po zachodniej stronie granicy procesy umiastowienia były nieznacznie wolniejsze, ale też wysokie, gdyż ludność miejska pogranicza polskiego wzrosła z 424 tys. do 1412 tys. osób.

Równocześnie nastąpiła stabilizacja a następnie wyludnianie się wsi. Procesy depopulacyjne terenów wiejskich były szybsze na pograniczu ukraińskim. Wiązało się to z przeprowadzoną na Ukrainie kolektywizacją rolnictwa. Indywidualna własność ziemi w Polsce działała stabilizująco na ruchy migracyjne między wsią a miastem. Bardziej zaawansowane na pograniczu polskim były również procesy semiurbanizacji obszarów wiejskich. Zmieniły się znacznie na obu pograniczach proporcje między ludnością miejską a wiejską. Można stwierdzić, że w rezultacie procesów urbanizacji nastąpiło przeobrażenie polskiego i ukraińskiego pogranicza. Bezpośrednio po wojnie były to obszary <http://rcin.org.pl> rolnicze o bardzo wysokim odsetku

ludności wiejskiej. Obecnie w części ukraińskiej przeważa ludność mieszkająca w miastach. Po stronie polskiej odsetek ludności miejskiej jest niższy. Ponadto istnieją duże różnice między północnymi a południowymi częściami pogranicza. Bogatym stanem zagospodarowania oraz wyższą gęstością zaludnienia cechują się południowe części jednego i drugiego pogranicza. Poziom urbanizacji jest też poważnie zróżnicowany. Po stronie polskiej wyższy jest w części północnej, zaś ukraińskiej na południu. W dużym stopniu jest to rezultatem wysokiego potencjału demograficznego Lwowa i Lublina.

W rezultacie procesów urbanizacji i uprzemysłowienia zmieniła się struktura osadnictwa miejskiego. Szybkie i nierównomierne tempo rozwoju poszczególnych ośrodków miejskich wpłynęło na układ sieci osadniczej. Najszybciej wzrastały miasta duże.

Największym miastem na analizowanym terytorium jest Lwów liczący blisko 800 tys. mieszkańców. Następnym z kolei miastem jest Lublin zamieszkały przez prawie 350 tys. mieszkańców. Miast liczących powyżej 10 tys. mieszkańców po stronie ukraińskiej jest ogółem - 29, po stronie polskiej - 27 (zob. tabela 2), w tym miast powyżej 100 tys. jest zaledwie po jednym (Łuck oraz Rzeszów), zaś miast o ludności w granicach między 50 a 100 tys. mieszkańców ogółem dziesięć, w tym pięć po stronie polskiej i tyle samo po ukraińskiej. Układ osadniczy po obu stronach granicy jest stosunkowo zrównoważony i równomiernie rozmieszczony. Przedstawione ogólne informacje stanowić powinny punkt wyjścia do szczegółowych badań nad kwestiami demograficznymi i osadniczymi pogranicza polskiego i ukraińskiego.

Tabela 1. Dynamika ludności pogranicza ukraińskiego i polskiego
w okresie 1950/1951 - 1987/1988

wyszczególnienie	1950/1951		1960/1961		1970/1971		1980/1981		1987/1988	
	tys.	%	tys.	%	tys.	%	tys.	%	tys.	%
Ukraińska część południowa ¹⁾ :										
ludność miejska	625	32.8	885	40.7	1171	47.6	1419	54.5	1583	58.9
ludność wiejska	1261	67.2	1297	59.3	1287	52.4	1182	45.5	1103	41.1
o g ó ł e m	1906	100.0	2172	100.0	2458	100.0	2601	100.0	2686	100.0
Polska część południowa ²⁾ :										
ludność miejska	196	18.3	315	24.8	358	26.6	489	33.3	601	37.7
ludność wiejska	876	81.7	955	75.2	987	73.4	981	66.7	992	62.3
o g ó ł e m	1072	100.0	1270	100.0	1345	100.0	1470	100.0	1593	100.0
Ukraińska część północna ³⁾ :										
ludność miejska	135	15.6	261	28.3	323	32.8	428	41.7	487	48.0
ludność wiejska	729	84.4	662	71.7	660	67.2	598	58.3	583	52.0
o g ó ł e m	864	100.0	923	100.0	983	100.0	1026	100.0	1035	100.0
Polska część północna ⁴⁾ :										
ludność miejska	228	17.9	382	27.0	516	33.7	681	41.7	811	46.7
ludność wiejska	1049	82.1	1031	73.0	1014	66.3	950	58.3	924	53.3
o g ó ł e m	1277	100.0	1413	100.0	1530	100.0	1631	100.0	1735	100.0
Liczba ludności pogranicza ukraińskiego	2770	x	3095	x	3441	x	3627	x	3721	x
Liczba ludności pogranicza polskiego	2349	x	2683	x	2875	x	3101	x	3328	x

1) obwód lwowski

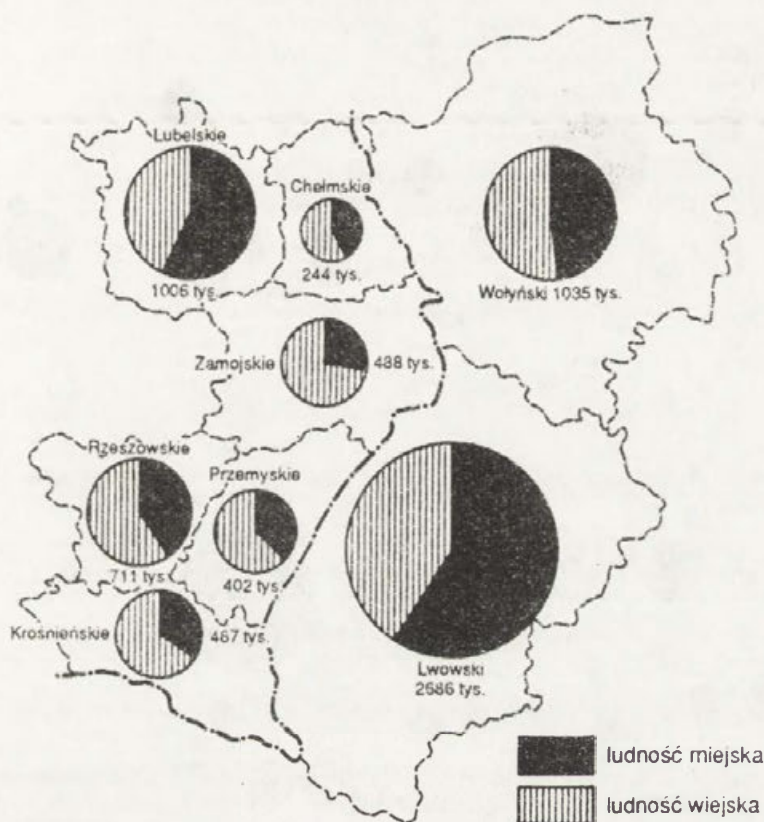
2) województwa: rzeszowskie, krośnieńskie, przemyskie

3) obwód wołyński

4) województwa: lubelskie, chełmskie, zamojskie

Tabela 2. Zestaw miast liczących powyżej 10 tys. mieszkańców na pograniczu ukraińskim i polskim (według stanu z 1988/1989 r.)

Miasta na pograniczu ukraińskim	Liczba mieszkańców w tys.	Miasta na pograniczu polskim	liczba mieszkańców w tys.
1. Lwów	791.0	1. Lublin	339.5
2. Łuck	198.0	2. Rzeszów	148.6
3. Drohobycz	77.6	3. Przemyśl	67.3
4. Czerwonogród (Krystynopol)	72.0	4. Chełm	63.3
5. Kowel	67.0	5. Zamość	59.0
6. Stryj	66.5	6. Mielec	58.6
7. Nowożyński	55.2	7. Puławy	52.2
8. Borysław	40.5	8. Krosno	48.3
9. Sambor	40.4	9. Jarosław	40.0
10. Włodzimierz Wołyński	38.5	10. Sanok	38.2
11. Truskawiec	32.8	11. Świdnik	39.1
12. Nowy Rozdół	29.2	12. Jasło	36.3
13. Nowojaworowskie	24.3	13. Kraśnik	35.7
14. Brody	23.3	14. Biłgoraj	25.5
15. Złoczów	23.2	15. Lubartów	21.8
16. Sokal	22.2	16. Tomaszów Lub.	19.6
17. Stebnik	22.2	17. Krasnystaw	19.3
18. Turka	18.0	18. Hrubieszów	19.2
19. Kiwerce	16.7	19. Dęblin	18.5
20. Gródek Jagielloński	16.5	20. Łączna	17.2
21. Różyszczce	14.4	21. Łańcut	16.8
22. Mikołajów	14.0	22. Włodawa	14.9
23. Sosnówka	13.2	23. Przeworsk	14.8
24. Jaworów	13.0	24. Leżajsk	13.1
25. Chodorów	12.5	25. Lubaczów	11.2
26. Niestierow (Żółkiew)	12.5	26. Ropczyce	10.6
27. Winniki	12.3	27. Ryki	10.7
28. Kamionka Strumiłowa	11.3		
29. Luboml	10.1		

LICZBA LUDNOŚCI NA POGRANICZU POLSKO-UKRAIŃSKIM
W OBWODACH I WOJEWÓDZTWACH

ROZMIESZCZENIE MIĄST NA POGRANICZU POLSKO-UKRAIŃSKIM

Prof.dr hab. Adam Jelonek,
dr Andrzej Zborowski
Uniwersytet Jagielloński, Kraków

Możliwości rozwoju współpracy przygranicznej między Polską Południowo-Wschodnią a obwodem lwowskim

W badaniach poświęconych granicom i regionom przygranicznym spotykamy się z dużą swobodą terminologiczną, czy też zamiennym stosowaniem pojęć (Zagożdżon, 1980). Brak precyzji terminologicznej i jednoznaczności pojęć utrudnia porozumienie się w tej dziedzinie i stwarza określone komplikacje dla prowadzenia badań w większych zespołach badawczych. Obliguje to autorów do krótkiego przedstawienia podstawowych pojęć. Zasadniczą kwestią wymagającą rozstrzygnięcia jest rozróżnienie dwóch terminów:

- a) regionu przygranicznego
- b) regionu pogranicznego.

W niniejszym referacie przyjęto następującą konwencję: pierwszy termin odnosi się do układu społeczno-gospodarczego obejmującego tereny położone po obu stronach granicy, drugi natomiast, do układu położonego po jednej stronie granicy (Rykiel, 1990). W przyjętej konwencji podstawowa różnica między pojęciami regionu przygranicznego a pogranicznego odnosi się do postrzegania tego pierwszego jako układu rdzeniowego, a drugiego jako peryferyjnego. Koncepcja regionu pogranicznego nawiązuje do pojęcia granicy silnie sformalizowanej, natomiast koncepcja regionu przygranicznego do pojęcia granicy słabo sformalizowanej. To ostatnie pojęcie określa się często nazwą granicy otwartej (łączącej), będącej w opozycji do koncepcji granicy dzielącej. Rozróżnienie dwoistości funkcji granic ma podstawowe znaczenie dla planowania spo-

łeczno - gospodarczego w regionach przygranicznych, a także w regionach pogranicznych¹⁾.

W niniejszym referacie będziemy mówić o pogranicznym regionie Polski Południowo-Wschodniej, odnoszącym się do trzech województw: krośnieńskiego, przemyskiego i rzeszowskiego. W tak nakreślonych ramach przestrzennych możemy mówić o regionie pogranicznym Polski Południowo-Wschodniej. Graniczy on z Ukrainą i ze Słowacją.

Region pograniczny Polski Południowo - Wschodniej w świetle badań zespołu krakowskiego.

Region pograniczny Polski Południowo-Wschodniej wyróżniał się zdecydowanie na tle kraju swoją prężnością demograficzną, przerostem procesów industrializacji nad urbanizacją i masowymi dojazdami do pracy, karłowatym rolnictwem, słabą infrastrukturą społeczno-techniczną i specyficzną siecią komunikacyjną nawiązującą do orografii terenu.

Omawiany obszar skupia 4.6% powierzchni kraju, a zamieszkiwało go w 1988 roku 6.8% ludności wiejskiej Polski. Pomimo silnych migracji mieszkańców wsi do miast, można mówić o tendencjach do koncentracji ludności wiejskiej. Wiązą się one także z rosnącą podażą siły roboczej na wsi w omawianym regionie (Gorzela, 1989). Na uwagę zasługuje fakt, że poza aglomeracjami miejskimi, zjawisko to występowało w latach 80-tych, jedynie w Polsce Południowo-Wschodniej. Warto w tym miejscu przypomnieć, że region ten należy tradycyjnie do najgęściej zaludnionych w Polsce (np. wskaźnik gęstości za-

---

1) Wprowadzone przez autorów pojęcia mają charakter roboczy, zaś problem jednoznacznych definicji wymaga szerszej dyskusji (przyj. redakcji)

ludnienia brutto na wsi w woj. rzeszowskim przekraczał ponad dwukrotnie średnią krajową - odpowiednio 106 i 51 osób na 1km²; w woj. przemyskim na 100 ha użytków rolnych przypadało 98 osób, przy średniej dla kraju 78 osób).

Duża gęstość zaludnienia na wsi i zjawiska przeludnienia agrarnego z jednej strony, a utworzenie nowych miejsc pracy w przemyśle w wybranych ośrodkach (głównie o znaczeniu regionalnym i podregionalnym) z drugiej, zaowocowało powstaniem olbrzymiej rzeszy ludności dojeżdżającej do pracy w miastach, zwłaszcza w rejonie Rzeszowa i Karpackiego Okręgu Przemysłowego. W 1983 r. dojeżdżający do pracy stanowili w Krośnie 58.2% ogółu pracujących w gospodarce uspołecznionej, w Sanoku 51.7%, w Jaśle 56.6%, w Rzeszowie 45.6%, przy średniej krajowej 26.7%. Wraz z dojazdami do pracy pojawiła się nowa kategoria ludności dwuzawodowej. Forsowna industrializacja wybranych ośrodków miejskich w okresie całego powojennego 45 - lecia sprzyjała przestrzennemu rozszerzaniu się dojazdów do pracy, jak również liczebnemu wzrostowi dwuzawodowców. Zjawiskiem tym zostały objęte nawet stosunkowo słabo skomunikowane gminy Beskidu Niskiego oraz Bieszczad (np. z gminy Krempna w 1983 roku wyjeżdżało do pracy w gospodarce uspołecznionej 53 osoby na 1000 mieszkańców, z gminy Cisna 51 osób). Wymienione zjawiska doprowadziły do szybkiego rozprzestrzeniania się tzw. urbanizacji ekonomicznej, związanej z przechodzeniem z pracy w rolnictwie do zajęć pozarolniczych. W latach 1950-1978 na badanym obszarze zanotowano największą w kraju dynamikę zmian w grupie utrzymujących się ze źródeł pozarolniczych. Np. w woj. rzeszowskim w 1950 roku na wsi ze źródeł pozarolniczych utrzymywało się zaledwie 11.8%, w 1978 - 57.4%. Obecnie w związku z recesją gospodarczą także

te tereny zostały objęte wysokim stopniem bezrobocia i to zarówno w miastach jak i na wsi (zwłaszcza Bieszczady).

Niestety w ślad za postępującą dość żywiołową urbanizacją ekonomiczną nie szła urbanizacja przestrzenna i techniczna. Spowodowało to wystąpienie całego szeregu zaburzeń w funkcjonowaniu społeczno-gospodarczym regionu i nie przyczyniało się w należyty sposób do podnoszenia warunków i poziomu życia ludności.

W tym kontekście możemy cały omawiany region zaliczyć do terenów objętych zjawiskiem tzw. ułomnej urbanizacji. Reperkusje tego zjawiska są szerokie i wiążą się obecnie m.in. z ograniczeniem dojazdów do pracy, szczególnie dotkliwym dla mieszkańców wsi słabo skomunikowanych z centrami przemysłowymi. Pogłębianie się tych niekorzystnych tendencji przy słabym rozwoju miejscowego rolnictwa, przyczyni się w bliskiej perspektywie do zjawiska przeludnienia agrarnego wsi.

Żywiołowo przebiegające procesy industrializacji przyczyniły się do uruchomienia migracji ze wsi do miast. Chociaż w skali całego regionu migracje te można uznać za zjawisko pozytywne, to jednak w skali lokalnej na skutek swojej selektywności wywołały one liczne zaburzenia w strukturach demograficznych i ruchu naturalnym. Przyczyniły się do postępującego wyludniania wsi najbardziej niekorzystnie położonych, tak pod względem fizjograficznym jak i komunikacyjnym. W konsekwencji zadecydowały o podupadaniu gospodarczym nie tylko pojedynczych wsi, lecz całych gmin (np. gminy Jawornik Polski).

Przeprowadzone badania wykazały, że czynnikiem decydu-

jącym o zwiększonej ponad potrzeby migracji było położenie wsi nad poziomem morza. Wyludniały się miejscowości położone na wysokości ponad 500 mnpm. (Jelonek, 1990; Górka, Guzik, Zborowski, 1988). Istotnym czynnikiem była też wielkość wsi; przy czym przy ogólnie dużych wsiach w Polsce Południowo-Wschodniej, wyludniały się te najmniejsze posiadające poniżej 300 mieszkańców. Kolejnym czynnikiem wpływającym na natężenie migracji był stopień zurbanizowania ekonomicznego, który wiązał się z dostępnością komunikacyjną wsi. Miejscowości posiadające 60 - 70% ludności rolniczej podlegały najszybszemu wyludnianiu. Należy jednak nadmienić, że występowały też wsie dobrze skomunikowane z dużym odsetkiem ludności pozarolniczej, w których procesy depopulacji przebiegały również gwałtownie (Zborowski, 1990). Wsie te cechowały się najdłuższymi tradycjami dojazdów do pracy. Zamieszkująca je ludność weszła w stadium urbanizacji społecznej związanej z szeroko pojętym identyfikowaniem się przez lokalną społeczność z miastem oraz kreowaniem zachowań postrzeganych jako miejskie.

W wyniku długotrwałego, systematycznego procesu wyludniania się deformacji uległa struktura płci i wieku mieszkańców, co w konsekwencji doprowadziło do znacznego spadku przyrostu naturalnego ludności. Dobrym przykładem jest tu gmina Jawornik Polski w woj. przemyskim, w której zanotowano znaczną przewagę liczby kobiet nad liczbą mężczyzn oraz bardzo wysokie udziały ludności w wieku poprodukcyjnym (21.7%, średnia dla województwa 13.8%). Bardzo niski był przyrost naturalny i kształtował się w 1988 roku na poziomie 5.50/00 (dla woj. przemyskiego 9.10/00). Jeszcze bardziej ekstremalne przypadki zaburzeń zanotowano w poszczególnych wsiach, w których udział ludności w wieku powyżej 60 lat

przekraczał 1/4 ogółu mieszkańców, a dzieci do lat 15 stanowiły zaledwie około 20% populacji (średnia dla Polski 28.5%). Równie niekorzystna była struktura płci, szczególnie ludności w wieku rozrodczym. Zaburzenia struktur demograficznych były obserwowane nie tylko w gminach depopulacyjnych, ale także na terenach o ustabilizowanej dynamice ludności (Długosz, Soja, 1990).

Omawiając problematykę migracji w skali lokalnej nie sposób nie dostrzec bardzo specyficznego problemu związanego ze zróżnicowaniem etniczno-kulturowym i wyznaniowym tego terenu. W okresie powojennym akcją repatriacyjną do ZSRR z terenu byłego woj. rzeszowskiego zostało objęte 267 tys. ludności pochodzenia ukraińskiego, dalszych 138 tys. zostało repatriowane na polskie ziemie zachodnie i północne w ramach akcji "Wisła" (Biernacka, 1974).

Repatriacja i przesiedlenia ludności ukraińskiej spowodowały powstanie na opuszczonych terenach dużych obszarów "pustki demograficznej" (Maryński, 1961). Obejmowały one cały region Bieszczad i częściowo Beskidu Niskiego. W Bieszczadach na obszarze dzisiejszych gmin Komańcza, Baligród, Cisna i Lutowiska zamieszkałym w 1931 roku przez 38.2 tys. osób (33 osoby na 1 km²) spis z roku 1950 wykazał zaledwie 2 tys. mieszkańców (1.8 osoby na 1 km²). Spośród istniejących na tym terytorium 72 wsi całkowicie nie zamieszkałych było w 1950 roku aż 61 miejscowości. Niemal równocześnie z akcją wysiedlania ludności miejscowej zasiedlono te tereny mieszkańcami z przeludnionych wsi byłych województw krakowskiego i rzeszowskiego. Pewnego rodzaju ewenementem było przesiedlenie do gromady Krościenko w 1952 roku około 1 tysiąca ludności

greckiej, która tworzy do dzisiaj dość hermetyczną enklawę na terenie Bieszczad (Wojecki, 1989). Pomimo dość intensywnej akcji osiedleńczej, prowadzonej ze zmiennym szczęściem przez cały okres 40-lecia powojennego, nadal teren ten wyróżnia się słabą gęstością zaludnienia (gmina Lutowiska 5 osób na 1 km², gmina Cisna 6 osób na 1 km²). W 1988 roku na terenie Bieszczad nadal 39 wsi pozostało niezamieszkanymi. Jednocześnie na skutek rozwoju przemysłu drzewnego i pobudowania licznych osad leśnych, zamieszkałych przez robotników zatrudnionych przy wyrębie lasów, Bieszczady w odróżnieniu od pozostałej części regionu wyróżniają się wysokim odsetkiem ludności pozarolniczej oraz silnym zaburzeniem struktury płci związanym z przewagą mężczyzn (Soja, Zborowski, 1991).

Warunki środowiska naturalnego, a szczególnie ukształtowanie terenu oraz postępujące procesy odpływu ze wsi modelowały charakter osadnictwa we wsiach omawianego regionu. Z jednej strony dobrze rozwijały się i rozrastały przestrzenie wsie położone w strefach podmiejskich ośrodków regionalnych, a także niektóre tylko wsie gminne, z drugiej obserwowano proces degradacji osadnictwa omawianego regionu. Obejmował on szczególnie tereny objęte procesami depopulacji i charakteryzował się przekształceniami starych układów łańcuchówek we wsie o luźnej zabudowie. Na skutek licznych odpływów ludności zabudowa wsi na wierzchołkach ulegała dalszemu przestrzennemu rozproszonemu związanemu z opuszczaniem gospodarstw (np. Widaczów w gminie Jawornik Polski). We wsiach usytuowanych w dnach dolin i lepiej skomunikowanych osadnictwo przeszło z partii szczytowych na tereny niżej usytuowane i dogodniej położone względem ciągów komunikacyjnych (np. Rudawka w gminie Bircza). Obserwujemy zatem zjawisko ob-

niżania się górnej granicy osadnictwa wiejskiego. Schodzenie mieszkańców gór z nowym budownictwem na tereny niżej położone wywołuje tzw "wtórne pustki ludnościowe" obserwowane szczególnie na obszarach Beskidu Niskiego (Górz, Prochownikowa, 1985).

Tradycje wychodźstwa ze wsi i licznych migracji sięgają w regionie Polski Południowo-Wschodniej XIX wieku. U podłoża tych wędrówek zawsze leżało przeludnienie agrarne i niemożność wyżywienia się ludności wiejskiej gospodarującej na słabych glebach, na małych, składających się z dużej liczby działek gospodarstwach. Pod względem użytkowania ziemi badany obszar można podzielić na dwa typy. Pierwszy z nich charakteryzował się dużą lesistością i obejmował południowe partie regionu położone w obrębie Karpat. Dobrym przykładem jest tu gmina Bircza, w której 62.4% ogółu powierzchni zajęte było przez las. Drugi typ stanowił przeciwieństwo pierwszego, dominowały tu użytki rolne; obejmował on część gmin Pogórza Dynowskiego i Przemyskiego oraz obszary południowej części Kotliny Sandomierskiej. Dobrym reprezentantem tego typu jest gmina Jawornik Polski, w której 70.4% powierzchni zajęte było pod użytki rolne.

Znaczne różnice w strukturze użytkowania ziemi wynikają z jednej strony z odmiennych warunków orograficznych, klimatycznych czy glebowych, a z drugiej ze złożonej sytuacji politycznej i następstw przymusowych przesiedleń po zakończeniu II wojny światowej. Do zróżnicowanej struktury użytkowania ziemi nawiązuje z kolei specyficzna dla Polski Południowo-Wschodniej, niekorzystna struktura wielkości gospodarstw rolnych i wadliwe ukształtowanie rozłogu. Posłużmy się raz

jeszcze przykładem gminy Jawornik Polski. W gminie tej gospodarstwa o powierzchni do 5 ha stanowią 80.9% ogólnego areału gruntów i zajmują 64.9% powierzchni użytków rolnych, przy czym 65.5% gospodarstw jest podzielonych na więcej niż 6 działek. Niezbędne scalenia gruntów ze względu na duże koszty oraz częste popularne "spory o miedzę" są przeprowadzane bardzo powoli i nie przysparzają spodziewanych efektów. Pomiędzy strukturą wielkościową gospodarstw a preferencjami emigracyjnymi zachodzą dość znamienne zależności. Małe gospodarstwa nie dające utrzymania rodzinie rolnika są w większości przypadków, przy sporym nakładzie sił należycie prowadzone i pozwalają na samozaopatrzenie i zbyt pewnych nadwyżek produktów rolnych. Z tych gospodarstw odpływ ludności jest stosunkowo nieduży, pod warunkiem, że istnieje tam możliwość dojazdu do pracy do miasta. Mamy tu do czynienia ze zjawiskiem odpływu ludności z pracy w rolnictwie bez zmiany miejsca zamieszkania. Natomiast połączone zjawiska odpływu z pracy i ze wsi występują we wsiach o stosunkowo dużych gospodarstwach (jak na Polskę Południowo-Wschodnią) o powierzchni 8 do 10 i więcej ha, położonych w pogórskich partiach regionu. Czynnikiem decydującym były tu małe możliwości dojazdów do pracy, która w przypadku słabych ekonomicznie, choć dużych obszarowo gospodarstw strefy pogórzy bywa, nie dodatkowym, a głównym źródłem utrzymania rodziny.

Region Polski Południowo-Wschodniej ze względu na czynniki przyrodnicze (głównie rzeźba terenu), ale też swój tradycyjny rolniczy charakter, cechuje się wyraźnym opóźnieniem w rozwoju szeroko pojętej infrastruktury techniczno-społecznej. Ze względu na jego tranzytowe położenie, w centrum kontynentu europejskiego, wykształcił się tu prost-

kątny układ sieci transportowej (Jemioło, 1985). Szlaki komunikacyjne o przebiegu równoleżnikowym są magistralami o znaczeniu ogólnokrajowym i międzynarodowym (np projektowana autostrada A-4 oraz istniejący szlak kolejowy wschód - zachód z ogromnym "suchym portem" w Żurawicy / Medyce). Natomiast drogi i szlaki kolejowe o orientacji południkowej w większości mają znaczenie regionalne i lokalne. Ten specyficzny układ sieci komunikacyjnej, z wyraźną dominacją kierunku równoleżnikowego ukształtował pasmowy rozwój struktur osadniczo-gospodarczych. Obszary położone pomiędzy głównymi ciągami komunikacyjnymi są z reguły komunikacyjnie mało dostępne i należą do wieloletnich terenów depopulacyjnych. Migracjom ze wsi do miast sprzyjają także wieloletnie zaniedbania w rozwoju pozostałych elementów infrastruktury technicznej i społecznej oraz tzw infrastruktury rolnictwa - punkty skupu zwierząt, mleka, zbóż, zaopatrzenia w nawozy sztuczne itp. (Adamus, 1990). Niedorozwój infrastruktury, szczególnie technicznej będzie hamował w niedalekiej przyszłości rozwój omawianego terenu jako regionu pogranicznego.

Problemy badawcze regionu Polski Południowo - Wschodniej

Wraz z podjęciem prac nad budową programu zagospodarowania przestrzennego oraz aktywizacji polityki społeczno-gospodarczej w stosunku do rejonów pogranicznych Polski Południowo-Wschodniej, konieczne są wstępne konsultacje oraz rozpoznanie możliwości współpracy gospodarczej i koordynacji programów zagospodarowania przestrzennego z Ukrainą i Słowacją (dotyczy to m.in. powstałego na tych terenach w lutym 1993 roku, tzw Euroregionu Karpaty Wschodnie). Dotyczyć one powinny regulacji prawnych (np. małego ruchu granicznego, wspólnych działań celnych, inwestycyjnych itp.), uzgodnień

programów wspólnych działań po obu stronach granicy, rozliczeń finansowych, warunków zatrudnienia, pomocy medycznej i innych.

Dla skutecznego budowania programu na potrzeby wewnętrzne konieczne są badania szeregu zagadnień, które dotychczas nie zostały rozpoznane a dotyczą sfery demografii, sieci osadniczej, działalności produkcyjnej i usługowej oraz infrastruktury.

W zakresie badań ludnościowych najpilniejszą sprawą wydaje się rozpoznanie zasobów siły roboczej i próba ich zbilansowania. Grupowe i indywidualne zwolnienia z pracy (powodujące wzrost bezrobocia) dotyczą w pierwszej kolejności chłopów - robotników oraz zatrudnionych w zakładach filialnych, położonych w małych miastach lub na wsi. Ponieważ wskaźnik zatrudnionych na 100 ha użytków rolnych w Polsce jest wysoki, dodatkowe pomieszczenie na wsi zwolnionych z pracy grozi pojawieniem się przeludnienia agrarnego i obniżenia się stopy życiowej ludności rolniczej. Zbadania wymagają aktualne kierunki i natężenie dojazdów do pracy i ich spadek a także możliwość pracy i dojazdów za granicę. Dotyczyć to może pewnych grup zawodowych czy określonych, czasowo świadczonych usług (np. w rolnictwie). Pilnego i wszechstronnego podjęcia badań wymaga nie występujący dotychczas w Polsce problem napływu do pracy obcokrajowców (na razie głównie z byłego ZSRR). Zjawisko to już występuje w Polsce Południowo-Wschodniej. W sytuacji występującego w kraju bezrobocia rozważyć należy w jakim stopniu obcokrajowcy mogą zachwiać równowagę na lokalnym rynku pracy, czy ich napływ jest ekonomicznie pożądanym i jakie są możliwości regulacji prawnych

tego zjawiska.

W zakresie sieci osadniczej badania winny zmierzać do określenia kierunków dalszych zmian obszarów depopulacyjnych w nowych warunkach ekonomicznych. Należy przewidywać, że cała strefa pogranicza stanie się bardziej otwarta na zewnątrz. Pojawia się nowe funkcje, które będą wymagały przystosowania obecnej sieci do nowych szlaków tranzytowych i przejść granicznych. Zapewne wiele małych wsi w okresie 10 - 15 lat będzie się dalej wyludniać lub ulegnie likwidacji, należy jednak przewidywać dalszą koncentrację ludności we wsiach gminnych i nowych ośrodkach działalności gospodarczej. Szczególną rolę odgrywa naszym zdaniem zespół Przemysł - Medyka - Żurawica jako regionalny ośrodek wzrostu, przy czym jego szczególną rolę należy upatrywać nie tylko w skali kraju ale w skali międzynarodowej jako średniej wielkości aglomerację położoną najbliżej granicy państwowej.

Region pogranicza południowo-wschodniego charakteryzuje się przewagą funkcji rolniczych. Produkcja roślinna i zwierzęca niewiele odbiega od średniej krajowej. Postępując ku południowi warunki fizjograficzne a szczególnie urozmaiconą rzeźba terenu sprzyjają bardziej hodowli. Uprawy roślinne wymagają wyższych nakładów pracy i przynoszą relatywnie niższe plony. Ogólna ocena gospodarki rolnej jest jednak pozytywna ale należałoby przeprowadzić badania jakie uprawy i które rejony najbardziej nadają się do intensyfikacji produkcji nastawionej na rynek byłego ZSRR. Nie ulega wątpliwości, że uprawa warzyw i owoców a może i kwiatów w strefie pogranicznej (przy stworzeniu obopólnie korzystnych warunków wymiany handlowej) może się przyczynić do aktywizacji gospodarczej

wielu rejonów pogranicza. Bliższe i dalsze rejony Ukrainy i Białorusi przez długie lata mogą być chłonnym rynkiem warzyw, owoców, mięsa i przetworów mlecznych.

Przedstawiona wyżej problematyka rolnictwa nie byłaby wykorzystana, gdyby nie rozważyć możliwości aktywizacji przemysłu, zwłaszcza średniego i drobnego mającego lepsze możliwości adaptacyjne do zmieniających się wymogów rynku zarówno krajowego jakimi zagranicznego. W pierwszym rzędzie należy rozważyć możliwości adaptacji przemysłu przetwórstwa rolnego, który ukierunkowany winien być na rynek byłego ZSRR. Dotyczyć to powinno przetwórstwa wstępnego jak i szerokiego asortymentu oraz głębokiej przeróbki surowców rolnych do galanterii włącznie. Niezwykle istotne jest też zachowanie pozycji przemysłu lotniczego i zbrojeniowego (Mielec, Rzeszów).

Szybkich studiów i decyzji, ze względu na długi okres realizacji i znaczne koszty, wymagają poczynania z zakresu infrastruktury technicznej. Należy rozważyć zwiększenie ilości linii kolejowych przekraczających granicę (część z nich funkcjonowała przed II wojną światową) np. Sanok-Sambor (odcinek linii PKP przebiegający przez terytorium Ukrainy), Zamość - Rawa Ruska - Lwów. Ich odtworzenie wraz z uruchomieniem przejść granicznych ożywiłoby wymianę towarową odciążając równocześnie przeciążone przejście Żurawica/Medyka. Podobnego rozważenia wymagają nowe przejścia drogowe, przy czym nie koniecznie wszystkie one muszą być położone na głównych szlakach tranzytowych. Mogą być to przejścia o charakterze lokalnym umożliwiające mały ruch przygraniczny. Wiąże się to z zaplanowaniem nowej sieci punktów celnych dokonujących

odpraw towarów i osób. Oddzielnym zagadnieniem wykraczającym poza zasięg lokalny czy regionalny jest możliwość utworzenia strefy lub paru stref wolnocłowych przy granicy wschodniej (a także koncepcja stworzenia specjalnej strefy ekonomicznej w Mielcu). Wydaje się, że region południowo-wschodni mógłby być jednym z dogodnych miejsc takiej lokalizacji.

Na zakończenie pragniemy zwrócić uwagę na potrzebę badań socjologicznych wyprzedzających w czasie proces tworzenia programów społeczno-gospodarczych. Dotyczyć one powinny postaw ludności zamieszkałej w pasie pogranicznym odnośnie stosunku do planowanych zamierzeń zwiększonego otwarcia w kierunku naszego wschodniego sąsiada i przewidywanych zamierzeń gospodarczych oraz infrastrukturalnych. Pomocne w tym przypadku byłyby także informacje o jakości i warunkach życia mieszkańców obszarów przygranicznych a zwłaszcza terenów depopulacyjnych tej strefy.

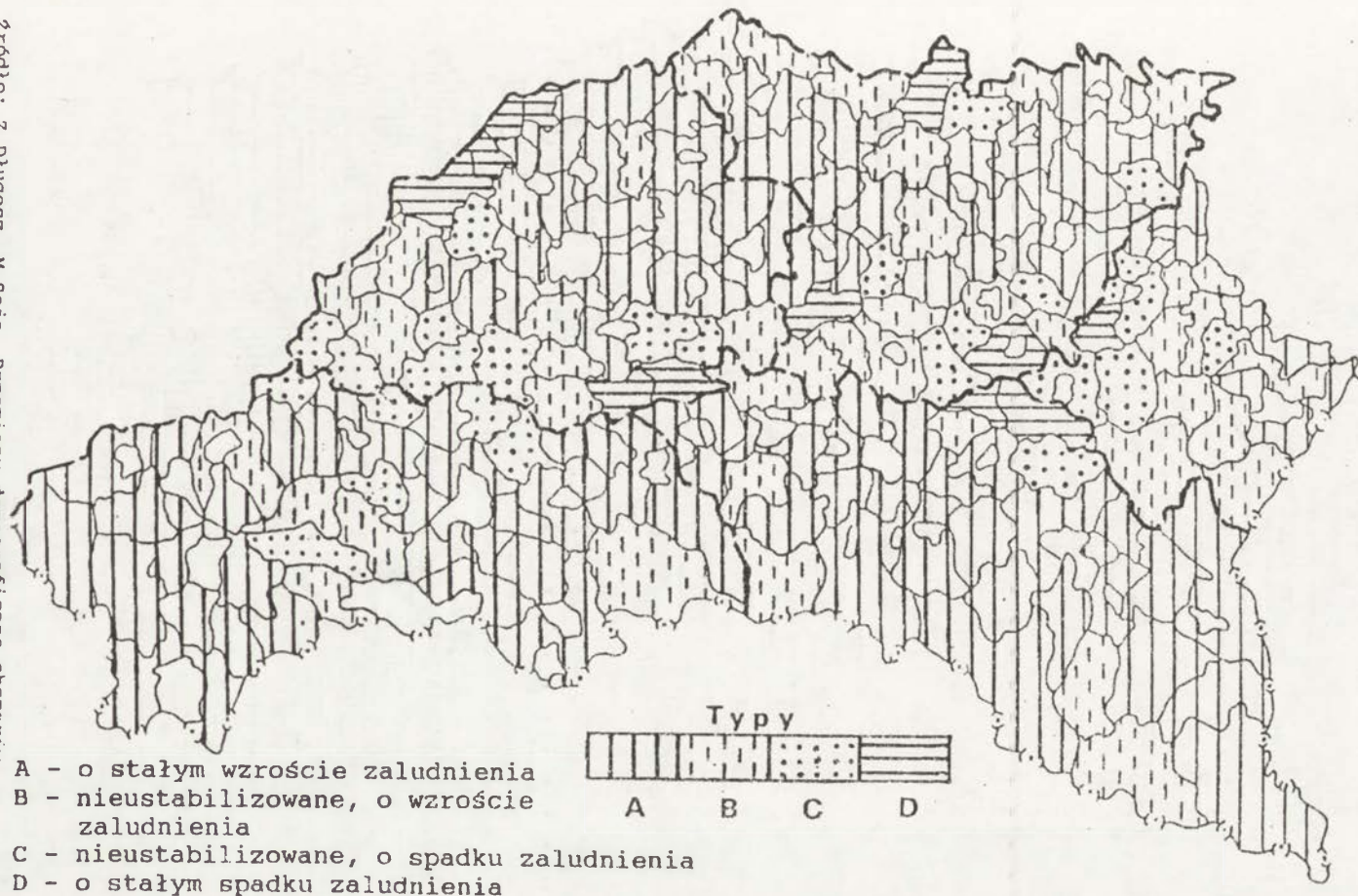
Bibliografia:

1. Adamus J., 1990, Charakterystyka gmin wybranych obszarów depopulacyjnych, /w:/ Czynniki aktywności demograficznej, społecznej i gospodarczej wyludniających się wsi w Polsce Południowo-Wschodniej, Biuletyn Informacyjny, z. 3, IGiPZ PAN, Warszawa.
2. Biernacka M., 1974, Kształtowanie się nowej społeczności wiejskiej w Bieszczadach. Biblioteka Etnografii Polskiej, nr. 29, PAN Instytut Historii Kultury Materialnej, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk.
3. Długosz Z., Soja M., 1990, Czynniki aktywności demograficznej, społecznej i gospodarczej wyludniających się wsi "Regionu Beskidu Niskiego" /w:/ Czynniki aktywności demo-

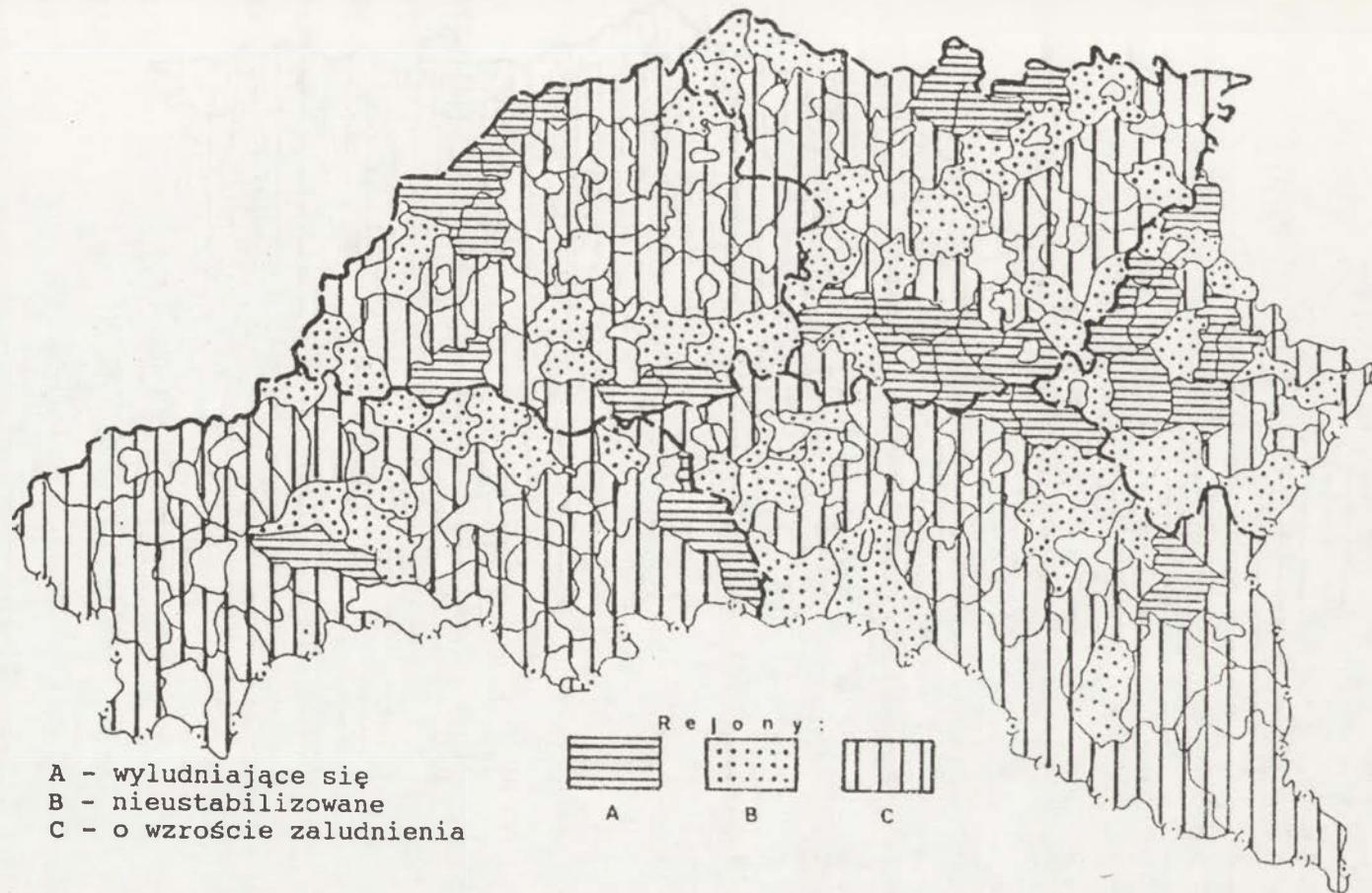
- graficznej społecznej i gospodarczej wyludniających się wsi w Polsce Południowo - Wschodniej, Biuletyn Informacyjny, z. 3, IGiPZ PAN, Warszawa.
4. Gorzelak G., 1989, Rozwój regionalny Polski w warunkach kryzysu i reformy, Rozwój regionalny. Rozwój lokalny. Rozwój terytorialny., t. 14, Uniwersytet Warszawski, Instytut Gospodarki Przestrzennej, Warszawa.
  5. Górka Z., Guzik Cz., Zborowski A., 1988, Analiza porównawcza zmian w zaludnieniu i strukturze ludności w przekroju wsi i gmin, maszynopis, Instytut Geografii, Kraków.
  6. Górz B., Prochownikowa A., 1985, Wsie górskie w procesie przemian., Folia Geographica, Series Geographica - Oeconomica, Vol. XVIII, PAN, Oddział w Krakowie, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk - Łódź.
  7. Jelonek A., 1990, Depopulation of Rural Areas in South-Eastern Poland, The Processes of Depopulation of Rural Areas in Central and Eastern Europe, PAN IGiPZ, Conference Papers 8, Warszawa.
  8. Jemmiolo J., 1985, Charakterystyka sieci drogowej Karpat polskich, Folia Geographica, Series Geographica - Oeconomica, Vol. XVIII, PAN, Oddział w Krakowie, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk - Łódź.
  9. Maryański A., 1961, Współczesne migracje ludności w podkarpackich powiatach woj. rzeszowskiego, Dokumentacja Geograficzna, IG PAN, Warszawa.
  10. Rykiel Z., 1990, Region przygraniczny jako przedmiot badań geograficznych, Przegląd Geograficzny, t. LXII, z. 3-4, Warszawa
  11. Soja M., Zborowski A., Minority Problems in Polish South-Eastern Borderland, 1991, /w druku/

12. Wojecki M., Uchodźcy polityczni z Grecji w Polsce 1948 - 1975, Karkonoskie Towarzystwo Naukowe, Jelenia Góra, 1989.
13. Zagożdżon A., Regiony peryferyjne a zagadnienia peryferyjnych układów osadniczych, Przegląd Geograficzny, t.LII z. 4, Warszawa, 1980.
14. Zborowski A., Czynniki aktywności demograficznej, społecznej i gospodarczej wyludniających się wsi "Regionu Zasania", /w:/ Czynniki aktywności demograficznej, społecznej i gospodarczej wyludniających się wsi w Polsce Południowo-Wschodniej, Biuletyn Informacyjny, z. 3, IGiPZ PAN, Warszawa, 1990.

Źródło: Z. Długosz, M. Soja, Przemiany demograficzne obszarów
Węjskich Karpat i Podkarpacia, Folia Geographica
Series Geographica - Oeconomica, Vol. XXIII, 1991.

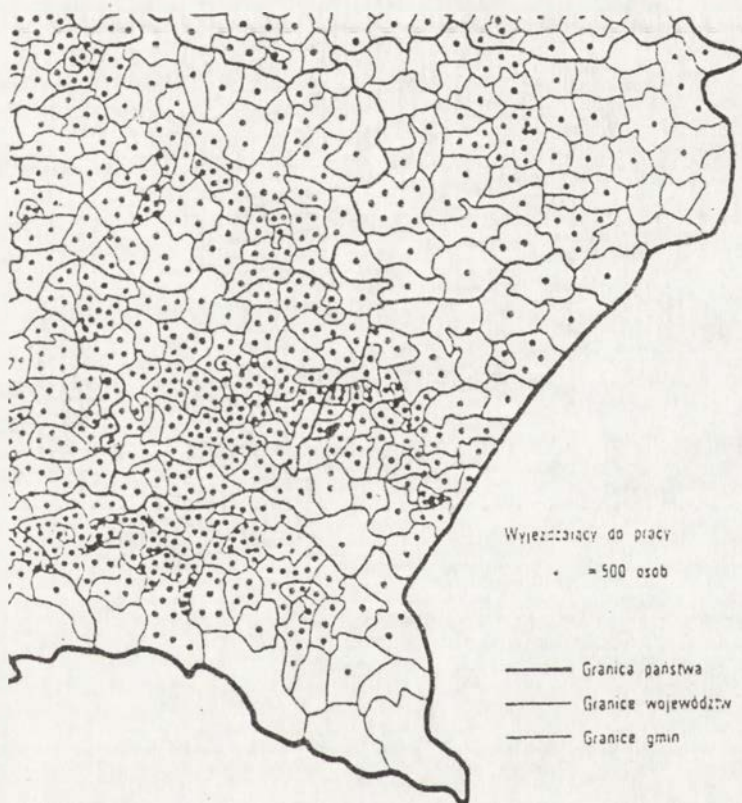
rys.1 Dynamika zmian w zaludnieniu w latach 1950-1985

rys.2 rejonizacja dynamiki zaludnienia w latach 1979-1986

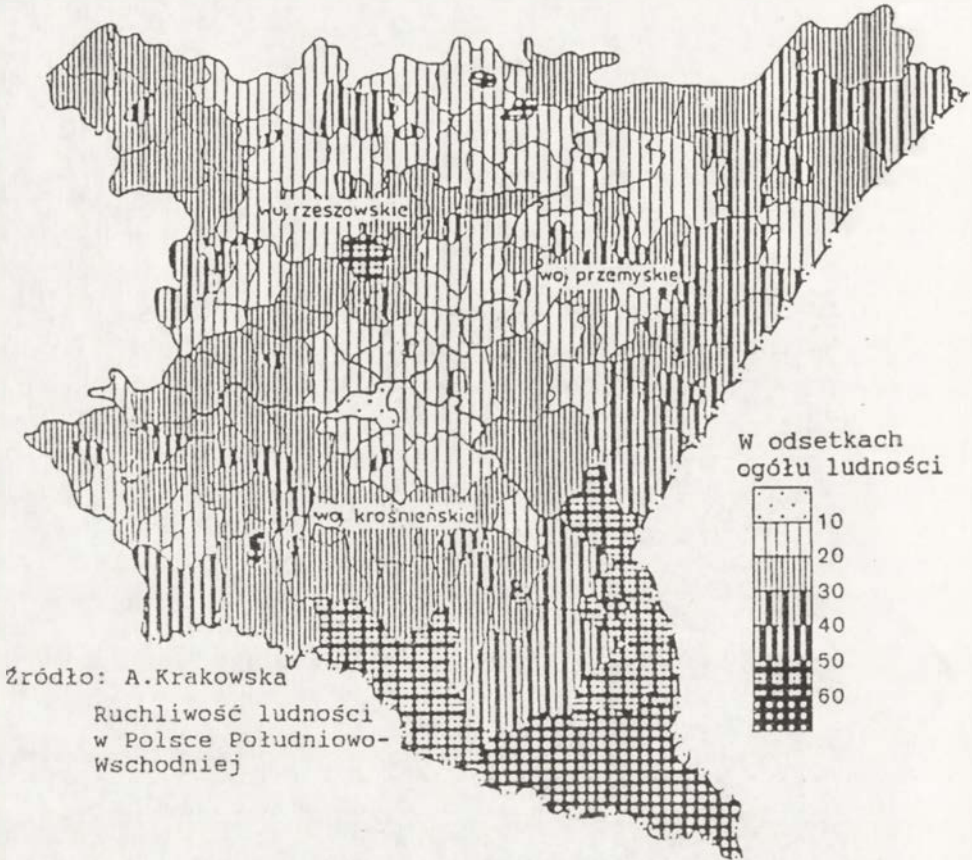
Źródło: Z. Długosz, M. Soja, Przemiany demograficzne obszarów
 wiejskich Karpat i Podkarpacia, Folia Geographica
 Series Geographica - Oeconomica, vol. XXIII, 1991.

Źródło: Delimitacja rejonów intensywnych dojazdów do pracy,
Opracowanie Regionalne, GUS, Warszawa, 1986

rys.3 Wyjeżdżający do pracy w gospodarce uspołecznionej w
1983 roku

rys.4 Imigranci w miastach i gminach Polski Południowo-
Wschodniej, stan w 1988 r.

Dr Włodzimierz Zgliński
Zakład Przestrzennego Zagospodarowania
Instytut Geografii i Przestrzennego
Zagospodarowania PAN

Rolnictwo i gospodarka żywnościowa w regionie pogranicza polsko-ukraińskiego

Region pogranicza polsko-ukraińskiego, obejmujący cztery peryferyjne województwa południowo-wschodniej Polski, pomimo pewnego zróżnicowania wewnętrznego, należy do najbardziej rolniczych obszarów kraju. O rolniczym charakterze gospodarki regionu decyduje relatywnie wysoki udział produkcji rolnej w tworzonym dochodzie narodowym (49.3% w woj. zamojskim - pierwszym pod tym względem w kraju, 37% w chełmskim, 29% w przemyskim i 16% w krośnieńskim), duża gęstość rolniczego zatrudnienia (32,6 osób na 100 ha użytków rolnych), wysoka ilość użytków rolnych na 1 mieszkańca (0,76 ha, ale 1,0 ha w woj. zamojskim i chełmskim). Duże są też udziały użytków rolnych w powierzchni ogólnej (59,1%, ale 70,4% w woj. zamojskim i 64,1% w chełmskim), utrzymujących się głównie z pracy w rolnictwie w ogóle zatrudnionych (27,4% ale 38,7% w zamojskim), oraz zawodowo czynnych w rolnictwie w ogóle zawodowo czynnych (47,2%, ale 58,4% w zamojskim).

Wspólną cechą rolnictwa regionu, podobnie jak i całej południowo-wschodniej Polski, jest duże rozdrobnienie agrarne, przeludnienie wsi oraz dwuzawodowość ludności wiejskiej, mające swój wyraz w produkcji i towarowości rolnictwa. Rozdrobnione gospodarstwa w dużej części prowadzone przez rolników dla których głównym lub dodatkowym źródłem utrzymania była dotychczas praca poza rolnictwem, mimo często dużej produktywności ziemi - charakteryzowały się niską towarowo-

ścią rolnictwa, produkując znaczne ilości żywności na potrzeby własne.

Rolnictwo obszaru przygranicznego charakteryzowało się jednak dużym zróżnicowaniem przestrzennym przede wszystkim różnorodnych uwarunkowań przyrodniczych (nizinnych, wyżynnych, podgórskich i górskich), ale również struktur wielkościowych gospodarstw, rozkładów pracy żywej i uprzedmiotowionej, przeszłości historycznej a w konsekwencji efektów i kierunków produkcyjnych. Obszar pogranicza polsko-ukraińskiego obejmuje trzy regiony rolnicze Polski i wchodzące w ich skład sześć równoleżnikowo położonych podregionów (R. Szczęsny 1992 r.¹⁾). Północna część obszaru (północna część woj. chełmskiego) wchodzi w skład regionu Północno-Wschodniego. Region Małopolski obejmuje południową i zachodnią część woj. chełmskiego i północną zamojskiego (podregion zamojski), południową część zamojskiego i północną oraz środkową przemyskiego (podregion przemyski), południową część przemyskiego i północną krośnieńskiego (podregion nowosądecki). Region Karpacki obejmuje południową część woj. krośnieńskiego (podregion leski).

Zróżnicowane są też typy rolnictwa indywidualnego obszaru przygranicznego (R. Szczęsny 1992 r.). Generalnie, na północy występuje rolnictwo tradycyjne, średnio pracochłonne, nisko produkcyjne, nisko towarowe, półsamozaopatrzeniowe lub rolnictwo rynkowe, produktywnie, towarowe o kierunkach roślinno-zwierzęcych. Środkowa część obszaru przygranicznego charakteryzuje się rolnictwem rynkowym, drobnoskalowym,

---

1) R. Szczęsny Typy rolnictwa i regiony rolnicze, IERiGŻ pr.b. nr 502819101, s. 40, Warszawa 1992.

produktywnym, towarowym o mieszanych kierunkach produkcji lub przewadze produkcji zwierzęcej. Występują tu też typy rolnictwa tradycyjnego, drobnoskalowego, intensywnego, pracochłonnego, półtowarowego o przewadze produkcji zwierzęcej lub też rolnictwo rynkowe, małointensywne, średnioprodukcyjne, półtowarowe o przewadze produkcji zwierzęcej (Bieszczady). We wschodnich częściach regionu bezpośrednio sąsiadujących z Ukrainą (na Wyżynie Zachodnio-Wołyńskiej, w Bieszczadach i na Polesiu Lubelskim) znaczny udział zajmowały gospodarstwa Państwowych Gospodarstw Rolnych będące obecnie w stanie likwidacji i przemian restrukturyzacyjno-własnościowych.

1. Przestrzenne zróżnicowanie warunków i zasobów rolnictwa regionu przygranicznego

1.1 Wskaźnik jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej

Cechą charakterystyczną regionu jest duże zróżnicowanie warunków przyrodniczych, decydujących o strukturze upraw roślin i chowie zwierząt oraz cechach produkcyjnych rolnictwa. Ogólny wskaźnik jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej (wg IUNiG w Puławach) był we wszystkich województwach regionu wyższy od średniej dla Polski (66.6 punktów) i wynosił od 67.6 punktów w woj. chełmskim, 70.1 w krośnieńskim, 79.3 w przemyskim do 85.3 w zamojskim. Województwo zamojskie należało do przodujących pod tym względem w kraju ustępując tylko małemu województwu krakowskiemu (86.5).

W skali gmin zróżnicowane warunki agroekologiczne występowały w układzie strefowo-równoleżnikowym. Północna część regionu obejmująca Polesie Lubelskie charakteryzowała się niekorzystnymi warunkami przyrodniczymi, a wskaźniki

bonitacji w gminach wynosiły od 40 do 60 punktów. Podobne warunki występowały w południowej i wschodniej części woj. krośnieńskiego. Nieco wyższymi wskaźnikami bonitacji charakteryzowały się gminy Roztocza i gminy wschodniej części Kotliny Sandomierskiej oraz Pogórza Przemyskiego (50 - 80 punktów). Natomiast bardzo korzystne warunki agroekologiczne występowały w środkowej części woj. przemyskiego na Płaskowyzu Tarnogrodzkim oraz we wschodniej części woj. zamojskiego na Wyżynie Zachodnio Wołyńskiej (80 - 100 punktów), /ryc.1/.

1.2 Użytki rolne

Region pogranicza polsko-ukraińskiego obejmował 1240.5 tys. ha użytków rolnych (6.5% użytków rolnych Polski). Powierzchnia użytków rolnych w przeliczeniu na 1 mieszkańca w 1990 r. wynosiła 0.76 ha i była o 0.29 wyższa od średniej krajowej (0.47 ha). Udział użytków rolnych w powierzchni ogólnej regionu wynosił 59.1% i był niższy od średniej krajowej (61.1%), przy czym wysokimi wartościami tego wskaźnika charakteryzowały się woj. zamojskie (70.4%) i chełmskie

Tabela 1. Użytki rolne i ich struktura w regionie pogranicza polsko-ukraińskiego w 1990 roku

województwa	Pow. ogółem	Użytki rolne		Użytki rolne na 1 mieszk. w ha	% użytków rolnych przypadający na:		
		tys. ha	% pow. ogółem		grunty orne	sady	użytki ziel.
chełmskie	386.6	248.0	64.1	1.00	69.1	1.4	29.5
zamojskie	698.0	491.6	70.4	1.00	82.1	1.2	16.7
przemyskie	443.7	257.7	58.0	0.63	72.3	1.5	26.2
krośnieńskie	570.2	243.2	42.6	0.49	64.9	0.9	34.2
region ogółem	2098.5	1240.5	59.1	0.76	74.1	1.2	24.7
Polska	31268.3	19102.	61.1	0.47	76.4	1.7	21.9

(64.1%), natomiast mały udział użytków rolnych występował w krośnieńskim (42.6%). W woj. zamojskim występował też wysoki udział gruntów ornych (82.1%) w strukturze użytków rolnych /tab. 1/.

1.3 Struktura wielkościowa gospodarstw indywidualnych.

Wspólną cechą regionu jest niekorzystna struktura wielkościowa gospodarstw, będąca historycznym spadkiem po zabiorze austriackim i późniejszych podziałach rodzinnych wynikających z przeludnienia wsi. Struktura ta jednak w całym regionie przygranicznym jest zróżnicowana przestrzennie. Pomimo iż średnia wielkość 200 tys. gospodarstw regionu wynosiła 5 ha i była mniejsza niż średnia krajowa (6.3 ha), to w woj. zamojskim przekraczała średnią (7,2 ha) natomiast w krośnieńskim i przemyskim nie przekroczyła 4 ha /tab.2, ryc.2/.

Tabela 2. Indywidualne gospodarstwa rolne wg grup obszarowych w odsetkach powierzchni użytków rolnych (UR) w 1990 roku

województwa	ilość gosp. w tys	% gospodarstw o powierzchni użytków rolnych w ha						pow. UR na gosp. w ha
		1-2	2-5	5-7	7-10	10-15	>15	
chełmskie	27	10.9	30.2	18.4	20.6	14.5	5.4	7.2
zamojskie	75	10.6	39.7	22.8	17.8	7.7	1.4	5.7
przemyskie	45	21.1	54.2	15.5	7.0	1.8	0.4	3.8
krośnieńskie	53	34.5	49.8	8.7	4.3	1.9	0.8	3.3
Polska	2138	17.7	35.1	14.9	14.9	11.3	6.1	6.3

Źródło: materiały GUS

Gospodarstwa karłowate do 2 ha występowały głównie w południowej części regionu, a największy ich odsetek był w woj. krośnieńskim - 34.5% oraz przemyskim - 21.1%. Przewaga gospodarstw małych 2 - 5 ha obejmowała prawie całe woj. przemyskie (bez północno-wschodniej części), północną część woj.

krośnieńskiego i środkowe gminy zamojskiego.

Najwięcej gospodarstw w grupie 5 - 7 ha występowało w woj. chełmskim, w gminach wschodniej i północno-zachodniej części zamojskiego, w gminach pogranicza zamojsko-przemyskiego, wschodniej części woj. chełmskiego i południowej części krośnieńskiego. Gospodarstwa 7 - 10 ha występowały głównie we wschodniej części woj. zamojskiego oraz w woj. chełmskim, natomiast gospodarstwa powyżej 10 ha znajdowały się w północnej części woj. chełmskiego.

Obok zróżnicowania struktur wielkościowych gospodarstw charakterystyczną cechą jest duże rozdrobnienie gruntów. Najwięcej użytków rolnych gospodarstw z szachownicą gruntów (pow 50%) występowało w gminach zachodniej części woj. zamojskiego i pogranicza zamojsko-chełmskiego, w południowo-zachodnich gminach przemyskiego i zachodniej części krośnieńskiego.

1.4 Ludność wiejska i zatrudniona w rolnictwie.

W regionie pogranicza polsko-ukraińskiego w 1990 r. mieszkało na wsi 1073 tys. osób (65.4% ogółu ludności regionu i 7.3% ludności wiejskiej kraju). Ludności utrzymującej się głównie z pracy w rolnictwie było 449 tys. (27.4% ogółu ludności regionu i 41.8% ludności wiejskiej), w tym 83.3% w gospodarstwach indywidualnych i 16.7% w gospodarstwach społecznych. Najwięcej ludności utrzymującej się głównie z pracy w rolnictwie występowało w woj. zamojskim (190 tys i 26.0% ludności ogółem) oraz przemyskim (106 tys i 26.0% ludności ogółem) /tab. 3/.

Na wsi w regionie zamieszkiwało ogółem 559.8 tys. (52.8%) ludności w wieku produkcyjnym, w tym 54.2% mężczyzn i

Tabela 3. Ludność według głównego źródła utrzymania z pracy w rolnictwie w 1990 roku

województwa	Ludność ogółem w tys.	Ludność wiejska		Ludność utrzymująca się gł. z pracy w rolnictwie			
		w tys.	% ogółu ludn.	ogółem w tys.	w gos. indyw. w %	% ogółu ludn.	% og. ludn. wiejs.
chełmskie	247.2	143	57.8	65	81.5	21.4	45.5
zamojskie	490.4	356	72.6	190	88.4	38.7	53.3
przemyskie	406.8	254	62.6	106	78.3	26.0	41.6
krośnieńskie	495.0	320	64.6	88	79.5	17.8	27.4
region ogółem	1639.4	1073	65.4	449	83.3	27.4	41.8
Polska	38183.2	14704	38.5	5773	74.2	15.1	39.3

Źródło: własne obliczenia na podstawie materiałów GUS

45.8% kobiet. Odsetek ludności w wieku produkcyjnym we wszystkich województwach regionu był mniejszy niż średnio w kraju (54.2%), najwyższy w województwie krośnieńskim 53.9%

We wsiach regionu zamieszkiwało 176.6 tys. osób w wieku poprodukcyjnym (16.7% w tym 31.8% mężczyzn i aż 68.2% kobiet), najwięcej w woj. zamojskim 66,2 tys. (19%). Tylko w woj. krośnieńskim i przemyskim odsetek ludności wiejskiej w wieku poprodukcyjnym był mniejszy od średniej krajowej (16.7%) i wynosił odpowiednio 14.2% i 15.6%.

W całym regionie w 1990 r. zamieszkiwało 404.1 tys. zawodowo czynnych w rolnictwie (8% tej grupy w kraju), najwięcej w woj. zamojskim (152.7 tys.) oraz krośnieńskim (100.9 tys.). Zawodowo czynni pracujący w rolnictwie stanowili 47.2% ogółu zawodowo czynnych w regionie (w Polsce 27.1%) i w każdym z województw odsetek ten był wyższy niż średnia dla kraju, najwyższy (przeszło dwukrotnie) w woj. zamojskim (58.4%);

Tabela 4. Ludność zawodowo czynna w rolnictwie w 1988 roku

województwa	ludność zawodowo czynna w rolnictwie			
	w tys.	w % ogółu ludności	w % ogółu zawodowo czynnych	na 100 ha użytków rolnych
chełmskie	57.1	67.0	45.8	23.0
zamojskie	152.7	68.4	58.4	31.0
przemyskie	93.4	66.7	45.0	36.2
krośnieńskie	100.9	72.7	38.5	41.5
region ogółem	404.1	68.8	47.2	32.6
Polska	5003.4	63.5	27.1	26.2

Źródło: materiały GUS

Ogółem w regionie na 100 ha użytków rolnych przypadało 32.6 zawodowo czynnych w rolnictwie (średnia krajowa 26.2), szczególnie dużo w woj. krośnieńskim (41.5) i przemyskim (36.2), natomiast mniej niż średnio w kraju w chełmskim (23.0) /rys.3/. W dziesięcioleciu 1978 - 1988 liczba zawodowo czynnych w regionie zmniejszyła się o 38.6 tys. (o 8.8%), w stopniu większym niż w całym kraju (o 5.6%), przy czym zmiany te były największe w woj. chełmskim i zamojskim. Nastąpił natomiast wzrost (o 3.6 tys.) zawodowo czynnych w rolnictwie w woj. krośnieńskim (w północnej jego części).

1.5 Ważniejsze środki produkcji w rolnictwie regionu.

Zasoby siły pociągowej ogółem w rolnictwie mierzonej w jednostkach pociągowych w 1990 r. wynosiły w całym regionie 651 tys. jednostek pociągowych i na 100 ha użytków rolnych były wyższe (52.4 jedn. poc.) niż średnia dla kraju (48.4). Jedynie w woj. chełmskim wynosiły 43.4 jedn. Na uwagę zasługuje wyższy niż w kraju udział żywej siły pociągowej, który w całym regionie wynosił 15.2% i najwyższy był w woj. przemyskim (17.9%) i chełmskim (15.9%) /tab.5/

Wyposażenie gospodarstw indywidualnych w ciągniki, biorąc pod uwagę wskaźnik liczby hektarów przypadających na 1 ciągnik, tylko w woj. chełmskim (18.8) przekroczyło poziom krajowy (15,8), najmniejsze zaś było w woj. zamojskim (13.7) /tab.5/.

Niskie było też w 1990 r. zużycie nawozów sztucznych, największe - 138.7 kg/ha w woj. przemyskim, najmniejsze w krośnieńskim - 98.2 kg/ha, wobec przeciętnego w kraju - 163,9 kg/ha /tab. 5/.

Tabela 5. Zasoby siły pociągowej i nawożenie mineralne w 1990 roku

województwa	Siła pociągowa w jednostkach pociagowych na 100 ha			Powierzchnia UR na 1 ciągnik w ha	Nawożenie mineralne w kg/ha
	ogółem	żywa	mechaniczna		
chełmskie	43.4	6.9	36.5	18.8	110.0
zamojskie	57.8	8.2	49.6	13.7	123.6
przemyskie	54.8	9.8	45.0	15.4	138.7
krośnieńskie	51.6	8.0	43.6	15.6	98.2
Polska	48.4	4.7	43.7	15.8	163.9

Źródło: materiały GUS

2. Cechy produkcyjne rolnictwa regionu przygranicznego.

W badaniach przestrzennych zróżnicowań produkcji rolnej istotne znaczenie mają cechy produkcyjne rolnictwa: produktywność oraz towarowość.

2.1 Produktywność ziemi.

Miarą wykorzystania zasobów ziemi są rozmiary produkcji rolniczej uzyskiwanej z jednostki powierzchni użytków rolnych. Wartości tego wskaźnika ściśle związane były w regionie z uwarunkowaniami agroekologicznymi oraz nakładami pracy żywej i uprzedmiotowionej i najwyższe były w woj. przemyskim

(powyżej średniej krajowej), oraz (nieco niższe) zamojskim, natomiast niewysokie w chełmskim i krośnieńskim /tab.6/.

W skali gmin najwyższą produktywnością ziemi charakteryzował się pas gmin środkowej części woj. przemyskiego od Przemyśla do Przeworska oraz gminy Wyżyny Zachodnio Wołyńskiej we wschodniej części woj. zamojskiego. Niska produktywność ziemi występowała w gminach Polesia Lubelskiego, Roztocza, a szczególnie w gminach bieszczadzkich, o dużym udziale łąk i pastwisk, a przede wszystkim niekorzystnych warunkach przyrodniczych /ryc. 4/.

Tabela 6. Produktywność ziemi w 1990 roku (ceny stałe z 1984 r.)

województwa	produktywność ziemi w tys.zł na 1 ha UR			Udział produkcji roślinnej w %, w gospodarstwach:	
	ogółem	gospodarstwa			
		indywidualne	państwowe	indywidualnych	państwowych
chełmskie	111.6	116.6	99.9	63.2	64.4
zamojskie	134.8	136.4	133.1	66.2	66.0
przemyskie	137.6	147.7	114.1	57.5	57.0
krośnieńskie	109.1	123.7	56.0	53.5	53.0
Polska	136.0	138.3	134.1	58.0	58.3

Źródło: materiały GUS

2.2 Poziom towarowości.

Wielkość produkcji towarowej rolnictwa na jednostkę powierzchni dostarcza informacji zarówno o intensywności wykorzystania rolniczej przestrzeni produkcyjnej jak i o możliwościach zaopatrzenia ludności w produkty rolne. Poziom towarowości rolnictwa ogółem oraz rolnictwa indywidualnego we wszystkich województwach regionu był niższy od średniej dla Polski (73.8 tys.zł/ha) najbardziej zbliżając się do niej w woj. zamojskim (70.9 tys.zł/ha). Tylko w woj. zamojskim w

produkcji towarowej występowała przewaga produkcji roślinnej (58.4% w gospodarstwach indywidualnych i 59% w państwowych). W pozostałych województwach przeważała produkcja zwierzęca, najwyższy udział osiągając w woj. krośnieńskim oraz przemyskim /tab.7/.

W skali gmin przestrzenne zróżnicowanie poziomu towarowości podobne było do zróżnicowania produktywności ziemi. Najwyższym poziomem towarowości charakteryzowały się gminy środkowej części woj. przemyskiego oraz Wyżyny Zachodnio Wołyńskiej, najniższym zaś gminy bieszczadzkie, roztoczańskie i poleskie. Niski poziom towarowości w całym regionie był wynikiem dużego rozdrobnienia agrarnego i dużej ilości ludności rolniczej (samozaopatrzenie ludności); /ryc.5/.

Tabela 7. Poziom i stopień towarowości w regionie przygranicznym (ceny stałe z 1984 r.)

województwa	Poziom towarowości w tys zł/ha UR					Stopień towarowości w %	
	ogółem	gospodarstwa		% prod. rośl.		ogółem	w gos. indyw.
		indyw.	państw.	indyw.	państw.		
chełmskie	61.8	67.8	67.8	44.5	42.5	55.3	58.1
zamojskie	70.9	69.9	88.8	58.4	59.0	52.6	51.2
przemyskie	67.3	67.6	72.5	33.9	32.2	48.9	45.8
krośnieńskie	44.7	49.0	31.4	27.7	28.0	41.0	39.6
Polska	73.8	70.3	88.4	37.7	37.7	54.3	50.8

2.3 Stopień towarowości

Stopień towarowości informuje jaki udział zajmuje produkcja towarowa w produkcji globalnej. Największą towarowością ogółem charakteryzowało się woj. chełmskie (55.3%), natomiast w pozostałych województwach była ona mniejsza od średniej krajowej. Stopień towarowości w rolnictwie indywidualnym w tych województwach przekraczał natomiast średnią krajową.

W skali gmin najwyższą towarowość wykazywały gminy Wyżyny Zachodnio Wołyńskiej oraz środkowej części woj. przemyskiego. Najwyższa towarowość występowała w gminach bieszczadzkich /ryc. 6/.

3. Produkcja podstawowych artykułów rolnych oraz bilanse produkcji i spożycia w regionie pogranicza polsko-ukraińskiego.

W regionie pogranicza polsko-ukraińskiego produkcja podstawowych roślin uprawnych oraz produkcja zwierzęca wykazały duże zróżnicownie przestrzenne uwarunkowane zarówno czynnikami agroekologicznymi jak też ekonomiczno-społecznymi.

3.1 Produkcja roślinna.

W strukturze zasiewów, podobnie jak w innych regionach kraju na całym pograniczu, przeważały zboża podstawowe, ale ich udział był zróżnicowany w poszczególnych województwach i wynosił w 1990 r. 58.3% w zamojskim i chełmskim, 54.8% w przemyskim, a tylko 39.8% w krośnieńskim. Podobnie zróżnicowane były plony zbóż wynoszące powyżej 34 q/ha w woj. zamojskim i przemyskim a tylko 29.1 q/ha w krośnieńskim.

Roczna produkcja zbóż w regionie w latach 1986 - 1990 wynosiła 1753.6 tys.t. (6.2% produkcji krajowej). Najwyższa była w woj. przemyskim - 857.2 tys.t., najniższa zaś w woj. krośnieńskim - 190.5 tys.t. W przeliczeniu na 1 mieszkańca regionu stanowiło to 1070 kg zbóż podstawowych, a wskaźnik ten był wyższy niż średnia krajowa (734 kg), osiągając najwyższą wartość w woj. zamojskim - 1748 kg, najniższą zaś w krośnieńskim - 385 kg.

Produkcja towarowa zbóż mierzona wartością skupu wynosiła w regionie 393.4 tys.t., a stopień towarowości zbóż był nieznacznie wyższy (22.4%) od średniego dla kraju (21.6%). Najwyższą produkcją towarową zbóż charakteryzowało się woj. zamojskie - 216.2 tys.t. i chełmskie - 115.2 tys.t., najniższą krośnieńskie, tylko 11.3 tys.t.

Bilans produkcji i spożycia zbóż w całym regionie wykazywał saldo dodatnie (204.8 tys.t.), przy czym przyjęto aktualne spożycie zbóż konsumpcyjnych w 1990 r. w przeliczeniu na przetwory w wysokości 115 kg na 1 mieszkańca. Największe nadwyżki zbóż występowały w woj. zamojskim (159.6 tys.t - 10% nadwyżki krajowej) oraz w chełmskim (86.8 tys.t). Niedobór zbóż w wysokości 45.7 tys.t występował tylko w woj. krośnieńskim.

Obok zbóż, duże znaczenie w produkcji roślinnej miały ziemniaki. W latach 1986 - 1990 ich roczna produkcja wynosiła średnio 1960.6 tys.t (5.4% produkcji krajowej) i była najwyższą w woj. zamojskim - 698.2 tys.t., natomiast w pozostałych województwach kształtowała się na poziomie 400 - 440 tys.t. Plony ziemniaków w poszczególnych województwach 1990 r. nie odbiegały zbyt od średniej krajowej (198 q/ha) i wahały się od 195 - 216 q/ha.

Produkcja ziemniaków na 1 mieszkańca była w regionie wyższa niż w kraju, najwyższa w woj. chełmskim (1618 kg) i zamojskim (1424 kg), niższa natomiast w krośnieńskim (851 kg). Produkcja towarowa ziemniaków jadalnych wynosiła w regionie 266.6 tys.t, przy czym przyjęto, że tylko 13.5% ogólnej produkcji ziemniaków przeznaczone było na cele konsumpcyjne. Najwyższą produkcją towarową ziemniaków jadal-

nych występowała w woj. zamojskim (94.9 tys.t) i przemyskim (60 tys.t). Saldo między produkcją towarową ziemniaków a spożyciem w 1990 r. dla całego regionu było dodatnie i wynosiło 23,9 tys.t, przy czym przyjęto aktualne w 1990 r. spożycie ziemniaków w wysokości 148 kg na 1 mieszkańca. Nadwyżki ziemniaków konsumpcyjnych występowały w woj. zamojskim (22.3 tys.t) i chełmskim (17.8 tys.t), natomiast niedobory w krośnieńskim (16 tys.t) oraz przemyskim (0.2 tys.t).

Produkcja warzyw gruntowych wynosiła w całym regionie 256 tys.t (1.2% produkcji krajowej) i była wyższa w przeliczeniu na 1 mieszkańca niż średnia krajowa (161.6 kg i 139.5 kg). Najwyższa produkcja warzyw gruntowych występowała w woj. zamojskim (186.8 tys.t) i chełmskim (186.0 tys.t). Przy aktualnym w 1990 r. spożyciu warzyw wynoszącym 116 kg na 1 mieszkańca zarówno w całym regionie jak i we wszystkich jego województwach wystąpiło dodatnie saldo między produkcją i spożyciem, przy czym największe nadwyżki warzyw występowały w woj. przemyskim (28.7 tys.t) oraz zamojskim (28.5 tys.t). Natomiast przy założeniu spożycia optymalnego, zalecanego normami racjonalnego żywienia, w wysokości 191 kg/osobę, bilans między produkcją a spożyciem warzyw byłby w regionie ujemny (podobnie jak w całym kraju).

Produkcja owoców ogółem (drzew i krzewów) była w regionie niewielka w stosunku do potencjalnych możliwości i wynosiła 99.2 tys.t (7% produkcji krajowej). Największa produkcja owoców występowała w woj. zamojskim (40.7 tys.t), natomiast w przeliczeniu na 1 mieszkańca w woj. chełmskim (110.8 kg). Bilans między produkcją a aktualnym w 1990 r. spożyciem owoców (roczne spożycie na 1 mieszkańca 28,9 kg) był w całym re-

gionie i poszczególnych województwach dodatni, a nadwyżki owoców wynosiły łącznie 52 tys.t i były najwyższe w woj. zamojskim (26.5 tys.t). Dodatkowo saldo między produkcją a spożyciem owoców występowałoby też w całym regionie przy optymalnym racjonalnym spożyciu owoców na poziomie 51 kg/os.

Duże znaczenie w produkcji roślinnej regionu przygranicznego - zwłaszcza jego środkowej części, charakteryzującej się dobrymi warunkami glebowymi - miały uprawy roślin przemysłowych, szczególnie buraków cukrowych, rzepaku, chmielu oraz tytoniu. Buraki cukrowe w 1990 r. zajmowały powierzchnię 50.4 tys. ha (11% krajowej powierzchni uprawy), a zbiory wynosiły 2045,5 tys.t (12,2%). W uprawie buraków cukrowych (zarówno w powierzchni jak i w zbiorach) zamojskie zajmowało pierwsze miejsce w kraju. Tu też znajdowały się największe cukrownie regionu: Werbkowice, Szczebreszyn i Strzyżów. Duża cukrownia znajdowała się też w Przeworsku w woj. przemyskim. Uprawy rzepaku zajmowały łącznie powierzchnię 21.5 tys.ha (4,3% krajowej powierzchni) a produkcja wynosiła 48 tys.t i była najwyższa w woj. zamojskim i przemyskim. W regionie znajdowała się też duża wytwórnia olejów w Bodaczowie (woj. zamojskie).

3.2 Produkcja zwierzęca.

W regionie przygranicznym podobnie jak w całym kraju w chowie zwierząt gospodarskich największe znaczenie odgrywa chów bydła i trzody chlewnej. Pogowie bydła i trzody chlewnej wykazuje tu znaczne zróżnicowanie przestrzenne związane zarówno z warunkami przyrodniczymi jak i strukturą użytków rolnych, strukturą wielkości gospodarstw, zasobami siły roboczej, tradycjami itp. Generalnie w północnej części regionu w

woj. chełmskim i w północno-zachodniej i wschodniej części woj. zamojskiego przeważają kierunki chowu bydła z udziałem trzody chlewnej, natomiast w południowej części występuje dominacja hodowli bydła.

W 1990 r. w całym regionie pogłowie trzody chlewnej wynosiło 792 tys. sztuk (4.0% pogłowia krajowego), przy czym najwyższe było w woj. zamojskim - 343 tys. sztuk. Pogłowie trzody chlewnej na 100 ha użytków rolnych było znacznie niższe niż średnia dla kraju (104 sztuki) i najwyższe - 75.8 sztuk w woj. przemyskim, zaś najniższe w woj. krośnieńskim - 35.5 sztuk .

W 1990 r. pogłowie bydła w całym pograniczu polsko-ukraińskim wynosiło 704 tys. sztuk (7.0% pogłowia krajowego) i najwyższe było w woj. zamojskim 267 tys. sztuk i krośnieńskim 176 tys.sztuk. Obsada bydła na 100 ha użytków rolnych tylko w woj. chełmskim (44.5 sztuk) była niższa od średniej krajowej (53.7 sztuk), natomiast w pozostałych województwach przekraczała średnią, najwyższą wartość (74.1 sztuk) osiągając w woj. krośnieńskim. W strukturze stada wysoki był udział krów, zwłaszcza w woj. przemyskim (54.7%), zamojskim (49.8%) oraz krośnieńskim (49.2%). Jednocześnie przeważał mięsno-mleczny bądź mleczno-mięsny kierunek chowu bydła.

Produkcja żywca rzeźnego w przeliczeniu na mięso (łącznie z tłuszczami i podrobami w wadze poubojowej ciepłej) w całym regionie przygranicznym w latach 1986 - 1990 wynosiła rocznie 150.4 tys.t (4,7 % produkcji krajowej). Najwyższa produkcja mięsa występowała w woj. zamojskim (57 tys.t) oraz w przemyskim (37.2 tys.t). W przeliczeniu na 1 mieszkańca regionu produkcja mięsa wynosiła 91.7 kg i była wyższa od

średniej krajowej (83.6 kg). Najwyższą wartość wskaźnik ten osiągnął w woj. zamojskim - 116.2kg, najmniejszą zaś (niższą od średniej krajowej) w krośnieńskim - 58.4 kg. Bilans produkcji i spożycia mięsa i jego przetworów w regionie wykazywał w 1990 r. saldo dodatnie - 38.1 tys.t, przy czym wielkość spożycia mięsa i jego przetworów wynosiła 68.6 kg na osobę w ciągu roku. Największe nadwyżki mięsa i jego przetworów występowały w woj. zamojskim (23.4 tys.t), natomiast niedobór (5 tys.t) w krośnieńskim.

Produkcja mleka w regionie wynosiła 1095 mln l (6,7% produkcji krajowej) i najwyższa była w trzech południowych województwach: zamojskim (422 mln l), przemyskim (289 mln l) i krośnieńskim (245 mln l). Produkcja mleka w przeliczeniu na 1 mieszkańca we wszystkich województwach regionu przewyższała wartości tego wskaźnika dla Polski (424,8 l), najwyższa była w woj. zamojskim (860 l) oraz przemyskim (710 l). Zapotrzebowanie ludności regionu na mleko jego przetwory i masło wynosiło 714,4 ml l, przy aktualnym w 1990 r. spożyciu rocznym 241 l mleka i 7,8 kg masła przez 1 mieszkańca. Bilans produkcji i spożycia mleka wykazuje w 1990 r. w całym regionie saldo dodatnie w wysokości 380,6 mln l, najwyższe w woj. zamojskim - 208,3 mln l i przemyskim -111,7 mln l. Przy uwzględnieniu optymalnych norm żywienia (3261 mleka i 10,5 kg masła rocznie na 1 mieszkańca) w całym regionie wystąpiłyby nadwyżki mleka w wysokości 130 mln l, najwyższe w woj. zamojskim 133,4 mln l.

Również w produkcji jaj region wykazał duże nadwyżki między produkcją (480,5 mln sztuk), a spożyciem (311,5 mln sztuk) w wysokości 169 mln sztuk, najwyższe w woj. zamojskim

(95 mln sztuk).

4. Sektor rolnictwa państwowego w polsko-ukraińskim regionie przygranicznym i jego przekształcenia własnościowe.

W regionie pogranicza polsko-ukraińskiego skupiało się tylko 4% użytków rolnych krajowego sektora państwowego. Państwowe Gospodarstwa Rolne podległe Ministrowi Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej oraz wojewodom w 1992 r. gospodarowały tu na 140.2 tys.ha użytków rolnych. Udział gruntów w PGR w ogólnej powierzchni użytków rolnych czterech pogranicznych województw wynosił 11.4% i największy był w przemyskim - 17.1%, krośnieńskim - 13.9%, chełmskim - 11%, a najmniejszy w zamojskim - 7.3%.

Rozmieszczenie przedsiębiorstw państwowych gospodarstw rolnych w regionie było zróżnicowane. Największa ich koncentracja występowała w trzech rejonach:

- na pograniczu województwa zamojskiego i przemyskiego wzdłuż granicy z Ukrainą, zwłaszcza w gminach: Dołhobyczów, Ułhówek, Lubycza Królewska, Horyniec, Cieszanów, Oleszyce.
- w północnej i północno-wschodniej części woj. chełmskiego, zwłaszcza w gminach: Sosnowica i Huńsk.
- w województwie krośnieńskim zwłaszcza w południowej i południowo-wschodniej części szczególnie w gminach: Lutowska, Czarna, Komańcza i Krempna /ryc.7/

Zróżnicowane były warunki agroekologiczne w przedsiębiorstwach państwowych gospodarstw rolnych. Bardzo korzystne warunki występowały w woj. zamojskim (72% gleby klas I - II, a tylko 5% klas V - VI), natomiast znacznie gorsze w woj. chełmskim i krośnieńskim /tab.8/. Przedsiębiorstwa państwo-

wych gospodarstw rolnych nie odgrywały znaczącej roli w zaspokajaniu potrzeb wyżywieniowych ludności. Ich udział w scentralizowanym skupie produktów rolnych był dominujący tylko w przypadku rzepaku (62%), znacznie natomiast niższy (od 0.6 - 3.9 %) dla buraków cukrowych i mleka (2.3 - 9.7%).

Tabela 8. Powierzchnia użytków rolnych PGR i ich bonitacja (stan w roku 1992)

województwa	% ogółu użytków rolnych należący do PGR	powierzchnia użytków rolnych PGR			
		w tys.ha	w tym należące do klas bonitacyjnych w %		
			I-III	IV	V-VI
chełmskie	11.0	27.2	10.6	42.2	47.2
zamojskie	7.3	35.9	71.9	22.2	5.2
przemyskie	17.1	43.8	30.0	46.8	23.2
krośnieńskie	13.9	33.3	9.6	56.9	33.5
pogranicze ogółem	11.4	140.2	32.7	41.8	25.5

Zmiany restrukturyzacyjne i własnościowe zapoczątkowane w 1989 r. przyczyniły się do upadku i likwidacji wielu przedsiębiorstw PGR i przejęcia ich przez Agencję Własności Rolnej Skarbu Państwa. Ogólna powierzchnia gruntów przewidzianych do przejęcia przez AWRSP w dniu 31 lipca wynosiła w regionie przygranicznym polsko-ukraińskim 194.79 tys.ha, z czego 114.99 tys.ha stanowiły grunty 50 przedsiębiorstw państwowej gospodarki rolnej oraz 79.79 tys.ha grunty Państwowego Funduszu Ziemi (PFZ). Najwięcej gruntów PGR, przewidzianych do przejęcia, występowało na południu regionu w 16 przedsiębiorstwach woj. krośnieńskiego (34.5 tys.ha) i w 15 przedsiębiorstwach woj. przemyskiego (29.0 tys.ha); /tab 9/.

Do końca lipca 1993 r. przyjęto do Zasobu Agencji 60.8 tys.ha gruntów czyli 52.9% gruntów ze zlikwidowanych 30

przedsiębiorstw PGR, najwięcej w województwach północnych regionu: zamojskim - 24,4 tys.ha (100%) i chełmskim - 23,0 tys.ha (85.2%), najmniej zaś w krośnieńskim - 3.9 tys.ha (11%). Z przyjętych przez AWRSP gruntów 1216 ha było odłogowane, w tym 1036 ha w woj. krośnieńskim.

Do Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa przyjęto mienie następujących zlikwidowanych PGR: Cyców, Pokrówka, Serniawy, Rogatka, Krasne, Urszulin, Wola Uhruska, Staw, Stary Brus, Żułów - w woj. chełmskim; Dołhobyczów, Tarnogród, Przewodów, Machnów, Dziekanów, Jarosławiec i Majdan w woj. zamojskim; Makowisko, Rudza, Surochowo, Tuchla, Medyka, Mielnów i Starzawa w woj. przemyskim oraz Iwonicz, Wróblík, Czystogard, Siedliska i Bykowce w krośnieńskim.

Przejmowanie gruntów PFZ było znacznie opóźnione. Agencja przyjęła do 31 lipca 1993 r. tylko 19.7tys. ha gruntów (24.7%), najwięcej (14.0 tys.ha) w woj. chełmskim.

Z przejętych ogółem 80.6 tys. ha użytków rolnych AWRSP do 31 lipca 1993 r. na 32 ogłoszonych przetargach zaoferowała do sprzedaży i wydzierżawienia 13.5 tys.ha, najwięcej w woj. chełmskim (9.8 tys.ha) i zamojskim (1.7 tys.ha), najmniej zaś w przemyskim (0.8 tys. ha). W wyniku odbytych 29 przetargów nabytych zostało 3.4 tys. ha gruntów, a wydzierżawiono 14.3 tys.ha (więcej niż zaoferowano). Wśród sprzedanych gruntów aż 82% pochodziło z PGR, a tylko 12% z PFZ. Grunty wydzierżawione pochodziły w 60% z PGR a w 20% z PFZ. Najwięcej gruntów sprzedano w woj. chełmskim (12.4 tys. ha), zamojskim (1.5 tys ha) i krośnieńskim (0.45 tys. ha) a tylko 22 ha w przemyskim. Najwięcej gruntów wydzierżawiono również w woj. chełmskim (12.2 tys.ha - więcej niż zaoferowano) oraz zamojskim

(1.1 tys. ha) /tab.10, ryc.8/.

Średnia cena sprzedanych gruntów była zróżnicowana, najwyższa w woj. przemyskim - 7.7 mln zł/ha i zamojskim - 5.5 mln zł/ha, niższa zaś w chełmskim - 2.7 mln zł/ha i krośnieńskim - 2.9 mln zł/ha. Średni kurs dzierżawy wynosił natomiast od 200 tys. zł/ha w woj. chełmskim do 423 tys. zł/ha w zamojskim. Z ogólnej ilości gruntów przejętych do Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa 16.8% zaoferowano do sprzedaży lub dzierżawy, a w wyniku przeprowadzonych przetargów na 21.9% tych gruntów ustalono nabywców lub dzierżawców.

Miarą zaawansowania procesów przekształceniowych jest stosunek gruntów oferowanych na przetargach do gruntów przewidzianych do przejęcia. W rejonie pogranicza polsko-ukraińskiego wskaźnik ten był znacznie niższy niż w całym kraju (23%) i wynosił 9.6%. Najbardziej zaawansowane były procesy przekształceń w woj. chełmskim (15.9%), najmniej zaś w przemyskim (1.3%). Efektywność przeprowadzonych przetargów mierzona stosunkiem gruntów na które ustalono nabywców lub dzierżawców do gruntów oferowanych do sprzedaży była wysoka i wynosiła 130.4%, najwyższa w woj. chełmskim (148.9%) oraz zamojskim (94%), mniejsza w krośnieńskim (70.4%) i przemyskim (68.7%).

Pozostałe formy zagospodarowania gruntów po zlikwidowanych państwowych przedsiębiorstwach gospodarki rolnej - administrowanie, wnoszenie mienia do spółek zewnętrznych, organizacja jednoosobowych Spółek Skarbu Państwa - stanowią jedynie niewielki margines w przekształceniach własnościowych. Zdecydowana większość przejętego przez Agencję majątku zagospodarowywana była w formie tymczasowego zarządu, a więc w postaci

przejsciowej, przygotowującej przejęte mienie do dalszych procesów restrukturalizacyjnych i przekształceniowych.

Według danych z dnia 31 lipca 1993 r. wraz z przejętym mieniem po zlikwidowanych przedsiębiorstwach PGR, AWRSP przejęła umowy o pracę z 3250 pracownikami. W wyniku działań restrukturalizacyjnych nastąpiło ograniczenie zatrudnienia o 730 osób do poziomu 2520 pracujących w gospodarstwach rolnych Skarbu Państwa. Tylko 46 osób znalazło zatrudnienie u nowych właścicieli lub dzierżawców (z tego 44 w woj. chełmskim), 78 przeszło na renty lub emerytury (65 w woj. chełmskim), natomiast 643 powiększyło liczbę bezrobotnych (620 w chełmskim i zamojskim).

Liczba bezrobotnych, którzy pracowali poprzednio w sektorze publicznym, w rejonie pogranicza polsko-ukraińskiego w końcu I kwartału 1993 r. wynosiła 5310 (4.3% poziomu krajowego), z tego 1970 w woj. przemyskim, 1340 w krośnieńskim, 1250 w zamojskim i 750 w chełmskim. Bezrobotni stanowią więc poważny problem społeczny i gospodarczy.

Wartość majątku ogółem (PGR i PFZ) przejętego przez AWRSP w końcu lipca 1993 r. wynosiła ok. 2203 mld zł (2.5% majątku krajowego przejętego przez Agencję), przy czym w przyjętych wyliczeniach wartość 1 ha UR oszacowano na 8.6 mln zł (średnia krajowa). W skład tego majątku wchodziła ziemia (693.1 mld zł), majątek trwały (1340.3 mld zł) i majątek obrotowy (169.6 mld zł), przy czym tylko 169.2 mld zł. przypadało na zasoby ziemi PFZ. Należy zwrócić uwagę na niekorzystną strukturę majątku trwałego i obrotowego, w której aż 88.8% (w Polsce 86%) stanowi majątek trwały, w tym przede wszystkim budynki i budowle. Majątek obrotowy, decydujący o

płynności finansowej przedsiębiorstw, stanowił tylko 11.2% (w Polsce 14%) i systematycznie malał. Największa wartość majątku przejętego przez AWRSP występowała w woj. zamojskim (685.6 mld zł), najmniejsza zaś w krośnieńskim (95.6 mld zł).

Przesiębiorstwa PGR na pograniczu polsko-ukraińskim, podobnie jak wszystkie gospodarstwa państwowe w kraju, charakteryzowały się słabą kondycją finansową. Łączna wartość obciążeń zlikwidowanych przedsiębiorstw przejętych do Zasobu Skarbu Państwa wynosiła 173.3 mld zł. Najwyższe zadłużenie występowało w woj. chełmskim (78.5 mld zł) i zamojskim (54.7 mld zł), najmniejsze w krośnieńskim (13.2 mld zł). Zadłużenie PGR w stosunku do ich majątku obrotowego wynosiło 102.2% i było bardzo wysokie w woj. chełmskim (200%) i krośnieńskim (148.3%), natomiast bardzo niskie (w skali kraju) w przemyskim (55.7%) oraz zamojskim (74.6%).

W skład przejętego majątku wchodziło też 5167 mieszkań pracowniczych (które dotychczas utrzymywały przedsiębiorstwa), najwięcej w woj. chełmskim (2531) i zamojskim (1331) i tylko 314 w krośnieńskim. AWRSP sprzedała do 31 lipca 1993 r. tylko 650 mieszkań (12.6%). We władaniu Agencji było też 17 zakładów przetwórstwa rolno-spożywczego (w tym 16 gorzelni) oraz 51 "innych zakładów produkcyjnych" (16 mieszalni pasz i 28 suszarni).

Zakończenie

Potencjalne możliwości rolnictwa nie zostały w regionie pogranicza polsko-ukraińskiego w pełni wykorzystane. Świadczą o tym efekty produkcyjne, nie zawsze w pełni odpowiadające warunkom naturalnym oraz stosunkowo niewielkie nakłady pracy uprzedmiotowionej (nawożenie, mechanizacja, melioracje itp.).

Najważniejszym czynnikiem poprawy efektywności gospodarowania winna być jednak poprawa struktury agrarnej, co w najbliższej przyszłości wydaje się nierealne. Argumentem przemawiającym za niemożliwością szybkiej zmiany struktury jest zarówno duże zatrudnienie w rolnictwie jak też istnienie faktycznego i utajnionego bezrobocia na wsi przy jednoczesnej niemożliwości znalezienia pracy w zawodach pozarolniczych. Jedynie rozwój pozarolniczych funkcji na wsi mógłby ten problem znacznie ograniczyć. Wydaje się, że funkcje te powinny być związane nie tylko z obsługą wsi i rolnictwa, ale przede wszystkim winny wykorzystać korzyści płynące z nadgranicznego położenia, między innymi związane z przetwórstwem artykułów rolnych przeznaczonych na rynek ukraiński. W ten sposób stworzone by były warunki zmierzające do poprawy struktury agrarnej i jednocześnie aktywizacji regionu przygranicznego i powiązania go współpracą gospodarczą z ukraińskim sąsiadem.

Tabela 9. Zasoby ziemi Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa (AWRSP)
- stan w dniu 31 lipca 1993

województwa	przedsiębiorstwa			powierzchnia gruntów							
	przew. do prze- jęcia przez AWRSP	przejęte		ogółem przew. do prze- jęcia w tys. ha	P G R			P P Z			
		liczba	%		przew. do prze- jęcia w tys. ha	przejętych			przew. do prze- jęcia w tys. ha	przejętych	
						w tys. ha	% ogółu	w tym odłogi tys. ha		w tys. ha	% ogółu
chełmskie	11	10	90.9	62.0	27.0	23.0	85.2	.	35.0	14.0	40.2
zamojskie	8	8	100.0	40.4	24.4	24.4	100.0	.	16.0	1.8	11.0
przemyskie	15	7	41.4	46.2	29.0	9.5	33.3	0.12	17.1	2.5	14.6
krośnienskie	16	5	31.0	46.2	34.5	3.9	11.0	1.09	11.7	1.3	11.4
region ogółem	50	30	60.0	194.8	114.9	60.8	52.9	1.20	79.8	19.6	24.7

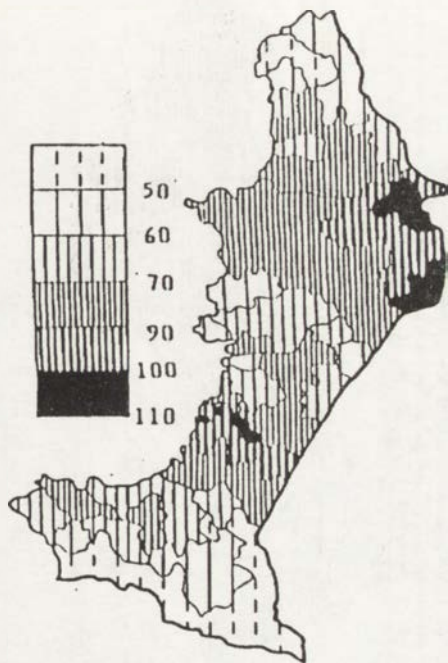
Źródło: materiały AWRSP

Tabela 10. Przebieg przekształceń własnościowych sektora publicznego w rolnictwie (PGR i PPZ) w regionie pogranicza polsko-ukraińskiego - stan w dniu 31 lipca 1993 r.

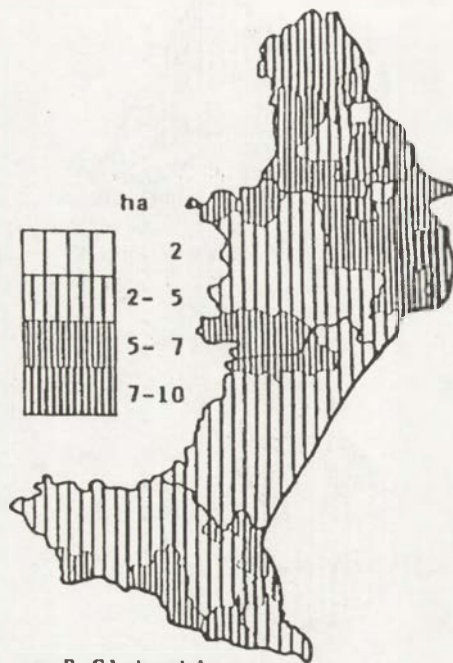
województwa	powierzchnia gruntów w tys. ha									A %	B %
	prze- jęte przez AWRSP	zaofe- rowane do sprze- daży	sprzedane			wyzierżawione			sprze- dane i wyz- ierż. ogółem		
			ogółem	z PGR	z PPZ	ogółem	z PGR	z PPZ			
chełmskie	37.2	9.8	2.4	2.3	0.10	12.3	7.5	4.7	14.7	14.9	15.9
zamojskie	26.1	1.7	0.5	0.5	0.03	1.1	0.7	0.4	1.6	94.0	4.3
przemyskie	12.0	0.6	0.02	-	0.02	0.4	-	0.4	0.4	68.7	1.3
krośnienskie	5.3	1.4	0.4	0.0	0.45	0.5	0.4	0.1	0.9	70.4	2.9
region ogółem	80.6	13.6	3.3	2.8	0.60	14.3	8.6	5.6	17.6	130.4	9.6

A - Udział gruntów sprzedanych i wydzierżawionych do gruntów oferowanych na przetargach
B - Udział gruntów oferowanych na przetargach do gruntów przewidzianych do przejęcia przez Agencję

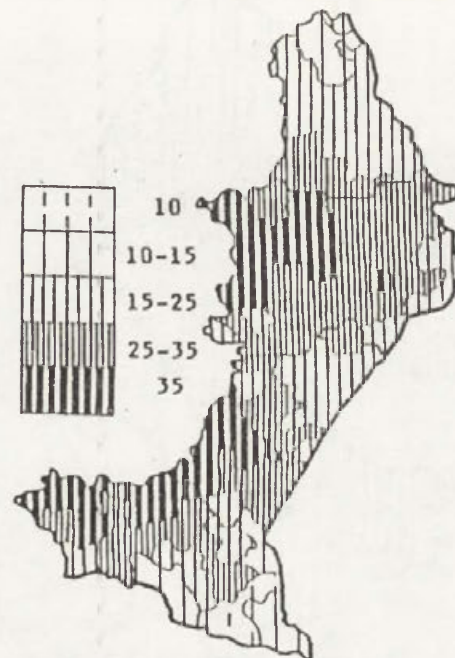
Źródło: materiały AWRSP

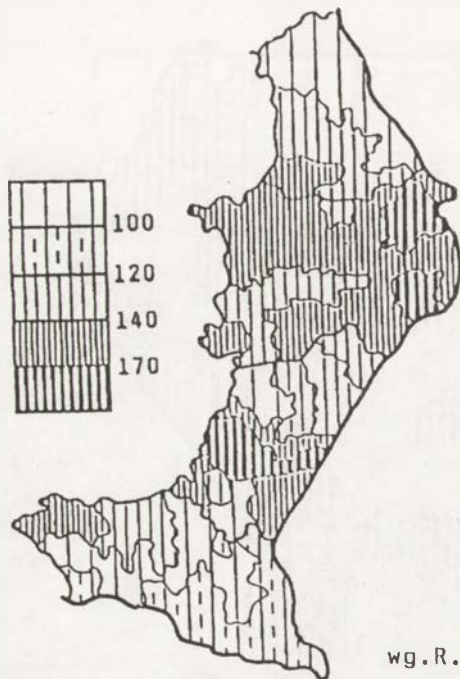
rys.1 Waloryzacja rolniczej
przestrzeni produkcyjnej
wg IuNiG

wg.B.Głębokiogo
rys.2 Średnia wielkość
gospodarstw (wg UR)

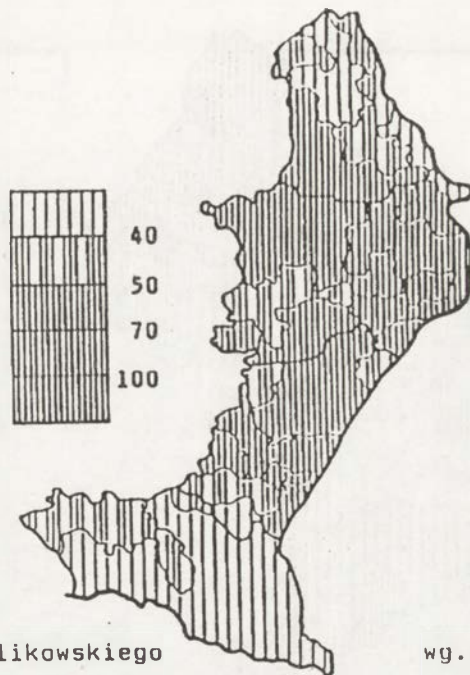

wg.I.Gołębiowski
rys.3 Zatrudnienie w rolnictwie
ogółem na 100 ha użytków
rolnych w 1988 roku

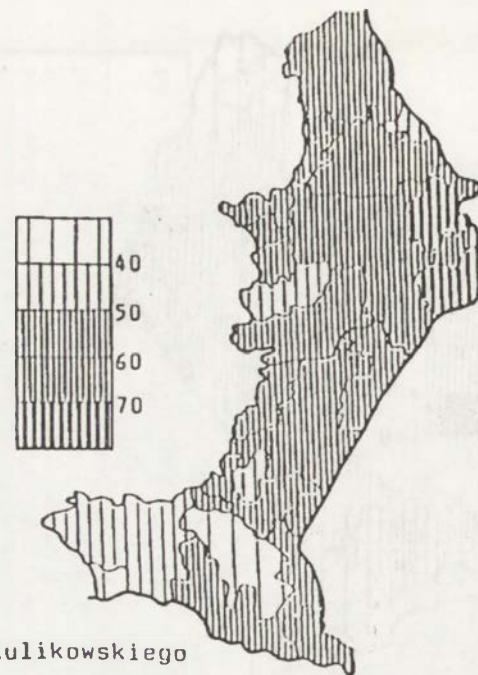
wg.R.Kulikowskiego

rys.4 Wielkość produkcji globalnej rolnictwa w tys. zł. (ceny stałe) na 1 ha użytków rolnych w rolnictwie indywidualnym w 1990 roku

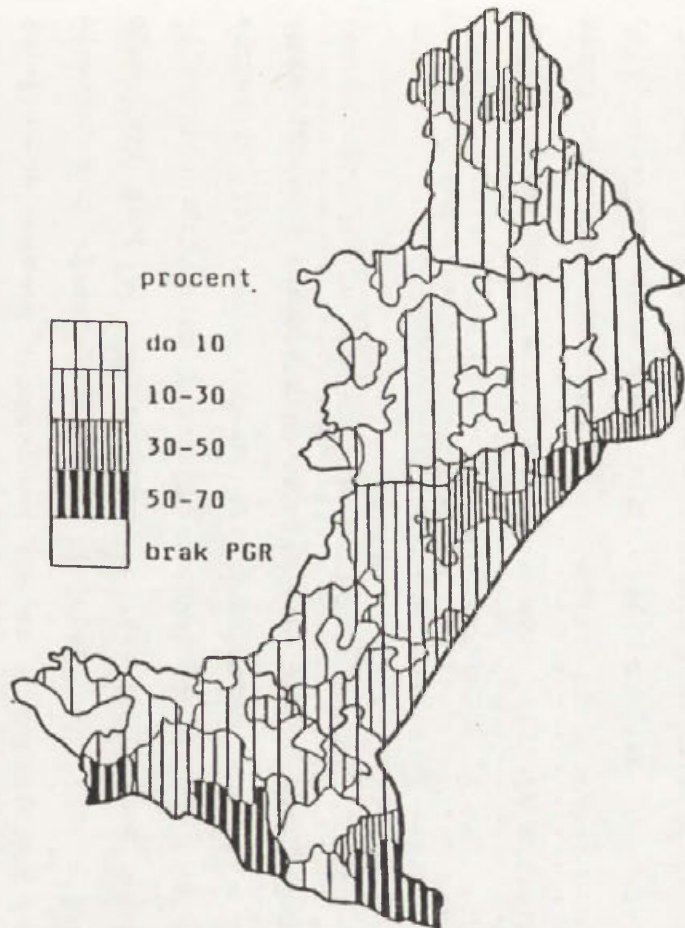

wg.R.Kulikowskiego

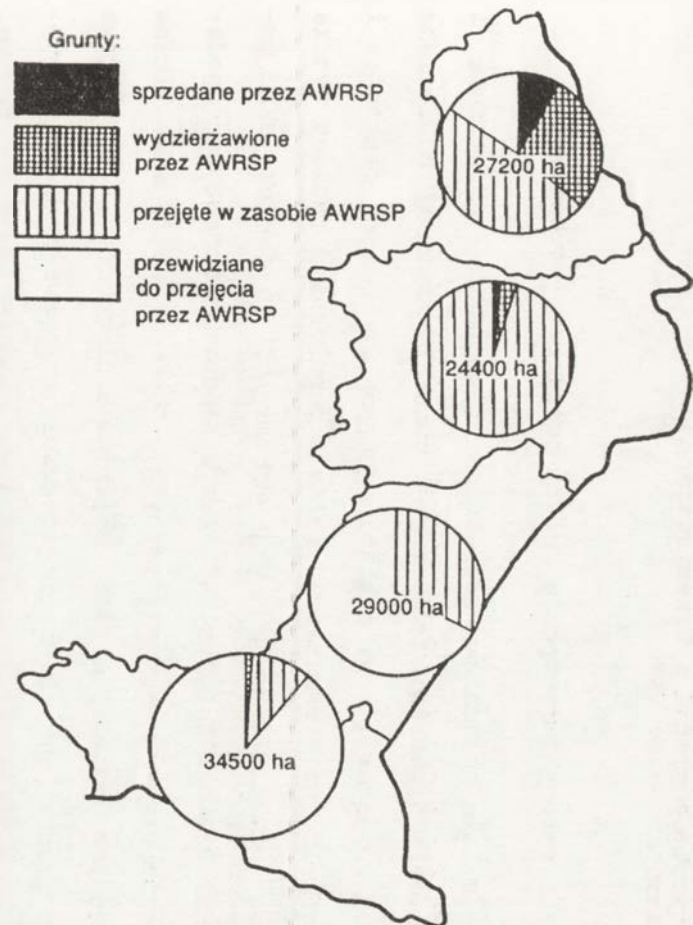
rys.5 Wielkość produkcji towarowej rolnictwa w tys. zł. na 1 ha użytków rolnych w rolnictwie indywidualnym w 1990 roku

rys.6 Stopień towarowości-procentowy udział produkcji towarowej w produkcji globalnej w rolnictwie indywidualnym w 1990 roku

rys.7 Udział gruntów PGR w ogóle użytków rolnych w 1988 roku

rys.8 Przebieg przekształceń własnościowych PGR (stan w dniu 31 lipca 1993 r.)

Walory turystyczne Polski południowo-wschodniej

Polska południowo-wschodnia, granicząca z Ukrainą i wschodnią Słowacją, jest mniej znana i rzadziej odwiedzana przez turystów, z wyjątkiem słynnych ze swojej piękności i oryginalności Bieszczadów. Ta mała popularność regionu wynika z jego oddalenia od głównych aglomeracji miejskich, skąd pochodzi większość turystów, oraz z niedostatecznego zagospodarowania dla celów turystycznych. Jest tu zbyt mała liczba schronisk, hoteli, moteli, zajazdów i kampingów. Sieć drogowa jest rzadka, do wielu miejscowości prowadzą drogi gruntowe. Odpowiednio do tego rzadka jest również sieć autobusowa. Linii kolejowych jest niewiele i mają niedogodny dla turystyki przebieg. Na przykład w Bieszczady można dojechać tylko okrężną trasą przez Jasło lub tranzytowym pociągiem przez terytorium Ukrainy. Krosno i Zamość są miastami wojewódzkimi o wyjątkowo niedogodnym i czasochłonnym dojeździe kolejowym, toteż ważniejsza jest tu komunikacja autobusowa.

Poza Bieszczadami rzadko spotyka się tu turystów zagranicznych, region ten jest mało spopularyzowany i bardzo oddalony od państw, będących źródłem masowej turystyki. Wprawdzie przejście graniczne Medyka - Mościska należy do najruchliwszych w Polsce (w 1992 r. przekroczyło je 2586 tys. osób drogą i 1851 tys. koleją), ale przejeżdżają tędy głównie osoby podróżujące w celach handlowych, ponadto potencjalni azylanci. Należy mieć nadzieję, że w przyszłości zmaleje ruch handlowy, natomiast wzrośnie liczba prawdziwych turystów,

także z sąsiedniej Ukrainy.

Na omawianym terenie można wyróżnić sześć regionów turystycznych, wyraźnie różniących się charakterem środowiska geograficznego. Są to w kolejności z południa na północ:

- Bieszczady,
- Beskid Niski,
- Pogórze Karpackie,
- Kotlina Sandomierska,
- Wyżyna Lubelska z Roztoczem,
- Polesie Lubelskie.

Bieszczady

Bieszczady są najbardziej peryferyjną grupą górską w Polsce, znajdującą się w jej południowo-wschodnim, trudno dostępnym krańcu. Mimo to cieszą się znaczną popularnością i są odwiedzane liczniej, niżby na to wskazywało ich oddalenie i słabe zagospodarowanie. Bieszczady przyciągają oryginalną urodą, pierwotną przyrodą, słabym zaludnieniem, poza tym są modne, zwłaszcza wśród młodzieży i ludzi chcących oderwać się od cywilizacji.

Przed II wojną światową Bieszczady były mało popularne, były one gęsto zaludnione, z przewagą ludności ukraińskiej (Łemkowie) i zagospodarowane rolniczo. W trakcie walk z powstańcami UPA w latach 1944 - 1947 większość osiedli spłonęła, a ludność przesiedlono na zachodnie i północne ziemie Polski. Niektóre wsie zniknęły całkowicie, po innych pozostały samotne domy lub cerkiewki. Ponowne zagospodarowanie zaczęło się w latach pięćdziesiątych, zakładano tu wielkie państwowe gospodarstwa hodowlane, intensyfikowano wyrąb drzew. W tym celu zbudowano kolejkę leśną z Rzepedzi, będącą do

dzisiaj atrakcją turystyczną. Turystyka w bezludnym terenie miała początkowo charakter odkrywczych wypraw i wymagała pełnej samodzielności.

Bieszczady są jedynym pasmem Beskidów, gdzie główne grzbiety są zajęte przez rozległe hale, zwane połoninami, zapewniające dobrą widoczność, a w zimie dobre warunki narciarskie. W grzbietach odsłaniają się miejscami skałki. Niższe partie Bieszczadów są pokryte lasami bukowymi i jodłowo-bukowymi o bujnym podszyciu. Górna granica lasu przebiega tu na wysokości 1100-1150 m npm. Świat zwierzęcy jest reprezentowany m.in. przez jelenie karpackie, wilki, żubry, rysie, żbiki i sporadycznie niedźwiedzie.

Najliczniej odwiedzana jest najwyższa część Bieszczadów z wierzchołkami Halicza i Tarnicy (1346 m npm.), Połoniny Caryńska i Wetlińska oraz pograniczny masyw Wielkiej Rawki, na którym spotykają się granice Polski, Słowacji i Ukrainy. W tej części Bieszczadów utworzono w 1973 r. Bieszczadzki Park Narodowy. Mniej popularna jest zachodnia część Bieszczadów (okolice Cisnej i Komańczy), gdzie nie ma połonin, a jedynie niższe, całkowicie zalesione pasma. Po zbudowaniu okrężnej drogi, tzw. pętli bieszczadzkiej, na trasie Lesko - Baligród - Cisna - Wetlina - Ustrzyki Górne - Lutowiska - Czarna - Ustrzyki Dolne, wzrosło znaczenie turystyki motorowej, w tym objazdów autokarowych.

Północna część Bieszczadów to niższe, słabiej zalesione i gęściej zaludnione Przedgórze Bieszczadzkie. Największą atrakcją turystyczną jest tu utworzone w 1968 r. sztuczne Jezioro Solińskie o powierzchni 21 km² i pojemności 471 mln m³. Najwyższa w Polsce zapora w Solinie piętrzy wody Sanu na

wysokość 60 m. Nad jeziorem powstały nowe ośrodki wypoczynkowe, wśród nich największy Polańczyk z wieloma domami wczasowymi, a w pobliżu zapory Solina wielki kamping. Jezioro służy sportom wodnym, m.in. żeglarstwu i lokalnej żegludze turystycznej. Poniżej Soliny mniejsza zapora w Myczkowcach spiętrza San w małe Jezioro Myczkowskie z ośrodkiem wypoczynkowym w Myczkowcach.

Niedorozwój bazy turystycznej w Bieszczadach sprawia, że szczególnego znaczenia nabrały miasta położone na skraju Bieszczadów i Pogórza Karpackiego. W tych miastach (Sanok, Lesko, Ustrzyki Dolne) mieszczą się hotele, domy wycieczkowe i kwatery prywatne. Są to zarazem ośrodki handlowo-usługowe. Ustrzyki Dolne położone wśród wysokich wzgórz, dysponują wyciągami narciarskimi. W Sanoku atrakcją jest wielki skansen "Muzeum Budownictwa Ludowego Podkarpacia i Łemkowszczyzny" oraz muzeum regionalne ze zbiorem ikon.

Beskid Niski

Beskid Niski jest najrzadziej odwiedzaną i najniższą, poza pogórzem, częścią polskich Karpat (o wysokości do 1000 npm.). Godny jest jednak szerszej popularyzacji ze względu na swoje walory: mało przekształcone środowisko, czyste wody, bujne lasy mieszane i bukowe, bogaty świat zwierzęcy, a także zabytki budownictwa ludowego, w tym liczne drewniane cerkiewki. Beskid Niski jest słabo zagospodarowany turystycznie, dlatego można go polecać turystom samodzielnym i miłośnikom przyrody. Dawna ludność łemkowska została po wojnie przesiedlona, co pociągnęło za sobą częściowy zanik osiedli, zmniejszenie się powierzchni uprawnej i samorzutną ekspansję lasów.

W Beskidzie Niskim nie ma wielkich ośrodków wypoczynkowych, stosunkowo największe są uzdrowiska: Iwonicz Zdrój i Rymanów oraz mniej znana Wysowa. Mniejszymi ośrodkami turystycznymi są Grybów, Szymbark, Łosie i Wapienne w części zachodniej oraz Krempna w części środkowej Beskidu Niskiego. Najślabiej zagospodarowana i najbardziej bezludna jest część wschodnia, granicząca z Bieszczadami. Uzupełnieniem szczupłej bazy noclegowej są liczne pola biwakowe bez obsługi.

Tutejsze miasta są w większości niezbyt atrakcyjne dla turystów, niektóre (Jasło, Dukla) były silnie zniszczone pod koniec II wojny światowej. Wyjątkowo urocze jest miasteczko Biecz, mające zabytkowy charakter. Większą liczbę zabytków skupia także Krosno, będące stolicą najstarszego na świecie zagłębia naftowego. Świadczą o tym m.in. zbiory w miejscowym muzeum. W pobliżu jest skansen przemysłu naftowego z najstarszym szybem w Bóbrce. W krajobrazie są widoczne nadal liczne szyby naftowe, niektóre czynne od stu lat. W wielu wsiach (Szymbark, Sękowa, Libusza, Szalowa, Binarowa i inne) rozrzucone są cenne zabytki architektury drewnianej.

Charakterystyczne dla tej części kraju są liczne cmentarze wojenne i ślady bitew. W okolicy Gorlic toczyła się w 1915 r. najbardziej zacięta na obszarze Polski bitwa I wojny światowej, w której zginęło około 20 tys. żołnierzy. Rejon Dukli i Przełęczy Dukielskiej był miejscem zmagania Armii Radzieckiej i Korpusu Czechosłowackiego z broniącymi się w 1944 r. wojskami hitlerowskimi. Szczególnie zażarte walki toczyły się w Dolinie Śmierci na zachód od Dukli. Bitwa o Przełęcz Dukielską pochłonęła około 130 tys. ofiar (zabitych i rannych). Miejsce bitwy jest celem licznych wycieczek z

Czech i Słowacji, a nazwa Dukli jest tam równie znana jak u nas Grunwald. Obecnie przez Przełęcz Dukielską (przejście graniczne w Barwinku) prowadzi jedna z najkrótszych dróg na Węgry i Półwysep Bałkański.

Pogórze Karpackie

Omówione wyżej grupy górskie są oddzielone od reszty kraju szerokim pasem Pogórza Karpackiego. Jest ono dla turystyki mniej atrakcyjne ze względu na niewielkie deniwelacje, słabsze zalesienie, rolnicze użytkowanie terenu, gęstą zabudowę wiejską i bardzo słabe zagospodarowanie turystyczne. W mniejszym stopniu dotyczy to Pogórza Przemyskiego stanowiącego najbardziej wschodnią część polskiego Pogórza Karpackiego. Tutaj gęstość zaludnienia i osadnictwa jest mniejsza, a udział lasów większy od średniego na pogórzach.

Na pogórzach najwyżej cenionym walorem turystycznym jest woda, toteż ruch turystyczny skupia się zwłaszcza nad rzekami i sztucznymi zbiornikami wodnymi. Największe sztuczne jeziora znajdują się jednak dalej na zachód, na Dunajcu (Rożnów), Rabcie (Dobczyce) i Sole (Porąbka, Tresna) oraz w Bieszczadach. U wypływu Wisłoka z Beskidu Niskiego utworzono w 1978 r. mniejszy zbiornik koło Beska. Spośród dolin rzecznych na tym terenie najbardziej atrakcyjna jest dolina Sanu, powyżej Przemysła powstały nad Sanem ośrodki wypoczynkowe w Krasicy i Olszanach. Nad pozostałymi rzekami nie rozwinęły się miejscowości turystyczne. Znajdują się tam jedynie miejsca lokalnego wypoczynku świątecznego.

Mniej docenianym walorem turystycznym pogórzach są zabytki, osobliwości folklorystyczne i przyrodnicze. W tym rejonie zabytkiem wysokiej klasy jest zamek w Krasicy, osobliwo-

ścią przyrodniczą natomiast rezerwat skalny Prządki w pobliżu ruin zamku Kamieniec na północ od Krosna. Wzdłuż północnej krawędzi pogórza biegnie droga międzynarodowa E-40, łącząca zachodnią Europę z południową Polską i Ukrainą. Przy tej drodze leży łańcuch znaczniejszych miast, w tym siedziby województw: Tarnów, Rzeszów i Przemyśl. Z turystycznego punktu widzenia najcenniejsze są zespoły zabytków w Tarnowie, Łańcucie, Jarosławiu i Przemyślu.

Kotlina Sandomierska

Kotlina Sandomierska jest najrozleglejszym, ale równocześnie najmniej atrakcyjnym regionem Polski południowo-wschodniej. Jest to równina położona w trójkącie między Karpatami, Wyżyną Małopolską i Wyżyną Lubelską. Od północnego zachodu obrzeża ją Wisła, do której spływają z południa Wisłoka i San. Walorem Kotliny Sandomierskiej są rozległe lasy. W widłach Wisły i Sanu rozciąga się Puszcza Sandomierska o powierzchni około 1100 km², przeważają w niej lasy sosnowe z domieszką dębu, świerka, jodły, buka, grabu i brzozy. Puszcza uległa w przeszłości degradacji na skutek wypasu bydła, eksploatacji rudy darniowej i smolarstwa, a w okresie międzywojennym i powojennym przez rozbudowę przemysłu ciężkiego i zbrojeniowego, ekspansję terenów wojskowych, po 1960 r. także na skutek rozwoju górnictwa siarkowego na jej północnym obrzeżu.

Na prawym brzegu Sanu rozciąga się drugi wielki kompleks leśny, Puszcza Solska, o powierzchni około 1200 km². Drzewostan tej puszczy jest urozmaicony, na piaszczystych glebach przeważa sosna z domieszką dębu i jodły, w miejscach podmokłych występuje olsza, miejscami dominuje jodła w towarzy-

stwie buka, dębu i świerka. Puszcza Solska jest znana z walk partyzantów podczas okupacji hitlerowskiej.

W Kotlinie Sandomierskiej kilka miejscowości cieszy się dużym zainteresowaniem turystów. We wschodniej części najbardziej interesującym miastem jest Leżajsk o zabytkowym układzie urbanistycznym i cennych zabytkach sakralnych, wśród których należy wymienić obronny zespół klasztorny Bernardynów z kościołem, w którym znajdują się słynne organy z XVII w. - miejsce licznych koncertów i festiwali. W północno-zachodniej części Kotliny leży miasteczko Baranów Sandomierski ze słynnym zamkiem renesansowym, jednym z najpiękniejszych w Polsce. Odbudowany przez kombinat siarkowy "Siarkopol" zamek, mieści m.in. muzeum z działem poświęconym geologii i siarce. Położone w sąsiedztwie kopalnie siarki należą do najbardziej wydajnych na świecie. Na północnym krańcu Kotliny, na krawędzi Wyżyny Małopolskiej leży Sandomierz, miasto znane z pięknego położenia i licznych zabytków, w tym zamku, ratusza oraz kościołów w stylu romańskim, gotyckim i barokowym.

Wyżyna Lubelska z Rostoczem

Na północny wschód od Kotliny Sandomierskiej rozciąga się Wyżyna Lubelska, duży i ważny gospodarczo region, najgęściej zaludniony spośród wymienionych tutaj. Wyżynę budują margle i opoka kredowa, pokryte glebami lessowymi, jednymi z najbardziej urodzajnych w Polsce. Dlatego region ten ma charakter przeważnie rolniczy, z gęstą siecią osadniczą. Dla turystyki jest mniej atrakcyjny ze względu na brak lasów i zbiorników wodnych. Ruch turystyczny skupia się w miastach, wśród których na czoło wybijają się Lublin i Zamość. Lublin jest największym miastem wschodniej Polski (ponad 350 000

mieszkańców) i jej ponadregionalnym ośrodkiem usługowym i kulturalnym. Mieszczą się tu m.in. dwa uniwersytety i trzy inne szkoły wyższe. Zainteresowanie turystów budzą: zabytkowe stare miasto, odbudowane po wojnie, wzgórze z okazałym zamkiem oraz ruchliwe śródmieście z licznymi budowlami klasycystycznymi.

Drugim najczęściej zwiedzany miastem jest Zamość, uznany w 1992 r. za obiekt światowego dziedzictwa kultury (jeden z sześciu w Polsce). Założony w 1580 r., jest najdoskonalszym w kraju przykładem planowego założenia urbanistycznego epoki renesansu z zachowaną do dzisiaj stylową, zharmonizowaną zabudową.

Osobną jednostką fizjograficzną jest wyniesiony ponad poziom Wyżyny Lubelskiej pas wzniesień Roztocza, o wysokościach do 390 m npm. Roztocze jest obszarem o bardzo malowniczym krajobrazie, z dużą powierzchnią lasów, licznymi źródłami i rzeczkami o prawie górskim charakterze, spadającymi z progów skalnych (szypoty). Najpiękniejsza część Roztocza, z bogatą florą i fauną, została uznana w 1974 r. za park narodowy. Ponadto jest tu Krasnobrodzki Park Krajobrazowy. Roztocze jest słabo zagospodarowane turystycznie. Nie ma tu prawie wcale większych obiektów wczasowych, bazę noclegową stanowią głównie kwatery prywatne. Ważniejszymi miejscowościami turystycznymi są Zwierzyniec, Krasnobród i Susiec. Miejscowe stawy rybne służą jako kąpieliska.

Polesie Lubelskie

Ostatnim z omawianych tu regionów jest położone najdalej na północy Polesie Lubelskie, graniczące z Ukrainą i Białorusią. Rozciąga się ono wzdłuż Bugu i stanowi zachodni skraj

rozległego regionu Polesia, znajdującego się dzisiaj przeważnie w granicach Białorusi. Dla turystyki ważne jest leżące na terenie Polesia Lubelskiego niewielkie Pojezierze Łęczyńsko-Włodawskie, jedyne w Polsce pojezierze poza północną strefą pojezierzy glacialnych. Skupia się tu 68 jezior o powierzchni większej od 1 ha, w tym 7 liczy ponad 100 ha. Jeziora tutejsze, pochodzenia krasowego, odznaczają się czystą wodą i łatwo dostępnymi piaszczystymi brzegami. Atrakcyjność regionu podnoszą duże powierzchnie lasów.

Pojezierze Łęczyńsko-Włodawskie stało się modne dopiero niedawno wraz z budową licznych zakładowych ośrodków wczasowych i poprawą dostępności komunikacyjnej (teren ten ma jedną z najrzadszych w kraju sieci drogowych, a koleją jest praktycznie niedostępny). Większość ośrodków wczasowych zbudowały zakłady pracy Lublina. Największym skupiskiem tych ośrodków jest Okuninka nad Jeziorem Białym na południe od Włodawy (w sumie około 5000 miejsc wczasowych). Mniejszymi miejscowościami turystycznymi są Firlej i Białka.

Na południowym skraju Polesia Lubelskiego leży wojewódzkie miasto Chełm, niegdyś stolica księstwa halicko-włodzimińskiego, później stolica ziemi chełmskiej i diecezji. Ozdobą Chełma są liczne zabytki sakralne katolickie i prawosławne, w tym górująca nad miastem dawna katedra grekokatolicka. Pod miastem ciągną się rozległe podziemia wykopane w skałach kredowych, udostępnione do zwiedzania.

Prof. dr Bohdan S. Posackij
Katedra Urbanistyki
Lwowski Politechniczny Instytut
Lwów

Niektóre aspekty rozwoju zachodniego obszaru przygranicznego Ukrainy

Po odzyskaniu przez Ukrainę niepodległości w 1991 roku znacznie zwiększył się ruch na granicy między Ukrainą i Polską. W roku 1991 na granicy ukraińsko-polskiej, w pełnym wymiarze obsługi ruchu granicznego działało tylko jedno przejście drogowe Mościska / Medyka, położone w obwodzie Lwowskim na drodze Lwów - Przemyśl. Jest oczywiste, że dla granicy długości 526 km taka sytuacja nie może być uważana za normalną.

Na obszarze Ukrainy sąsiadami Polski są dwa obwody (obłasci): Lwowski i Wołyński. W roku 1991 otwarto przejście drogowe Jagodzin / Dorohusk w Obwodzie Wołyńskim, a w 1992 przejście Rawa Ruska / Hrebenne w Obwodzie Lwowskim. Ustalono też na szczeblu międzypaństwowym potrzebę budowy kolejnego przejścia w Obwodzie Wołyńskim (Uściług / Hrubieszów) i trzech przejść w Obwodzie Lwowskim (Krakowiec / Korczowa, Niżankowice / Malhowice i Smolnice / Krościenko). W porównaniu ze stanem obecnym są to zamierzenia dynamiczne, jednak ich realizacja wymagać będzie działań w zakresie zagospodarowania przestrzennego o zasięgu regionalnym.

Nawiązując do przyjętego przez Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania Polskiej Akademii Nauk (A.Stasiak) zakresu badań wyorębniamy:

a/ regiony przygraniczne - obwody Ukrainy, mające bezpośrednią granicę z Polską,

b/ strefę przygraniczną - obszary przylegające do granicy o głębokości do 50 - 60 km.

Do regionu granicznego z Polską zaliczamy dwa obwody - Wołyński i Lwowski.

Obwód Wołyński ma powierzchnię 20.1 tys. km² (3.3% obszaru Ukrainy) i zamieszkuje w nim 1.035 tys. osób (2% ludności Ukrainy). Głównym miastem jest Łuck. Ponadto w obwodzie znajduje się 10 miast i 21 osiedli typu miejskiego. Największymi miastami są: Łuck (198 tys. mieszkańców), Kowel (69 tys.), Nowowołyńsk (54 tys.) i Włodzimierz Wołyński (41 tys.). Przeciętna gęstość zaludnienia w obwodzie wynosi 51 osób na 1km². Ogólna długość dróg asfaltowych wynosi 4.6 tys km, a gęstość sieci drogowej - 22.3 km na 1000 km².

Obwód Lwowski ma powierzchnię 21.8 tys. km² (3.6% obszaru Ukrainy) i zamieszkuje w nim 2.754 tys. osób (5.3% ludności Ukrainy). Głównym miastem jest Lwów. Ponadto w obwodzie znajduje się 41 miast i 36 osiedli typu miejskiego. Największymi miastami są: Lwów (790 tys. mieszkańców), Drohobycz (78 tys.), Czerwonogród (Krystynopol; 72 tys.), Stryj (67 tys.), Borysław (42 tys.) i Sambor (40 tys.). Przeciętna gęstość zaludnienia obwodu wynosi 126 osób na 1km². Ogólna długość dróg asfaltowych wynosi 7.6 tys. km, a gęstość sieci drogowej - 367 km na 1000 km².

Przytoczone dane wskazują, że między sąsiednimi obwodami Wołyńskim i Lwowskim występują znaczne różnice w zaludnieniu oraz w gęstości sieci osadniczej i drogowej.

Największym miastem regionu przygranicznego i całej Zachodniej Ukrainy jest Lwów, jeden z najbardziej znaczących

ośrodków przemysłowych, komunikacyjnych i kulturalnych Ukrainy. W dniu dzisiejszym prawie cały ruch z drogowych ukraińsko-polskich przejść granicznych kieruje się do Lwowa i tu dopiero następuje podział potoków transportowych: na wschód do Kijowa, na południe do Użgorodu (i dalej na Węgry i Słowację) i na południowy wschód do Czerniowiec (i dalej do Rumunii, Bułgarii i Turcji). Powoduje to duże przeciążenie sieci drogowej w promieniu 20 - 30 km od miasta, a także przeciążenie głównych arterii miejskich.

Otwarcie nowych drogowych przejść granicznych pozwoli usprawnić wykorzystanie sieci drogowej regionu przygranicznego, poprzez bardziej równomierne jej obciążenie. Pozwoli też skrócić drogę od granicy polskiej do Lwowa. Otwarcie przejść w Niżankowicach i Smolnicy pozwoli skierować ruch w kierunku południowym przez Stary Sambor, Sambor, Stryj i Iwano - Frankowsk (Stanisławów), co znacznie (o około 100 - 150 km) skróci drogę z Polski na Węgry i do Rumunii. Najkrótsza droga ze Lwowa do granicy z Polską prowadzi przez Krakowiec. Jest ona także bardziej dogodna z punktu widzenia bezpieczeństwa ruchu, gdyż została zbudowana w latach 60-tych z ominięciem większych osad.

Jednocześnie jednak należy pamiętać, że otwieranie nowych przejść granicznych wymaga rekonstrukcji sieci drogowej regionu przygranicznego Ukrainy. Potrzebna jest gruntowna modernizacja dróg w celu przystosowania ich do wymogów ruchu ciężkich TIR-ów. Jako najważniejszą trzeba tu wymienić budowę obwodnic omijających miasta i osiedla. Przykładowo dotyczy to Niżankowic, Dobromila, Starego Sambora i Sambora.

Rekonstrukcji wymaga również cała infrastruktura usługowa regionu, w pierwszym rzędzie infrastruktura strefy przygranicznej. W tej strefie znajdują się takie miasta jak Kowel, Włodzimierz Wołyński, Nowowołyńsk, Czerwonogród, Rawa Ruska, Jaworów, Mościska, Dobromil, Chyrów, Stary Sambor i Turka. Wymienione miasta różnią się wielkością, posiadają jednak jedną wspólną cechę - słabo rozwiniętą infrastrukturę usługową. Nie nadąża ona w dniu dzisiejszym nawet za wewnętrznymi potrzebami, nie mówiąc już o potrzebach związanych z obsługą wzmożonego ruchu tranzytowego. Największe braki występują w usługach hotelowych. W strefie przygranicznej brak jest hoteli o odpowiednim standardzie. W obu obwodach takie obiekty znajdują się tylko we Lwowie i Łucku. W sensie usprawnienia sieci usługowej główne nadzieje wiąże się z prywatyzacją obiektów usługowych. Rozpoczęty praktycznie dopiero w 1993 roku proces prywatyzacji zakładów usługowych w małym stopniu dotyczy jednak strefy przygranicznej. Mimo to, można oczekiwać rozwoju sieci prywatnych usług i zmiany struktury zatrudnienia, szczególnie w małych miastach tej strefy.

Południowa część obwodu Lwowskiego geograficznie należy do Podkarpacia i posiada dogodne warunki klimatyczne i krajozrazowe dla rozwoju turystyki, wypoczynku i lecznictwa. W związku z tym należy zwrócić uwagę, że uruchomienie przejść drogowych w Niżankowicach i Smolnicy zasadniczo ułatwi drogowe połączenia z Polską znanych uzdrowisk Truskawiec i Morszyn. Posiadają one unikatowe zasoby wód mineralnych i stosunkowo rozwiniętą bazę leczniczą i hotelową.

W celu przestrzennego uporządkowania procesu rozwoju regionów przygranicznych niezbędne jest dokonanie znacznych

korekt w planach zagospodarowania przestrzennego i innych dokumentach urbanistycznych opracowanych jeszcze według reguł "centralnie sterowanej gospodarki planowej". Napotykamy w tym względzie na duże trudności związane z tzw. inercją mentalności i brakiem odpowiedniej metodologii i bazy normatywnej.

Wymienione uwarunkowania rzutują bezpośrednio na program układu funkcjonalnego przejść granicznych. W obecnych warunkach musi on być odpowiednio rozbudowywany z uwzględnieniem kompleksu usług obsługi podróżnych i pojazdów. Przeprowadzone badania studialne wskazują na celowość wprowadzenia odpowiedniego strefowania terenu tych obiektów ¹⁾. Wskazany jest podział całości na dwie główne części:

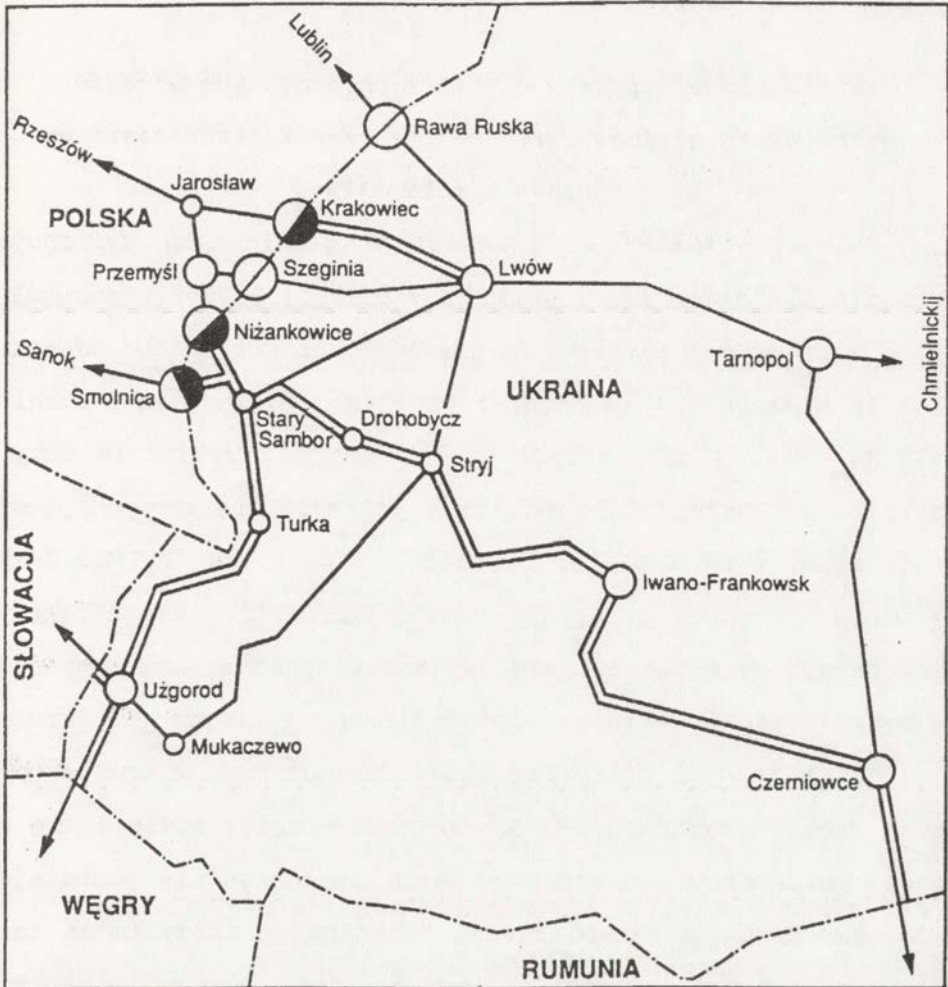
- a/ odprawa graniczna i celna
- b/ usługi dla podróżnych.

Właśnie część "b" wymaga zwiększenia obszaru obiektu, jego powierzchni użytkowej i kubatury budynków. W jej skład powinny wejść usługi hotelowe, handlowe, pocztowe, samochodowe itp.

Z uwzględnieniem wymienionych wyżej kryteriów opracowywane są obecnie projekty nowych drogowych przejść granicznych w Krakowcu, Niżankowicach i Smolnicy. Zasadnicze prace projektowe wykonywane są we lwowskim biurze projektowym "Ukrzachidcywilprojekt".

---

1) Studium przeprowadzono na Katedrze Urbanistyki Politechniki Lwowskiej przy udziale autora artykułu.

- ⊖ - istniejące drogowe przejścia graniczne
- ◐ - przewidywane drogowe przejścia graniczne
- - istniejące kierunki tranzytowe
- == - przewidywane kierunki tranzytowe

Rys.1 Drogowe przejścia graniczne między Ukrainą i Polską, położone w obwodzie lwowskim oraz połączone z nimi główne kierunki tranzytowe

mgr Tomasz Komornicki
Zakład Przestrzennego Zagospodarowania
Instytut Geografii i Przestrzennego
Zagospodarowania PAN

**Przepustowość polsko-ukraińskich drogowych przejść
granicznych na podstawie analizy czasów oczekiwania na
odprawę w roku 1992**

Kolejki pojazdów na przejściach granicznych występują w ostatnich latach na wszystkich granicach Polski. Szczególnie duże rozmiary zjawisko to przybrało na granicach: zachodniej (z Niemcami) i wschodniej (z Litwą, Białorusią i Ukrainą). Na granicy niemieckiej wielogodzinne oczekiwanie dotyczyło jednak praktycznie wyłącznie pojazdów ciężarowych (jest to granica celna EWG). Na granicach z państwami byłego ZSRR na odprawę czekać musiały zarówno ciężarówki, jak i autokary oraz samochody osobowe. Jako najgorszą uznać należy sytuację na przejściach w Terespolu (na Białoruś) i Medyce (na Ukrainę), gdzie kolejki miały charakter wielodniowy. W czasie gdy coraz więcej granic Europy Środkowo-Wschodniej otwiera się w sensie politycznym, niektóre z nich paradoksalnie pozostają nadal zamknięte w sensie czysto technicznym. Przykładem takiej sytuacji jest granica polsko-ukraińska. Negatywne skutki panującego tam stanu rzeczy dadzą się ująć w kilku zasadniczych punktach:

1. Utrudnianie swobodnej wymiany handlowej między Polską i Ukrainą, lub wręcz jej uniemożliwianie (transport niektórych szybko psujących się artykułów może być niewykonalny w warunkach ryzyka kilkudniowego postoju).
2. Blokowanie połączeń transportowych o znaczeniu europejskim (z Europy Zachodniej do wschodniej Ukrainy, Rosji, Azji Centralnej a także na Bałkany). Tranzyt towarów i osób na

tych kierunkach jest potencjalnym źródłem dochodów tak dla Polski jak i Ukrainy.

3. Blokowany jest rozwój turystyki międzynarodowej (Podawane w prasie informacje o kolejkach na granicy działają odstraszająco na potencjalnych przyjezdnych), a także rozwój współpracy rejonów przygranicznych oraz kontaktów osobistych między ludnością obu krajów.
4. W sytuacji braku wyposażenia przejść w podstawowe urządzenia sanitarne, powstaje zagrożenie dla lokalnego środowiska przyrodniczego, a w skrajnych przypadkach także zagrożenie epidemiologiczne.
5. Kolejki i punkty odprawy w naturalny sposób stają się ośrodkami przestępczości (kradzieże, napady, handel miejscami w kolejce, korupcja funkcjonariuszy granicznych)
6. Kolejki wpływają ujemnie na wzajemną percepcję Ukrainy wśród Polaków i Polski wśród Ukraińców. Granica jako miejsce pierwszego kontaktu z krajem, ze względów psychologicznych wpływa w sposób zasadniczy na późniejszą o nim opinię.

W 1992 roku przeprowadzono (przy pomocy pracowników Komendy Głównej polskiej Straży Granicznej) badanie zmienności i intensywności kolejek na wszystkich polskich drogowych przejściach granicznych, w tym także kolejek na granicy Polsko-Ukraińskiej. Czas oczekiwania na odprawę notowany był z dokładnością do 0.5 godziny oddzielnie dla wjeżdżających i wyjeżdżających z Polski pojazdów osobowych, ciężarowych i autobusów.

Na granicy z Ukrainą funkcjonowały w 1992 roku 3 drogowe przejścia graniczne w: Medyce, Dorohusku i Hrebennym. Ponadto

niewielki ruch przygraniczny odbywał się w Zosinie i Krościenku. Przejście w Hrebennym przez większą część roku otwarte było jedynie dla pojazdów ciężarowych i wykorzystywane w ograniczonym zakresie. Stąd kolejki wystąpiły tam tylko dwa razy w ciągu roku (7 luty i 26 czerwca). Oczekiwanie na przekroczenie granicy było natomiast zjawiskiem codziennym na przejściach w Medyce i Dorohusku. W obydwu tych punktach ogromne kolejki wszystkich typów pojazdów występowały przy wjeździe do Polski. Na wyjazd z Polski oczekiwały jedynie ciężarówki w Medyce.

tab.1 Średnie roczne kolejki na przejściach granicznych między Polską i Ukrainą w 1992 roku.

przejścia	do Polski			z Polski		
	osobowe	autob.	ciężar.	osobowe	autob.	ciężar.
Dorohusk	12.30	6.90	1.23	0.12	0.00	0.05
Hrebenne	0.10	0.04	0.00	0.00	0.00	0.00
Medyka	20.95	14.94	19.20	0.00	0.11	15.65

Źródło: opracowanie własne, na podstawie materiałów Straży Granicznej

tab.2 Ruch pojazdów przez prześcia graniczne między Polską i Ukrainą w 1992 roku

Przejście graniczne	Ruch pojazdów					
	osobowych			ciężarowych		
	do Polski	z Polski	% cał. ruchu	do Polski	z Polski	% cał. ruchu
Dorohusk	61.672	80.146	21.7	2.850	3.128	8.0
Zosin	212	142	0.1	12	16	0.0
Hrebenne	36.518	26.344	9.4	1.934	3.261	6.9
Medyka	210.716	251.242	69.3	30.310	33.255	85.0
Krościenko	38	38	0.0	11	11	0.0
R A Z E M	309.156	357.912	100.0	35.117	39.671	100.0

Źródło: opracowanie własne na podstawie materiałów Straży Granicznej

Średni czas oczekiwania (tab.1, rys.1) na wjazd do Polski samochodem osobowym wynosił w Medyce blisko 21 godzin. Ze wszystkich polskich przejść granicznych gorsza sytuacja panowała jedynie w Terespolu (25 godz.). Na wjazd ciężarówką czekać trzeba było średnio 19 godzin (gorzej było w Ogrodnikach - 21 i Terespolu - 31 godz.). Czasy oczekiwania na przejściu w Dorohusku były wyraźnie krótsze. Jeżeli jednak weźmiemy pod uwagę stosunkową niewielką, liczbę przejeżdżających tamtędy pojazdów (tab. 2), to możemy uznać, że przepustowość była tam znacznie gorsza niż w Medyce. Wynika to ze stanu rozbudowy infrastruktury przejść. Medyka posiadała w każdym kierunku po 4 pasy odprawy dla samochodów osobowych, 2 dla ciężarowych i 2 dla autobusów; Hrebenne 3 pasy zbiorcze w każdą stronę; Dorohusk tylko po jednym pasie w obu kierunkach (R.Rakowski, Informator o przejściach granicznych, 1992). Średni czas oczekiwania samochodów ciężarowych, na wjazd z Polski wynosił w Medyce ponad 15.5 godziny i był najwyższy ze wszystkich polskich przejść granicznych.

tab.3 Maksymalne kolejki na przejściach granicznych między Polską i Ukrainą w 1992 roku.

przejście	do Polski			z Polski		
	osobowe	autob.	cięż.	osobowe	autobusy	ciężar.
Dorohusk	72	96	48	24	0	20
Hrebenne	12	13	0	0	0	0
Medyka	83	85	86	10	10	120

Źródło: opracowanie własne na podstawie materiałów Straży Granicznej

Dodatkową informacją ilustrującą sytuację na przejściach jest maksymalny zanotowany w ciągu roku czas oczekiwania na odprawę (tab 3). Kuriozalne rozmiary osiągnął on 10 czerwca w Medyce (przy wyjeździe ciężarówek z Polski - 120 godzin - 5

dni) oraz dwukrotnie (2.04 i 20.12.) w Dorohusku (przy wjeździe autobusów do Polski - 96 godzin).

Analizując zmienność wielkości kolejek w przeciągu roku (rys. 2-3) dostrzec możemy pewne prawidłowości. Nie są to jednak zależności o charakterze cyklicznym (takie jak np. cykl tygodniowy na granicy niemieckiej). W przypadku samochodów osobowych analiza nastrocza największe trudności. Wyraźnie zaznacza się jedynie zmniejszenie kolejek w okresie świąteczno-zimowym (styczeń i druga połowa grudnia). W pozostałych miesiącach rozkład średnich miesięcznych czasów oczekiwania jest wybitnie nieuporządkowany (zarówno w Medyce jak i Dorohusku). W szczegółowej analizie zmienności (dzień po dniu) uwagę zwracają niezwykle szybkie zmiany długości kolejki (np. spadek z 70 na 10 godzin w ciągu jednego dnia). Dowodzi to, że jednym z głównych czynników kształtujących czas oczekiwania samochodów osobowych jest sprawność przeprowadzania odprawy celno - paszportowej (w dniach jej uproszczenia kolejki zmniejszają się natychmiastowo). W przypadku kolejek autobusów, począwszy od marca, na obu przejściach zauważalna jest powolna poprawa sytuacji z miesiąca na miesiąc. Po części wynika to ze zmniejszenia ilości "handlowych" wycieczek autokarowych. Najwyraźniejszą cykliczność długości wykazują kolejki samochodów ciężarowych (w obu kierunkach) na przejściu w Medyce. Ich odprawa przebiegała w miarę normalnie (kolejki do 24 godzin) tylko w okresie zimowym i letnim. W pozostałych miesiącach (od marca do czerwca i od września do końca roku) kilkudniowe kolejki występowały prawie codziennie. Wynika to m.in. ze spadku intensywności przewozów międzynarodowych zimą i w okresie wakacyjnym. Ostateczne potwierdzenie tej prawidłowości wymagałoby jednak przeprowadze-

<http://rcin.org.pl>

nia analogicznych badań także w latach następnych.

Przeprowadzone badanie potwierdza, że do podstawowych przyczyn blokowania się polsko-ukraińskich przejść granicznych należą w kolejności:

1. Niezwykle dynamiczny wzrost ruchu osób i pojazdów przez granicę w ostatnich trzech latach, związany z otwarciem granic, rozwojem drobnych firm handlowych i transportowych w Polsce a ostatnio także i na Ukrainie, oraz atrakcyjnością "handlową" Polski jako miejsca zbytu zakupionych w byłym ZSRR towarów. Mimo spadku w ostatnim roku liczby osób przekraczających granicę polsko - ukraińską (tab.4), liczba przejeżdżających przez nią pojazdów nadal rośnie (w przypadku ciężarówek o blisko 50%)

Tab.4 Zmiany w natężeniu ruchu granicznego między Polską i Ukrainą w latach 1980 - 1992 (w obu kierunkach).

lata	osoby	pojazdy osobowe	ciężarówki
1980	998.556	123.078	8.235
1990	4.272.310	477.109	34.143
1991	7.358.088	644.969	52.741
1992	6.357.812	667.068	74.788

Źródło: opracowanie własne na podstawie materiałów Straży Granicznej

2. Tranzytowy charakter przejść (szczególnie Medyki), sprawiający, że odprawiają one wielu obywateli państw trzecich przede wszystkim Rosji, Rumunii i Bułgarii.
3. Niedostateczna ilość przejść granicznych oraz zbyt słabe wyposażenie i zbyt niska obsada pracowników i funkcjonariuszy granicznych. Skutkiem tego jest ogromna koncentracja ruchu na przejściach istniejących, szczególnie w Medyce, obsługującej 69.3 % ruchu samochodów osobowych i 85.0 % ciężarowych między Polską i Ukrainą.

4. Niedostateczna rozbudowa przejść istniejących, szczególnie punktu w Dorohusku, posiadającym tylko po jednym pasie odprawy (dla wszystkich rodzajów pojazdów) w każdym kierunku.
5. Niezwykłe skrupulatny sposób przeprowadzania odprawy celno-paszportowej osób prywatnych przez funkcjonariuszy ukraińskich.

Do poprawy sytuacji w pierwszej kolejności mogłoby się przyczynić:

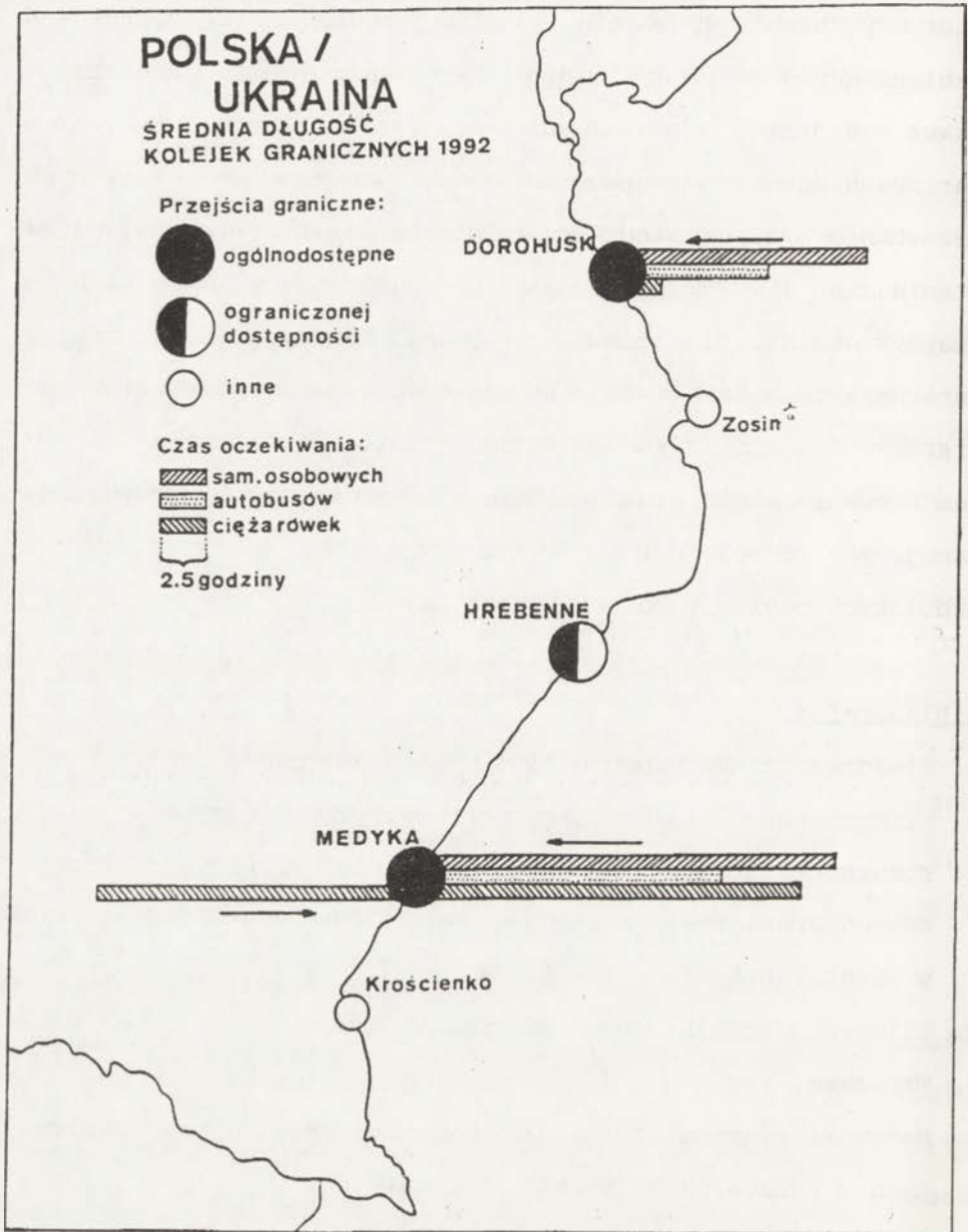
1. Otwarcie nowych przejść granicznych (rozładowanie Medyki m.in. przez planowany punkt dla ciężarówek w Korczowej) i modernizacja istniejących.
2. Usprawnienie systemu odprawy. W sytuacji wzrostu przestępczości kryminalnej, nielegalnych przekroczeń granicy itd. celowe wydaje się przerwienie uwagi z kontroli towarów (zabierające czas rewizje bagażu) na kontrolę osób.
3. Jako środek doraźny zapewnienie oczekującym w kolejkach elementarnych warunków sanitarnych (toalety), zaopatrzeniowych (sklepy) oraz podstawowego bezpieczeństwa (stały nadzór nieskorumpowanej policji).

Nie wydaje się by do poprawy sytuacji przyczynić mogły się jakiegokolwiek formalno-prawne ograniczenia w podróżowaniu z Ukrainy do Polski (np. proponowane przez niektóre siły polityczne wizy). Uderzą one w najuboższych i najmniej obrotowych "handlowców" (którzy i tak z reguły podróżują pociągami) prowadząc jednocześnie do dalszego wydłużenia czasu kontroli paszportowej pozostałych podróżnych. Można natomiast sądzić, że zmianie sytuacji powinny w najbliższych latach sprzyjać procesy przemian ekonomicznych zachodzących na Ukrainie. W

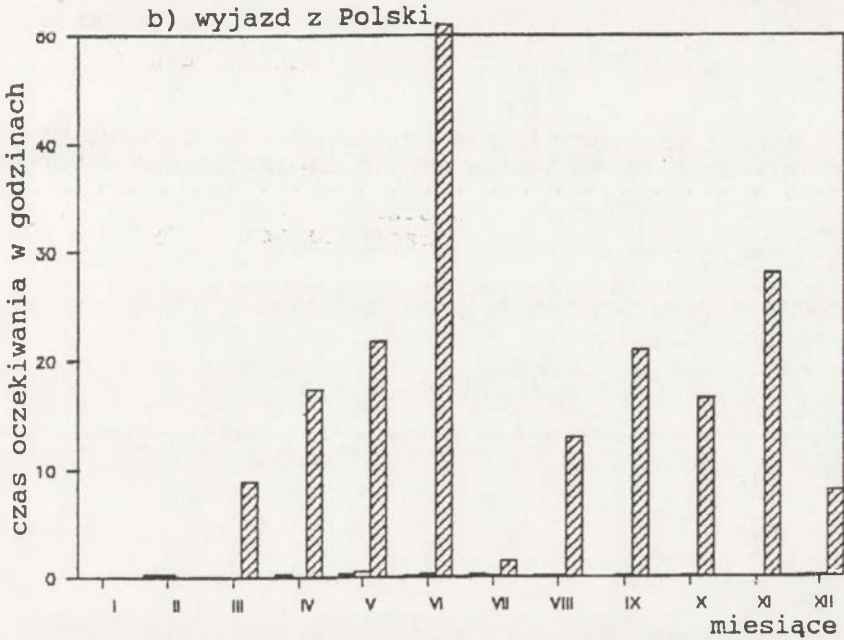
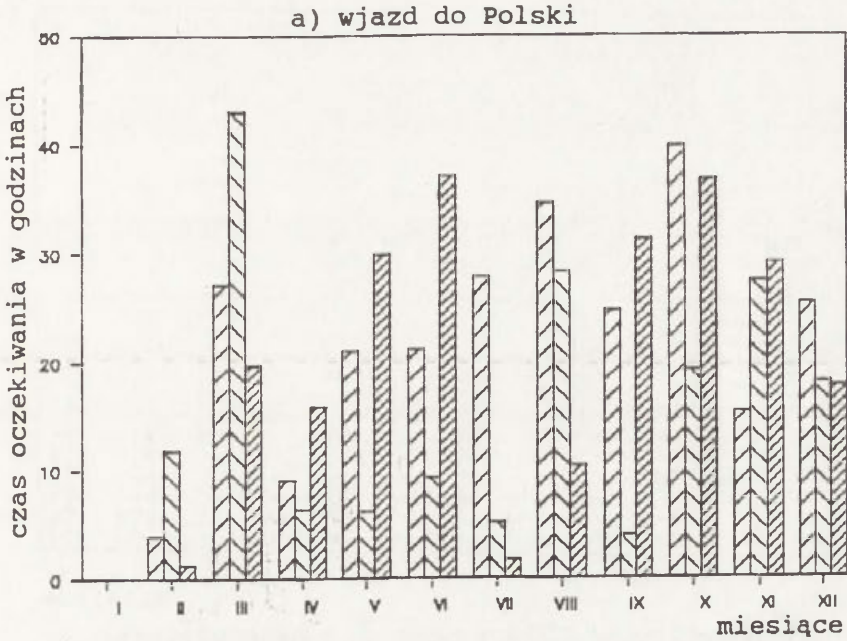
przypadku uwolnienia cen oraz wprowadzenia wymiennej waluty oczekiwać można spadku atrakcyjności drobnego handlu "turystycznego". Spowoduje to zmniejszenie liczby podróżnych zabierających nawięcej czasu funkcjonariuszom granicznym. Nawet zaś jeżeli zjawisko drobnego handlu utrzyma się, to w warunkach zdrowej gospodarki, wywóz towarów konsumpcyjnych przestanie być przedmiotem zainteresowania celników, gdyż stanie się dla Ukrainy zjawiskiem ekonomicznie porządanym (napływ dewiz). Nie zmienia to jednak faktu, że konieczne są natychmiastowe działania zmierzające do porawy przepustowości granicy. Już dziś bowiem można śmiało powiedzieć, że jej zablokowanie stało się jednym z podstawowych czynników hamujących rozwój kontaktów gospodarczych, turystycznych i osobistych pomiędzy Polską i Ukrainą.

Bibliografia:

1. Fiedorowicz Kazimierz, 1992, Międzynarodowe Powiązania Transportowe Polski, Instytut Turystyki, Warszawa.
2. Komornicki Tomasz, 1992, Ruch Osobowy na Polskich Przejściach Granicznych - analiza zmian 1980 - 1991, Geografia w Szkole nr 5/92 s. 304 - 308.
3. Lijewski Teofil, 1986, Geografia Transportu Polski, PWE, Warszawa.
4. Rakowski Ryszard, 1992, Informator o Przejściach Granicznych w Polsce, WSP "Morze", Warszawa.

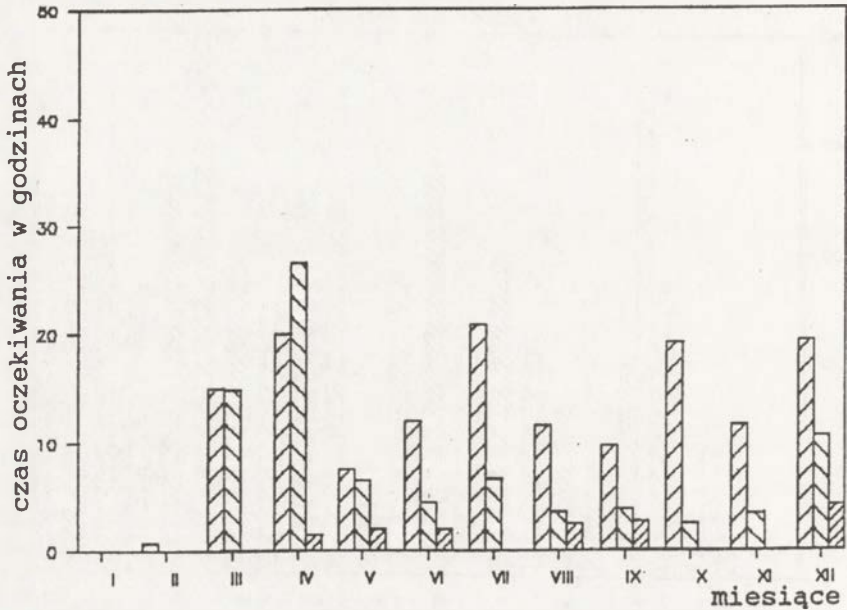

sam. osobowe
  autobusy
  ciężarówki

Źródło: opracowanie własne na podstawie materiałów Straży Granicznej

rys.2 Średni miesięczny czas oczekiwania na odprawę na przejściu granicznym w Medyce w roku 1992

sam. osobowe   autobusy   ciężarówki
 Źródło: opracowanie własne na podstawie materiałów Straży Granicznej

rys.3 Średni miesięczny czas oczekiwania na odprawę przy wjeździe do Polski na przejściu granicznym w Dorohusku w roku 1992

mgr Bożena Degórska
Instytut Geografii i
Przestrzennego Zagospodarowania PAN

Problematyka ekologiczna pogranicza polsko-ukraińskiego

Środowisko przyrodnicze pogranicza polsko-ukraińskiego w porównaniu z innymi terenami przygranicznymi charakteryzuje się najwyższym stopniem zróżnicowania geoekologicznego. Układ siedmiu transgranicznych regionów w randze podprowincji wskazuje na różnorodność zarówno warunków fizycznogeograficznych jak i walorów krajobrazowych (rys.1). Pod względem geobotanicznym obszar południowo-wschodniej Polski posiada wysoką rangę przyrodniczą z uwagi na bogactwo flory o dużej naturalności, a zarazem pewnej odrębności (rys.2). Stopień skażenia środowiska cechuje się także wyjątkowo wysoką kontrastowością. Występują tu zarówno tereny o wysokich walorach biocenotycznych i krajobrazowych, obszary o nieznanym stopniu degradacji, jak i rejony klęsk ekologicznych.

Problematyka ekologiczna pogranicza polsko-ukraińskiego charakteryzuje się dużą złożonością zagadnień obejmujących:

- skażenie wód, powietrza i gruntu,
- naruszenie równowagi hydrologicznej,
- deformację powierzchni ziemi,
- degradację gleb, fitocenozy i zoocenozy,
- ochronę terenów transgranicznych o wysokich walorach przyrodniczych.

Obecna współpraca Polski i Ukrainy otwiera możliwości prowadzenia badań w strefach nadgranicznych jak również podejmowania pewnych uzgodnień dotyczących ochrony i kształtowania środowiska. Strategia taka jest niezbędna z uwagi na

fakt, że jednostki naturalne posiadają ciągłość po obu stronach granicy. Podobnie inne elementy przyrodnicze nie podporządkowują się przebiegowi granic administracyjnych. Wymienić tu należy przede wszystkim ruch mas powietrza i odpływ wód powierzchniowych jako najbardziej dynamiczne elementy systemu, pełniące w ostatnich latach funkcję głównego nośnika zanieczyszczeń środowiska.

Na podstawie kompleksowych badań geoeekologicznych prowadzonych na pograniczu polsko-ukraińskim wydzielić można trzy ekologiczne obszary strategiczne o przebiegu transgranicznym (rys.3):

- Bieszczady
- Obszar Nadbużańsko-Poleski
- Roztocze.

Bieszczady należy uznać za ważny ekologiczny obszar strategiczny obejmujący tereny przygraniczne Polski, Ukrainy i Słowacji. Wiodącą funkcją regionu jest ochrona przyrody. W drugiej kolejności wymienić należy funkcję turystyczną, jednakże musi ona być bezwzględnie podporządkowana pierwszej. Ochrona przyrody w obrębie Bieszczadów posiada swoje potwierdzenie instytucjonalne (rys.4). W roku 1973 utworzono w Polsce Bieszczadzki Park Narodowy. Obecnie przygotowany jest projekt powołania na Słowacji Parku Narodowego "Bukowskie Wierchy". O szczególnej randze Bieszczadów w ogólnoświatowej ochronie przyrody świadczy utworzenie w listopadzie 1992 roku Międzynarodowego Rezerwatu Biosfery "Karpaty Wschodnie". Polską część rezerwatu tworzą: Bieszczadzki Park Narodowy (pow. 26 064 ha), Ciśniańsko-Wetliński Park Krajobrazowy (pow. 46 025 ha), Park Krajobrazowy Doliny Sanu (pow.

35 635 ha). Część Słowacką stanowi Chroniony Krajowy Obszar "Wschodnie Karpaty" o powierzchni około 40 000 ha. Strona ukraińska nie dopełniła formalności, co opóźnia wejście rezerwatu "Stużica" w skład trójpaństwowego rezerwatu biosfery. Uzgodnienia dotyczące włączenia planowanej ukraińskiej części o powierzchni 14 248 ha są finalizowane, dlatego też wymieniony obszar można traktować jako część międzynarodowego rezerwatu biosfery.

Bieszczady w porównaniu z innymi regionami górskimi charakteryzują się dużą odrębnością florystyczno-faunistyczną a zarazem ogromnym bogactwem i zróżnicowaniem tych elementów oraz wysokim stopniem naturalności krajobrazu. Brak piętra regla górnego (śródkarpacka dysjunkcja świerka), brak koso-drzewiny w piętrze subalpejskim, obniżenie górnej granicy lasu oraz malowniczo wykształcone piętro połonin, decydują o wspomnianej odrębności obszaru. Wybitną wartość biocenotyczną zawdzięcza region przeszłości geologicznej, związanej z przebiegiem głównego grzbietu Karpat Wschodnich (w kierunku NNW - SSE), co sprzyjało migracji gatunków. W okresie zlodowaceń z północy napłynęły gatunki borealno-górskie, natomiast w okresie polodowcowego ocieplenia klimatycznego migrowały gatunki południowe - głównie bałkańskie (Michalik S. 1993). Czasy współczesne nie przyczyniły się do wystąpienia poważniejszych skażeń środowiska prowadzących do degradacji walorów przyrodniczych. Powyższe przesłanki zadecydowały o uznaniu Bieszczadów za główny strategiczny obszar ekologiczny o ponadkrajowej randze w zakresie ochrony przyrody.

Obszar Nadbużańsko-Poleski to strefa występowania największych konfliktów ekologicznych w rejonie wschodniego

pogranicza Polski. Z uwagi na fakt, że dominującym problemem ekologicznym jest tu wyjątkowo wysoki stopień skażenia rzek a przede wszystkim granicznej rzeki Bugu, jednostkę tę wyznaczono w oparciu o granice zlewni. Niniejszą analizą objęto dorzecze Bugu od źródeł do ujścia Włodawki. Głównymi jednostkami tej części dorzecza są zachodnia część Wyżyny Wołyńskiej oraz znaczny obszar zachodniej części Polesia. Dominującą funkcją na terenach polskich jest rolnictwo, natomiast na Ukrainie przeważa funkcja przemysłowa. Środowisko przyrodnicze Obszaru Nadbużańsko-Poleskiego charakteryzuje się naruszeniem stanu równowagi ekologicznej w obrębie całej jednostki. Największa degradacja występuje na terenie Lwowsko-Wołyńskiego Zagłębia Węglowego. Obszar ten jest czołowym producentem ścieków przemysłowych. Dobowy zrzut chlorkowo-sodowych wód kopalnianych wynosi 55 tys. m³. Szczególnie groźne jest narastanie hałd kopalnianych oraz stopniowe osiadanie powierzchni ziemi. Dodatkowym obciążeniem dla środowiska są pozostałe zakłady zlokalizowane w rejonie zagłębia. Do najbardziej uciążliwych zaliczyć należy: elektrownię w Dobrotworze (roczna emisja zanieczyszczeń powietrza wynosi 137 tys ton) oraz zakłady włókien chemicznych w Sokalu (roczna emisja do atmosfery wynosi 20 tys ton; Szabliń O., Kowalczyk I., Malski M.; 1993).

Jako drugie nadgraniczne centrum skażenia środowiska należy wymienić Lwów. Jest on głównym ośrodkiem zanieczyszczającym system hydrologiczny Pełtwi, który przekształcono w sieć rowów kanalizacyjnych i kolektorów. W wyniku rozbudowy miasta zanikła większość naturalnych cieków powierzchniowych, obniżony został poziom wód podziemnych, zanieczyszczonych chemicznie przez przemysł i ścieki komunalne do głębokości

kilkuset metrów. Dużym problemem jest również stan czystości atmosfery. Emisja substancji szkodliwych ze źródeł stacjonarnych i środków komunikacji we Lwowie wynosi 120 tys. ton rocznie. Głównymi źródłami zanieczyszczeń są przedsiębiorstwa energetyczne, zakłady chemiczne oraz transport samochodowy (około 80% ogólnej emisji do atmosfery; Szabliij O., Kowalczyk I., Malskyj M.; 1993).

Trzeci rejon ekologicznego zagrożenia znajduje się w polskiej części dorzecza Bugu, w okolicach Chełma i Rejowca. Głównymi źródłami zanieczyszczeń powietrza są zakłady cementowe zlokalizowane w Chełmie i Rejowcu. Roczna suma przemysłowych zanieczyszczeń powietrza w 1991 roku z całego obszaru wyniosła 31,8 tys. ton w tym: pyłowych 7,3 tys. ton, gazowych 24,4 tys. ton (Ochrona Środowiska; 1992). Znaczącym elementem degradującym środowisko jest eksploatacja surowców dla przemysłu cementowego.

Wysoki stopień uprzemysłowienia ukraińskiej części dorzecza Bugu w powiązaniu z niską sprawnością lub brakiem urzędzeń ochrony środowiska oraz licznymi zrzutami awaryjnymi powodują olbrzymie zanieczyszczenie rzek. Dodatkowym czynnikiem są nie oczyszczone lub słabo oczyszczone ścieki komunalne i hodowlane oraz wymywane z gleb pestycydy oraz nawozy sztuczne, stosowane do niedawna w nadmiernych ilościach. Najbardziej zanieczyszczonym dopływem Bugu jest Pełtew. Dostarcza ona w ciągu roku 15 120 tys. m³ ścieków ze Lwowa i Buska. Inne większe dopływy (Zołoczówka, Rata, Sołokija) prowadzą wody nie odpowiadające przyjętym na Ukrainie normatywom (Szalij o., Kowalczyk I., Malskyj M.; 1993).

Zła jakość wód w dopływach oraz zrzuty ścieków przemysłowych i komunalnych bezpośrednio do Bugu powodują, że do granicy z Polską dopływają wody pozaklasowe, których zła jakość utrzymuje się na całym odcinku granicznym (tab.1).

Do najbardziej zanieczyszczonych lewostronnych dopływów Bugu, prowadzących wody z terenu Polski, należą: Huczwa i Uherka. Głównymi źródłami zanieczyszczeń Huczwy są ścieki przemysłowe z cukrowni w Woźuczynie i w Werbkowicach oraz ścieki komunalne z Hrubieszowa. Natomiast Uherkę zanieczyszczają przede wszystkim ścieki przemysłowe i komunalne pochodzące z Chełma. Bezpośrednio do Bugu odprowadzane są ścieki ze Strzyżowa o wysokim ładunku zanieczyszczeń (dobowy zrzut ścieków wynosi 6000 m^3 o ładunku $\text{BZT}_5 = 2230 \text{ kg}$ na dobę i zawiesiny ogólnej 223 kg na dobę; Czubla P., Wołoszyn W., Wojciechowski K.; 1993). Występują tutaj również zanieczyszczenia typu rolniczego. Natomiast na Pojezierzu Łęczyńsko-Włodawskim uwidacznia się wpływ rekreacji na obniżenie jakości wód niektórych jezior.

Poważnym problemem ekologicznym jest naruszenie stosunków wodnych w obrębie analizowanej części dorzecza Bugu. Wyjątkowa wrażliwość hydrogeologiczna terenu na antropopresję związana jest z położeniem dorzecza na obszarach podmokłych o dużym udziale torfowisk oraz w strefie występowania krasu podziemnego.

Na obszarze ukraińskiej części dorzecza Bugu powstały systemy melioracyjne działające głównie na zasadzie odpływu. Jednym z przykładów jest typ sołokijski. Koryto rzeki zostało pogłębione od 2,5 do 5,5 m i poszerzone od 2-5 do 12-15 m. W efekcie poziom wód obniżył się miejscami około 2 m, a

liczne kanały pozostały bez wody (Szabliij O., Kowalczuk I., Malskyj M.; 1993). Ten typ gospodarki wodnej doprowadził do arydyzacji terenu oraz degradacji gleb. Szczególnie niebezpieczne jest zaorywanie odwodnionych gleb bagiennych. W wyniku uruchamiania procesu deflacji następuje nieodwracalna degradacja tego typu gleb.

Olbrzymi wpływ na naruszenie stosunków wodnych wywiera głównie przemysł wydobywczy Lwowsko-Wołyńskiego Zagłębia Węglowego. Osiadanie gruntu obejmie na koniec eksploatacji węgla (2039 r.) obszar 180 km², natomiast tereny podtopione i zabagnione wystąpią na 7500 ha (Szabliij O., Kowalczuk I., Malskyj M.; 1993).

Niepokojące zmiany hydroekologiczne występują na głównym wododziale oddzielającym zlewisko Morza Czarnego od zlewiska Bałtyku (południowo-wschodnia granica dorzecza Bugu). Budowa ujęcia wody w Werchobużu prowadzi do powstawania leja depresyjnego o promieniu 10 - 15 km. Niekorzystne jest również znaczne odlesienie strefy wododziałowej (Szabliij O., Kowalczuk I., Malskyj M.; 1993).

W polskiej części dorzecza Bugu na naruszenie stosunków wodnych wpłynęły: odwodnienie terenu rowami melioracyjnymi, pogłębienie koryt rzecznych oraz nadmierna eksploatacja wód podziemnych. Źle funkcjonująca melioracja doprowadziła do obniżenia zwierciadła wody o kilka decymetrów. Zaopatrzenie w wodę gospodarki komunalnej, przemysłu i rolnictwa, oparte na zasobach podziemnych, wpłynęło na wytworzenie się lejów depresyjnych, z których największy powstał w okolicy Chełma (Michalczyk Z.; 1993).

W obliczu degradacji środowiska obejmującej w różnym stopniu obszar dorzecza Bugu, szczególnie ważna a zarazem trudna jest ochrona terenów najcenniejszych pod względem przyrodniczym. Strefa taka znajduje się na pograniczu polsko-ukraińsko-białoruskim. Jest to obszar Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego z jego naturalnym przedłużeniem w kierunku Szacka. W strefie tej znajdują się dwa parki narodowe (polski i ukraiński): Poleski Park Narodowy i Szacki Park Narodowy (rys.4).

Trzecim transgranicznym, ekologicznym obszarem strategicznym pogranicza polsko-ukraińskiego jest Roztocze. Jako wiodące funkcje terenu można przyjąć ochronę przyrody i turystykę. Polska część Roztocza posiada dobrze rozwinięty system ochrony przyrody (rys.4). Wymienić tu należy: Roztoczański Park Narodowy, Południworoztoczański Park Krajobrazowy, Park Krajobrazowy Puszczy Solskiej, Krasnobrodzki Park Krajobrazowy i Szczebrzeszyński Park Krajobrazowy. Na terenie ukraińskiej części Roztocza znajduje się jedyny obiekt - zapowiednik "Roztocze". Dlatego też proponuje się powiększenie obszaru chronionego i utworzenie Roztoczańskiego Parku Narodowego, który wejdzie w skład Roztoczańsko-Gołogórsko-Krzemieńskiego Pasma Chronionej Przyrody (Krawczuk, Bohucki, Zińko, Brusak, Gnatiuk; 1993). Duże walory krajobrazowe i przyrodnicze Roztocza oraz sąsiedztwo cennych ośrodków zabytkowych sprawia, że możliwe jest rozwijanie turystyki kwalifikowanej jak i pobytowej (Rąkowski G.; 1992).

Głównym zagrożeniem dla Roztocza jest napływ zanieczyszczonego powietrza z ośrodków przemysłowych zlokalizowanych na terenach otaczających (Jaworowska kopalnia siarki, Lwów i

Lwowsko-Wołyńskie Zagłębie Węglowe) oraz ich transport z rejonu tarnobrzeskiego. Źródłem zanieczyszczenia wód Wieprza (najdłuższej rzeki Roztocza) są przede wszystkim ścieki komunalne i przemysłowe ze Zwierzyńca i Krasnobrodu.

Oprócz scharakteryzowanych trzech obszarów transgranicznych, w ukaińskiej strefie nadgranicznej znajduje się teren, na który należy zwrócić uwagę w związku z wysokim stopniem przekształcenia środowiska. Jest to rejon jaworowskiej kopalniarki i zakładów jej towarzyszących. Oprócz skażenia powietrza, zanieczyszczenia wód i osiadania gruntu następuje tam naruszenie stosunków wodnych. Wypełnianie pustych przestrzeni poeksploatacyjnych wodą spowodowało między innymi ucieczkę wód mineralnych z uzdrowiska Szkło (Niżnik; 1993).

Reasumując powyższe rozważania należy stwierdzić, że wachlarz zagadnień ekologicznych dotyczących pogranicza polsko-ukraińskiego jest olbrzymi. Mając na uwadze strategię ekologiczną w rejonie wschodniego pogranicza Polski, jako najważniejsze obszary transgraniczne pogranicza polsko-ukraińskiego należy uznać Bieszczady i Obszar Nadbużańsko-Poleski. W przypadku Bieszczadów zadecydowały unikalne walory środowiska przyrodniczego oraz międzynarodowa ranga terenu w dziedzinie ochrony środowiska. Obszar Nadbużańsko-Poleski zaliczony został do priorytetowych z uwagi na konieczność podniesienia jakości wód w dorzeczu Bugu i chroniony charakter zlewni.

Bibliografia:

1. Czubla P., Wołoszyn W., Wojciechowski K., 1993, Problematyka jakości wód Bugu na odcinku granicznym. (w:) Edukacja ekologiczna i ochrona środowiska na pograniczach, TWWP, Lublin. <http://rcin.org.pl>

2. Krawczuk J., Bohucki A., Zińko J., Brusak W., Gnatiuk R., 1993, Problemy kształtowania Roztoczańsko-Gołogórsko-Krzemienieckiego Pasma Chronionej Przyrody. (w): Edukacja ekologiczna i ochrona środowiska na pograniczach. TWWP, Lublin.
3. Kondracki J., 1978, Geografia fizyczna Polski. PWN, Warszawa.
4. Michalczyk Z., 1993, Warunki obiegu i zagrożenia wód Polesia Lubelskiego. (w:) Edukacja ekologiczna i ochrona środowiska na pograniczach. TWWP, Lublin.
5. Michalik S., 1993, Przyroda Karpat Wschodnich oraz zagadnienia jej ochrony. (w:) Roczniki Bieszczadzkie, t. 1, 1992, Ustrzyki Dolne.
6. Niżnik M., 1993, Ekologiczne problemy zachodnich przygranicznych ziem Ukrainy. (w:) Edukacja ekologiczna i ochrona środowiska na pograniczach. TWWP, Lublin.
7. Ochrona Środowiska, 1992, GUS, Warszawa.
8. Rąkowski G., 1992, System transgranicznych obszarów chronionych o wiodącej funkcji turystycznej w rejonie wschodniej granicy Polski. IOŚ Warszawa.
9. Szabluj O., Kowalczyk I., Malskyj M., 1993, Sytuacja geoeologiczna w dorzeczu Bugu zachodniego oraz sposoby jej poprawy. (w:) Edukacja ekologiczna i ochrona środowiska na pograniczach. TWWP, Lublin.
10. Szafer W., 1972, Podstawy geobotanicznego podziału Polski. (w:) Szata roślinna Polski, t. 2, Szafer W., Zarzycki K. (red.), PWN, Warszawa.

Tabela 1. Stan czystości Bugu w przekrojach granicznych w 1990 r.
(wg metodyki byłego RWPG 1982 r.)

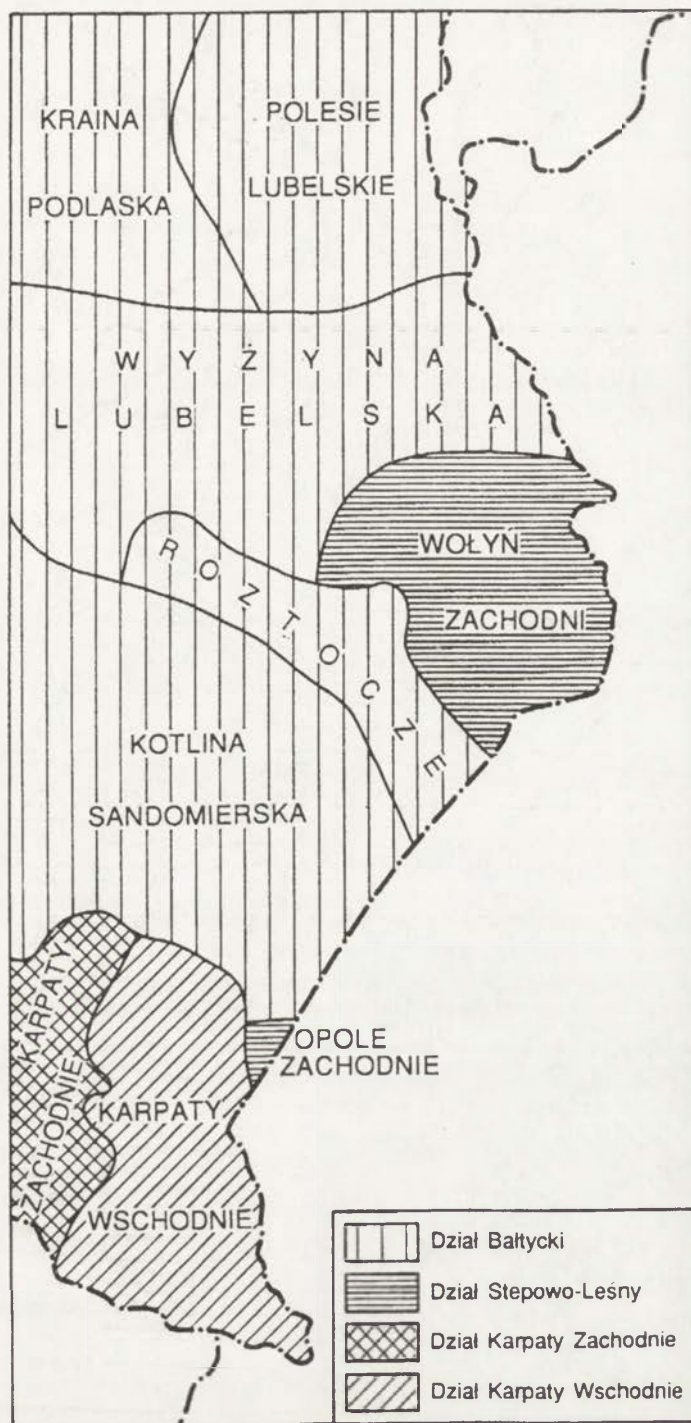
Przekroje kontrolne	Stężenie zanieczyszczeń w mg/l (oznaczone metodą nadmanganianową)								
	BZT ₅	ChZT	zawiesina ogólna	chlorki	siarczany	azot amonowy	azot azotanowy	fosforany	
Kryłów	n.	6.0	40.0	30	100	150	2.0	1.5	1.0
	m.	12.1	40.3	130	94	170	1.5	6.7	0.8
Zosin	n.	8.0	40.0	40	100	150	2.0	1.5	1.0
	m.	12.5	42.4	74	83	157	0.9	7.3	0.8
Dorohusk	n.	8.0	40.0	40	100	150	2.0	1.5	1.0
	m.	10.2	38.5	76	73	140	0.9	8.6	0.8
Włodawa	n.	8.0	40.0	30	100	100	2.0	1.5	1.0
	m.	13.0	64.7	87	73	132	1.0	1.6	0.7

n. - ustalone normatywy m. - wartości miarodajne

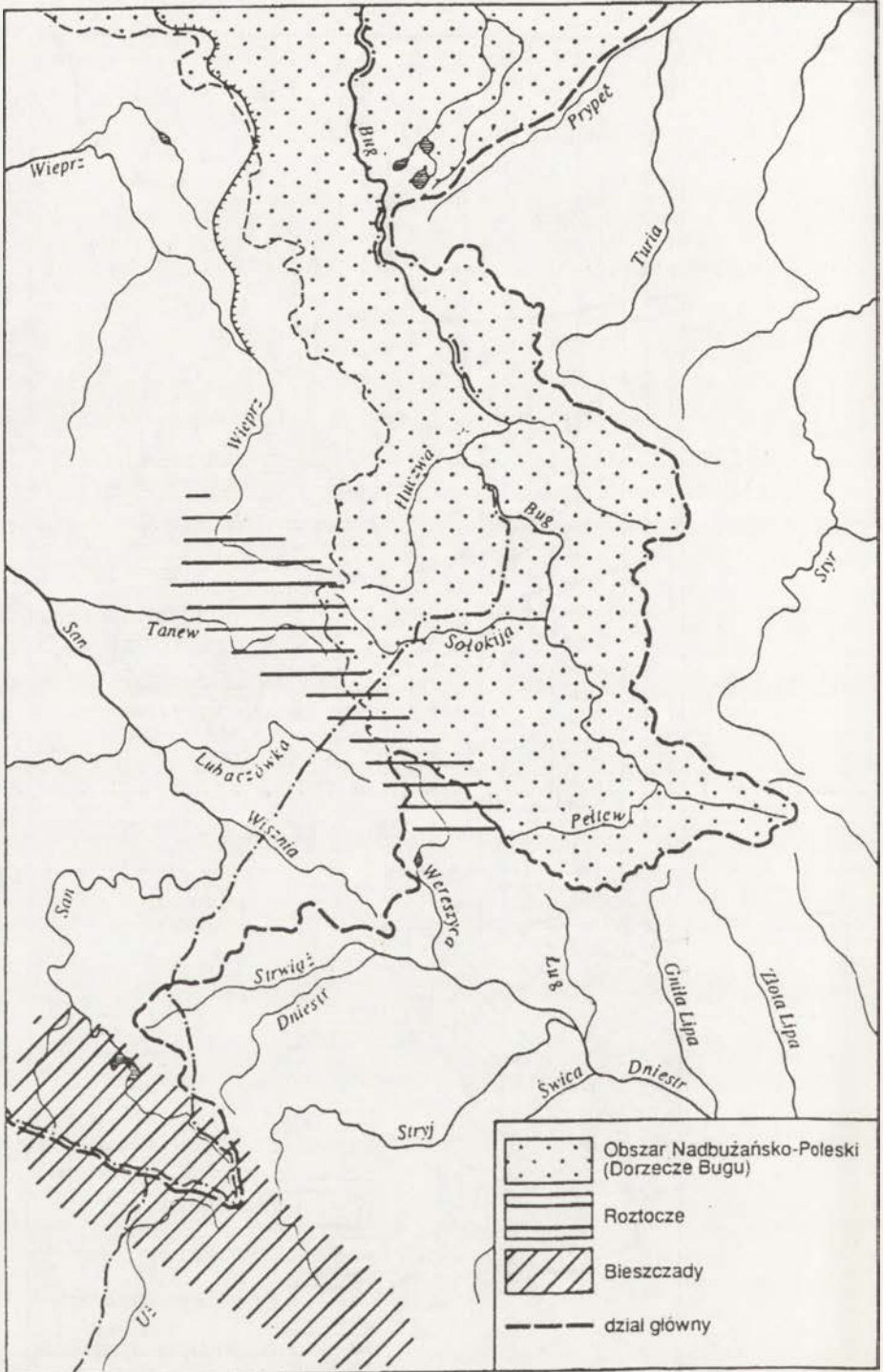
Źródło: Ochrona środowiska, GUS, 1992 r.

rys.1 Regionalizacja fizycznogeograficzna na pograniczu polsko-ukraińskim (wg J.Kondrackiego, 1978)

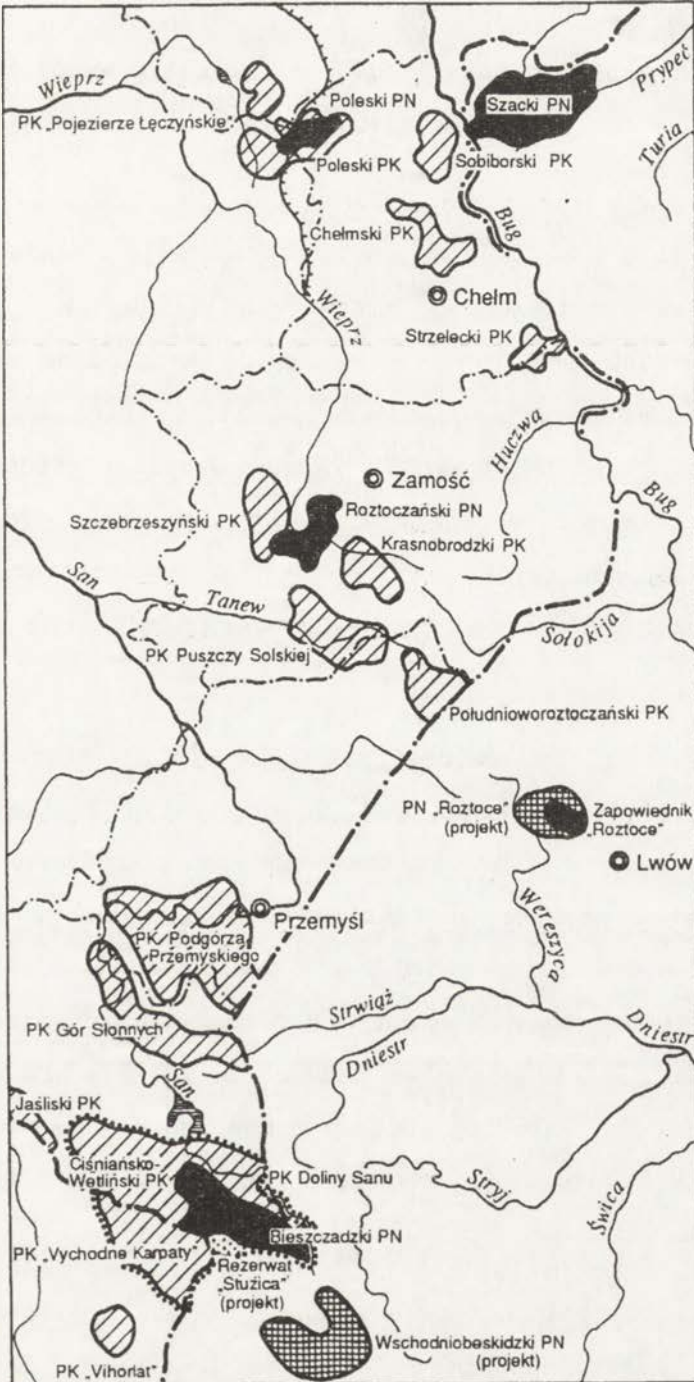

rys.2 Geobotaniczny podział południowo-wschodniego pogranicza Polski na działy i krainy wg W.Szafera i B.Pawłowskiego (W.Szafer, 1972)

rys.3 Ekologiczne obszary strategiczne pogranicza polsko-ukraińskiego

..... Międzynarodowy Rezerwat Biosfery „Karpaty Wschodnie”
 rys.4 Główne obiekty chronione pogranicza
 polsko-ukraińskiego

Dr Andrzej Miszczuk
Wydział Politologii
UMCS w Lublinie

Budżety lokalne jako źródło informacji o współpracy transgranicznej

Wstęp

Geografię społeczno-ekonomiczną cechuje tendencja do analizowania przestrzennego zróżnicowania zjawisk i procesów gospodarczych w ich realnym wymiarze. Marginalne znaczenia mają natomiast badania gospodarki w ujęciu finansowym. Niechęć do tego typu badań wynika prawdopodobnie z niedoceniaenia możliwości jakie daje przestrzenna analiza finansowa zarówno podmiotów gospodarczych jak i jednostek administracji samorządowej oraz państwowej prowadzących zróżnicowaną politykę finansową.

Wydaje się, że szczególnie obiecującym kierunkiem są obecnie w Polsce badania nad przestrzennym zróżnicowaniem sytuacji finansowej gmin, stanowiących podstawowe i jak narazie jedyne ogniwo administracji samorządowej. Samorząd terytorialny został w naszym kraju reaktywowany w 1990 roku. Podstawą prawną tego procesu było uchwalenie przez Sejm trzech ustaw, a mianowicie: Ustawy o zmianie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, Ustawy o samorządzie terytorialnym i Ordynacji wyborczej do rad gmin (Dz.U. nr 16 z 1990 roku poz. 94, 95 i 96).

Upodmiotowienie ekonomiczne gmin, czyli wyposażenie ich we własne instrumentarium finansowe nastąpiło faktycznie dopiero w 1991 roku, jako że Ustawa o dochodach gmin i zasadach ich subwencjonowania w 1991 roku i zmiana ustawy o

samorządzie terytorialnym (Dz.U. nr 89 z 1990 roku poz. 518) uchwalona została przez Sejm dopiero w grudniu 1990 roku, czyli po 6 miesiącach od daty przeprowadzenia wyborów samorządowych. W tej sytuacji przez pół roku samorzady były uwikłane w stary, zupełnie nieprzystający do rzeczywistości system finansowy rad narodowych.

Jakościowa zmiana jaka dokonała się w zakresie finansów lokalnych w 1991 roku nie pozwala na dokonywanie długookresowych porównań kondycji ekonomicznej gmin z przed i po roku 1991. Obecnie każda gmina posiada swój majątek oraz określone źródła dochodów. Ich wydajność jest z jednej strony wypadkową uwarunkowań: społeczno-ekonomicznych takich jak,

- liczba zatrudnionych i wielkość ich dochodów,
- liczba i wielkość podmiotów gospodarczych,
- wielkość i charakter zabudowy oraz sposób użytkowania gruntów

i ekologicznych, do których w pierwszej kolejności należą,

- jakość rolniczej przestrzeni produkcyjnej,
- walory turystyczno-krajobrazowe i klimatyczne;

a z drugiej strony efektem aktywności władz lokalnych, mającej na celu podniesienie atrakcyjności tych uwarunkowań, czego przejawem jest stosowana polityka w zakresie:

- kształtowania wysokości podatków i opłat lokalnych,
- preferencji w podziale zebranych przez gminę środków.

Mając powyższe na uwadze wydaje się, że budżet gminy jako syntetyczny wyraz działalności finansowej gmin, zawierający zarówno informacje o dochodach jak i wydatkach może być z powodzeniem wykorzystany w analizach dotyczących oceny poziomu i dynamiki gospodarki w ujęciu lokalnym.

W polskiej literaturze przedmiotu budżet lokalny był w tym zakresie stosunkowo mało wykorzystywany. Analizą przestrzennego zróżnicowania dochodów i wydatków miejskich i gminnych rad narodowych województwa warszawskiego zajmowała się H. Rucz-Pruszyńska (1990), pewne składniki budżetów gmin w 1985 roku wykorzystał P. Swianiewicz (1989) przy opracowywaniu społeczno-ekonomicznej typologii miast i gmin w Polsce.

Z nowszych prac na uwagę zasługują między innymi opracowania P. Swianiewicza (1991) oraz A. Kowalczyka i P. Swianiewicza (1992) analizujące politykę podatkową władz lokalnych. Z kolei u Z. Gilowskiej (1992) analiza budżetów lokalnych służy do oceny poprawności konstrukcji systemu finansowego państwa. Podobny charakter ma też opracowanie C. Chabrosa, A. Kowalika i M. Kowerskiego (1992).

Wspomniane prace przykładowe nie wykorzystują w pełni możliwości interpretacyjnych (dotyczących gospodarki i procesów jakie zachodzą w niej, w układach lokalnych) jakie daje analiza budżetu gminy. Stąd też autor w prezentowanym opracowaniu stara się zwrócić uwagę na pewne, dotychczas zbyt mało wyeksponowane w analizach elementy budżetów gmin. Rozważania o charakterze metodologicznym zilustrowane są analizą finansową gminy Dorohusk, na obszarze której położone są kolejne i drogowe przejście graniczne i 4 otaczających ją gmin województwa chełmskiego (Dubienka, Kamienn, Ruda Huta, Żmudź; rys.1). Wybór gmin przygranicznych był celowy, gdyż zdaniem autora w tego typu gminach występuje szczególnie ciekawa sytuacja, wynikająca ze współpracy transgranicznej. W tej sytuacji budżet lokalny rejestruje dynamikę "otwarcia" gospodarczego gminy.

Wszystkie wykorzystane dane liczbowe pochodzą z Wojewódzkiego Urzędu Statystycznego w Chełmie.

1. Analiza dochodów gmin

Ujmując budżet lokalny od strony dochodowej można wyróżnić trzy grupy źródeł zasilania finansowego:

- 1) udziały w podatkach stanowiących dochody budżetu państwa,
- 2) podatki i opłaty lokalne,
- 3) subwencje i dotacje.

Dwie pierwsze grupy noszą nazwę dochodów własnych. Można przyjąć, że udział dochodów własnych w całości dochodów świadczy o sile (jeśli jest duży) bądź słabości (jeśli jest mały) ekonomicznej gminy. W analizowanych gminach udział ten w 1991 roku wynosił kolejno: 40,1% (Ruda Huta), 42,0% (Dubienka), 44,7% (Dorohusk), 55,3% (Kamień), 71,7% (Żmudź). Jedynie gmina Żmudź przekroczyła nie tylko średnią dla gmin wiejskich województwa chełmskiego (57,5%), ale także dla wszystkich gmin (zarówno wiejskich jak i miejskich) tego województwa (69,9%). Można ją zatem uznać, za mającą stosunkowo silne ekonomiczne podstawy samodzielnego rozwoju.

W roku 1992 udział dochodów własnych w dochodach ogółem w czterech badanych gminach wzrósł (Dorohusk - 48,7%, Dubienka - 55,3%, Kamień - 61,2%, Ruda Huta - 42,3%), a w jednej praktycznie się nie zmienił (Żmudź - 71,6%). Nie zachwiało to prymatu gminy Żmudź, w przypadku której podobnie jak w roku poprzednim, nastąpiło przekroczenie zarówno średniej dla gmin wiejskich (64,0%) jak i wszystkich gmin województwa chełmskiego (66,2%).

Inną miarą świadczącą o kondycji finansowej gmin jest wielkość rocznych dochodów własnych w przeliczeniu na jednego mieszkańca w stosunku do średniej krajowej, wojewódzkiej itp. Ciekawe jest tu szczególnie ujęcie dynamiczne dotyczące okresu kilkuletniego. W przypadku polskich gmin jest to jak narazie możliwe tylko w okresie dwuletnim (1991-1992), co zostało już wcześniej wyjaśnione.

W pięciu analizowanych gminach dochody własne w przeliczeniu na jednego mieszkańca w 1991 roku wyniosły odpowiednio: 332,5 tys.zł (Dubienka), 363,8 tys.zł (Ruda Huta), 431,5 tys.zł (Kamień), 471,0 tys.zł (Dorohusk), 752,2 tys.zł (Żmudź). I w tym względzie wyróżnia się tylko gmina Żmudź z dochodami mieszczącymi się między średnią dla gmin wiejskich (555,9 tys.zł) a średnią dla wszystkich gmin województwa chełmskiego (761,8 tys.zł).

W roku 1992 wzrosły we wszystkich gminach dochody własne, osiągając poziom w przeliczeniu na jednego mieszkańca 475,6 (Ruda Huta), 555,7 (Dorohusk), 615,4 (Kamień), 687,3 (Dubienka) i 802,6 tys.zł (Żmudź). Podobnie jak w roku 1991 jedynie gmina Żmudź znalazła się między wcześniej wskazanymi średnimi wynoszącymi w 1992 roku odpowiednio: 763,2 tys.zł i 882,8 tys.zł.

Analizując dynamikę wzrostu dochodów własnych w przeliczeniu na jednego mieszkańca w latach 1991-1992 można zauważyć, że była ona największa w gminie Dubienka (106,7%), średnia w gminach: Kamień (42,6%) i Ruda Huta (30,7%) a najmniejsza w gminach Dorohusk (18,0%) oraz Żmudź (6,7%). Odnosząc te wielkości do współczynnika inflacji, który według GUS wyniósł w 1992 roku w stosunku do 1991 43% łatwo dostrzec, że dochody

własne w przeliczeniu na jednego mieszkańca realnie wzrosły tylko w gminie Dubienka, w gminie Kamień utrzymały się praktycznie na tym samym poziomie, a w pozostałych gminach ich realna wartość znacznie spadła (najbardziej w gminie Żmudź). Wyjaśnienie bardzo dużej dynamiki wzrostu dochodów własnych w gminie Dubienka znajduje się w dalszej części prezentowanego opracowania.

Obok tego typu miar syntetycznych, do oceny sytuacji ekonomicznej gminy może posłużyć analiza wielkości poszczególnych składników dochodów własnych. W 1991 roku do dochodów własnych zaliczano:

- a) w grupie "udziałowej" 5% wpływów z podatku dochodowego od osób prawnych, mających swą siedzibę na terenie gminy, 30% wpływów z podatku od płac, podatków od wynagrodzeń i wyrównawczego oraz 50% wpływów z podatku dochodowego od osób fizycznych opodatkowanych na ogólnych zasadach;
- b) w grupie podatków i opłat lokalnych: podatek rolny, podatek od nieruchomości, podatek od środków transportu, podatek od spadków i darowizn, podatki od działalności gospodarczej osób fizycznych, opłacanych w formie karty podatkowej, podatek od posiadania psów, opłata skarbową oraz opłaty lokalne (targowa, miejscowa, administracyjna i inne).

Z punktu widzenia celu opracowania, spośród powyżej wymienionych pozycji zasługują na bliższą analizę w grupie "udziałowej" wpływy z podatku dochodowego od osób prawnych. Ich wielkość świadczy o znaczeniu dużych podmiotów gospodarczych, mających osobowość prawną. Dynamika tej pozycji skorygowana o wskaźnik inflacji świadczy o ożywieniu względnie

recesji gospodarczej w gminie.

Pozostałe pozycje w grupie "udziałowej" w świetle przyjętych w 1991 roku rozwiązań są w dalszej analizie mniej przydatne, gdyż obciążone są błędem, wynikającym z faktu ich związania z miejscem zlokalizowania firmy a nie z miejscem zamieszkania ich pracowników. Błąd ten w przypadku gmin wiejskich jest bardzo duży.

Poczynając od 1992 roku błąd ten został skorygowany poprzez zastąpienie udziałów w podatkach od płac, wynagrodzeń i wyrównawczego, 15% udziałem w podatku dochodowym od osób fizycznych, odprowadzanym w miejscu zamieszkania pracowników. W wyniku tej zmiany nastąpił bardzo duży wzrost dochodów w gminach, gdzie występuje zjawisko dojazdów do pracy, a ubytek w gminach o dużej koncentracji miejsc pracy. Faktycznie, od 1992 roku nastąpiło jednak zawyżenie wpływów z podatku dochodowego od osób fizycznych w gminach wiejskich, wywołane stosowaną techniką obliczania kwoty należnej gminie. Otóż sumowane są łączne wpływy w skali województwa z tytułu tego podatku, natomiast podział wśród gmin następuje proporcjonalnie do liczby ludności zamieszkującej daną gminę. Działa tu więc mechanizm wyrównawczy, w dużym stopniu aprzestrzenny. Prawdopodobnie zostanie on zlikwidowany dopiero w 1995 roku.

Wpływy z podatku dochodowego od osób fizycznych w przeliczeniu na 1 mieszkańca gminy, w porównaniu ze średnią dla województwa czy kraju prawdopodobnie dopiero od 1995 roku będą świadczyć o poziomie zamożności ludności zamieszkującej daną gminę. Dynamika tej wielkości, po skorygowaniu wskaźnikiem inflacji ilustrować może albo wzrost gospodarczy albo stagnację czy recesję gospodarczą w gminie. Niestety jak na

razie w przypadku polskich gmin przydatność tych miar jest ograniczona, o czym świadczą przedstawione poniżej dane.

W analizowanych gminach w 1991 roku znaczenie całej grupy "udziałowej" było symboliczne, największe w gminie Dorohusk (5,9% dochodów własnych), średnie w gminach: Ruda Huta (2,8%), Kamień (2,2%), Żmudź (1,5%), a najmniejsze w gminie Dubienka (0,4%). Rok później sytuacja w tym zakresie uległa radykalnej zmianie, co wynikało z opisanych wcześniej zmian systemowych w tej grupie dochodów. I tak grupa "udziałowa" stanowiła w 1992 roku 49,7% w gminie Ruda Huta, 43,0% w Dorohusku, 36,5% w Kamieniu, 32,9% w Dubience i 29,1% w Żmudzi. Zmiany w uregulowaniach dotyczących grupy "udziałowej" wpłynęły w sposób bardzo wyraźny na wzrost dochodów własnych w gminie Dubienka, na co zwrócono uwagę we wcześniejszej części opracowania. Sposób ujęcia danych statystycznych dotyczących grupy "udziałowej" w 1991 roku uniemożliwia przeprowadzenie analizy dynamiki wpływów z podatku dochodowego od osób prawnych w latach 1991-1992. Można jednak w tym miejscu zauważyć, że w 1992 roku w gminie Kamień nie istniało to źródło zasilania budżetu lokalnego, a w pozostałych gminach miało znaczenie marginalne (0,5% dochodów własnych), co jest potwierdzeniem faktu, że wspomniane gminy nadal są bardziej miejscem zamieszkania niż pracy.

Wpływy z podatku dochodowego w przeliczeniu na 1 mieszkańca wynosiły od 221,6 tys.zł (Dubienka) do 236,1 tys.zł (Dorohusk) i były bardzo zbliżone z odpowiednimi średnimi dla gmin wiejskich (218,8 tys.zł) i wszystkich gmin województwa chełmskiego (219,1 tys.zł), co potwierdza działanie wcześniej opisanego mechanizmu wyrównawczego.

Z podatków i opłat lokalnych ciekawy wydaje się, z punktu widzenia analizy finansowych przejawów współpracy transgranicznej, podatek od nieruchomości. Wzrost jego znaczenia przy jednoczesnym spadku roli podatku rolnego jest następstwem powiększania obszaru zabudowy, tworzeniu nowej substancji mieszkaniowej i pozarolniczych miejsc pracy, co wymownie świadczy o ożywieniu gospodarczym.

W przypadku badanych gmin z sytuacją opisaną powyżej, powiązania spadku znaczenia wpływów z podatku rolnego na rzecz znaczenia wpływów z podatku od nieruchomości w latach 1991-1992, mieliśmy do czynienia w gminach: Kamień, Ruda Huta i Żmudź. Udział podatku rolnego w dochodach własnych gminy Kamień zmniejszył się z 33,7% w 1991 roku do 22,1% w 1992, gminy Ruda Huta z 25,0% do 15,4% i gminy Żmudź z 36,7% do 24,9%. Z kolei znaczenie podatku od nieruchomości wzrosło w gminie Kamień z 18,2 do 19,8%, Ruda Huta z 12,2 do 17,7% i Żmudź z 9,5 do 13,2%. Dynamika wzrostu wpływów z podatku od nieruchomości wynosząca odpowiednio: 55% (Kamień), 52% (Żmudź) i 51% (Ruda Huta), przewyższała wskaźnik inflacji, co świadczy o realnym wzroście znaczenia tego podatku jako źródła zasilania budżetów wspomnianych trzech gmin.

Dużo mniejsze znaczenie ma analiza podatku od środków transportu jako przejawu poprawy zamożności ludności zamieszkującej gminę. Oczywiście należy również w przypadku i tego podatku uwzględnić współczynnik inflacji. Z kolei duże wpływy z opłaty targowej świadczą o rozwijających się funkcjach handlowych gminy, w tym także z uwzględnieniem indywidualnej wymiany międzynarodowej. Ze względu na rozmiary opracowania i znikome znaczenie tych dwóch składników dochodów własnych

szczegółowe rozważania na ich temat pominięto.

Trzecia z wymienionych na wstępie grup dochodów gminy (subwencje, dotacje) nosi nazwę dochodów zewnętrznych. W polskim systemie finansów lokalnych występują cztery rodzaje subwencji: na wydatki bieżące, na inwestycje, wyrównawcza i szkolna.

Dwie pierwsze finansowane są ze specjalnie przeznaczonych na nie kwot w budżecie państwa, proporcjonalnie do liczby mieszkańców gminy, przy czym występują pewne preferencje dla: uzdrowisk, gmin zagrożonych ekologicznie, położonych na szczególnie cennych przyrodniczo obszarach oraz tych, na których terenie znajduje się przejście graniczne.

Z kolei subwencję wyrównawczą otrzymują gminy, których dochody własne w przeliczeniu na jednego mieszkańca są mniejsze niż 85% średniej krajowej. Subwencja szkolna przyznawana jest gminom, które przed 1.01.1994 przejęły szkoły. Z punktu widzenia celu pracy można stwierdzić, że jedynie subwencja wyrównawcza świadczy o zjawiskach kryzysowych w gospodarce gminy.

Brak szczegółowych danych statystycznych w zakresie subwencji uniemożliwia przeprowadzenie dokładnej analizy. Można jedynie stwierdzić, że udział subwencji w całości dochodów w 1991 roku w badanych gminach wynosił kolejno: 10,5% (Żmudź), 33,5% (Kamień), 36,2% (Dorohusk), 36,9% (Dubienka), 43,3% (Ruda Huta), czyli pomijając gminę Żmudź, był bardzo wysoki. Rok później znaczenie tego źródła zasila-
nia zmalało w gminie Kamień do poziomu 24,9%, w gminie Dorohusk do 23,2%, w gminie Dubienka 23,5% i w gminie Ruda Huta

do 29,0%. Natomiast w gminie Żmudź znaczenie subwencji nie zmieniło się.

Z kolei dotacje mogą być przeznaczane na realizację zadań zleconych i własnych. Zadania zlecone powierzane są przez administrację rządową. Dotacja ma w tym wypadku pokryć koszty wykonywania określonych funkcji przez administrację samorządową. Dotacja na zadania własne wspomaga realizację zadań zastrzeżonych do kompetencji gminy np. w zakresie ochrony środowiska. O ile dotacje na zadania własne służą finansowaniu wydatków bieżących o tyle dotacje na zadania zlecone częściej mają charakter inwestycyjny.

W badanych gminach zarówno w roku 1991 jak i 1992 dotacje stanowiły praktycznie źródło finansowania zadań zleconych.

3. Analiza wydatków gminy

Wydatki z budżetu lokalnego są funkcją możliwości pozyskiwania przez gminę dochodów. Analizując wydatki budżetowe można dostrzec preferencje jakie są przyjmowane przez radę gminy. Ważny jest przede wszystkim podział wydatków na bieżące i inwestycyjne. Duża skłonność do inwestowania, wyrażająca się wysokim udziałem inwestycji w wydatkach budżetowych ogółem, w okresie dłuższym niż rok oraz przekraczająca średnią wojewódzką, krajową itp. wielkość rocznych nakładów inwestycyjnych w przeliczeniu na 1 mieszkańca świadczy o woli władz lokalnych do podnoszenia atrakcyjności gminy jako miejsca inwestowania i zamieszkania. W przypadku gmin przygranicznych jest to wyrazem zachęty przez władze lokalne do nawiązywania współpracy transgranicznej.

Spośród badanych 5 gmin, w jednej (Dubienka) nie przeznaczono na inwestycje w 1991 i 1992 żadnej kwoty, w 3 dalszych nastąpił spadek znaczenia inwestycji w wydatkach ogółem z 32,5% do 24,0% (Dorohusk), z 40,9% do 21,2% (Kamień) i z 42,1% do 34,8% (Ruda Huta), a tylko w jednej (Żmudź) nastąpił wzrost udziału inwestycji w wydatkach z 23,3% do 28,0%.

Przeliczając wydatki inwestycyjne analizowanych gmin na jednego mieszkańca okazuje się, że w 1991 roku były one najwyższe w gminie Ruda Huta (338,7 tys.zł), a najniższe w gminie Żmudź (167,1 tys.zł), w pozostałych dwóch wynosiły: 287,5 tys.zł (Dorohusk) i 299,2 tys.zł (Kamień). Gmina Dorohusk i Kamień przekroczyła stosowną średnią dla gmin wiejskich województwa chełmskiego (277,5 tys.zł), a Ruda Huta dla wszystkich gmin tego województwa (327,5 tys.zł).

W 1992 roku nastąpiły istotne zmiany. Nadal największą kwotę na inwestycje przeliczając na jednego mieszkańca przeznaczła gmina Ruda Huta (412,1 tys.zł), na drugim miejscu znalazła się gmina Żmudź (300,2 tys.zł), na trzecim Dorohusk (299,2 tys.zł) i na czwartym Kamień (201,1 tys.zł). Gminy Żmudź i Dorohusk przekroczyły średnią dla gmin wiejskich (273,8 tys.zł), a Ruda Huta dla wszystkich gmin województwa chełmskiego (437,1 tys.zł). Jednak realny wzrost nakładów, przekraczający stopę inflacji nastąpił tylko w gminie Żmudź i Ruda Huta.

Oczywiście ważna jest także struktura działowa wydatków budżetowych. Z punktu widzenia współpracy transgranicznej preferowane powinny być działy podnoszące walory gminy i ułatwiające funkcjonowanie jej gospodarki takie jak: gospodarka komunalna i transport. Udział tych działów w wydatkach

budżetowych i odniesienie stosownych kwot przewidzianych w budżecie w przeliczeniu na 1 mieszkańca do średniej wojewódzkiej, krajowej itp. da obraz rzeczywistych preferencji w tym zakresie.

W badanych gminach udział wydatków (inwestycyjnych i bieżących łącznie) na transport i gospodarkę komunalną stanowił w 1991 roku 45,7% (Ruda Huta), 42,8% (Dorohusk), 35,6% (Żmudź), 16,1% (Dubienka), 2,9% (Kamień). Rok później sytuacja uległa zmianie. Udział ten w gminie Kamień wzrósł do 31,6%, a w pozostałych wyniósł: 28,3% (Dorohusk), 26,0% (Ruda Huta), 14,7% (Dubienka) i 12,9% (Żmudź).

Odnosząc kwoty przeznaczone na gospodarkę komunalną i transport do liczby mieszkańców okazuje się, że w 1991 roku przodująca w tym zakresie była gmina Dorohusk (376,4 tys.zł), niewiele jej ustępowała gmina Ruda Huta (368,2 tys.zł). Obie przekroczyły średnią wojewódzką, wynoszącą 340,0 tys. zł. Spośród pozostałych gmin, Żmudź (255,2 tys.zł) przekroczyła średnią dla gmin wiejskich województwa chełmskiego (170,2 tys.zł), a Dubienka (119,6 tys.zł) i Kamień (21,0 tys.zł) znalazły się poniżej tej średniej. W roku 1992 sytuacja się zmieniła. W gminach Kamień i Dubienka nastąpił wzrost wydatków przekraczający stopę inflacji, odpowiednio do poziomu: 175,3 tys.zł i 299,6 tys.zł. W pozostałych gminach nastąpił spadek (Dorohusk - 325,3 tys.zł, Ruda Huta - 307,7 tys.zł, Żmudź - 137,3 tys.zł). Odpowiednią średnią dla gmin wiejskich przekroczyły trzy gminy (Dorohusk, Kamień, Ruda Huta), a średnią dla wszystkich gmin województwa chełmskiego żadna.

Zakończenie

W zaprezentowanym opracowaniu zaproponowano wykorzystanie analizy budżetów lokalnych gmin przygranicznych do oceny natężenia współpracy transgranicznej w sferze gospodarczej. Wydaje się, że tego typu ujęcie może być interesujące. Przy dokładniejszej analizie okazało się, że dla wyciągnięcia bardziej daleko idących wniosków konieczna jest stabilizacja systemu finansowego gmin w dłuższym okresie czasu (co jeszcze w Polsce nie nastąpiło). Konieczna wydaje się także pewna zmiana metodologii zbierania informacji o budżetach gmin przez urzędy statystyczne. Jednak pomimo tych braków można stwierdzić, że z przykładowych badań pięciu gmin województwa chełmskiego położonych w strefie przygranicznej, wynika, że wpływ położenia na ich sytuację finansową jest mały. Przejawia się to stosunkowo małym znaczeniem (poza jedną gminą) dochodów własnych w dochodach tych gmin, małymi wpływami z podatku dochodowego od osób prawnych, relatywnie słabą zastępowalnością znaczenia podatku rolnego podatkiem od nieruchomości i średnią lub wręcz znikomą skłonnością do inwestowania.

Bibliografia

1. Chabros C., Kowalik A., Kowerski M., 1992, Budżety gmin województwa zamojskiego w 1991 roku - doświadczenia i wnioski, "Samorząd Terytorialny" nr 9, s.8 - 14.
2. Gilowska Z., 1992, Podstawowe problemy finansów gmin, "Zeszyty Samorządowe KIBS" nr 7, s.7 - 35.
3. Rucz - Pruszyńska H., 1990, Badania budżetów gmin województwa warszawskiego, TUP, Warszawa (maszynopis).
4. Swianiewicz P., 1989, Społeczno - ekonomiczna typologia miast i gmin w Polsce, IGP UW, Warszawa.

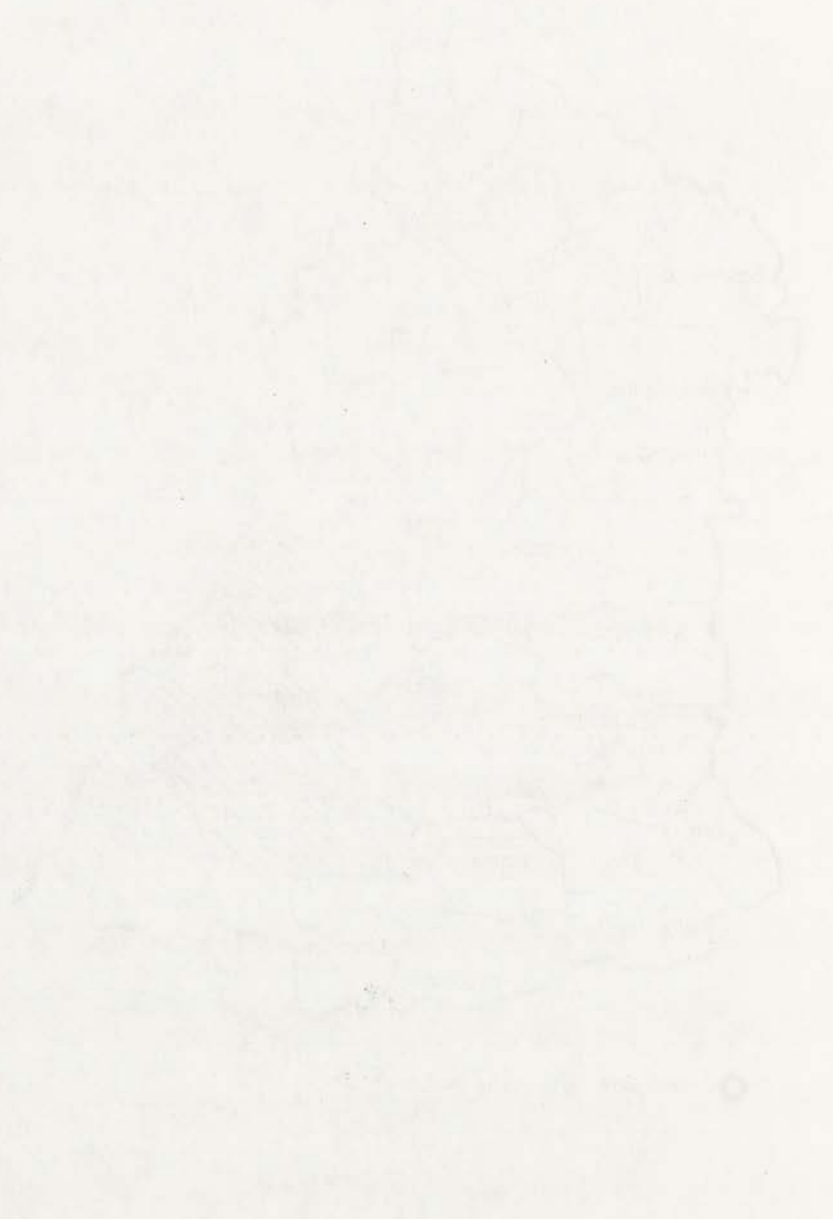
5. Swianiewicz P., 1991, Polityka gospodarcza władz lokalnych [w:] B.Jałowiecki, P.Swianiewicz (red.) Między nadzieją a rozczarowaniem. Samorząd terytorialny rok po wyborach, EIRRIŁ UW Warszawa, s.119 - 184.
6. Kowalczyk A., Swianiewicz P., 1992, Polityka władz gminy wobec przedsiębiorczości [w:] B.Jałowiecki (red.) Społeczeństwo i gospodarka w Polsce lokalnej, EIRRIŁ UW Warszawa, s.169 - 198.

○ przejście graniczne w Dorohusku

rys.1 Obszar badań na tle województwa chełmskiego

III. REFERATY STRONY UKRAIŃSKIEJ (w języku ukraińskim)

А. Е. ЮЗЕФОВИЧ

доктор економічних наук

Інститут економіки
Академії наук України,
Київ

ПРИКОРДОННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ І ПОЛЬЩІ ЯК ФАКТОР ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

У зв'язку з політичними, соціально-економічними та територіально-структурними змінами, що відбулися в Європі, створенням внутрішнього ринку європейського товариства, відкриттям Східної Європи, а також включенням в цей процес України необхідно проводити угодження між всіма державами політики в області територіальної організації суспільного виробництва. Це обумовлює актуальність виконання наукових досліджень в різних галузях науки - економіки, географії, демографії, соціології для розробки нових концепцій підвищення ефективності економіки країн. Для цього необхідно оцінити можливі регіональні наслідки європейської інтеграції, а також вплив відкритості кордонів на розвиток землекористування, інфраструктури, інвестиційної політики, розміщення виробництва, його територіальної організації. Вирішення цих проблем вимагає дальшого розвитку та поліпшення наукового співробітництва вчених різних європейських держав.

Для вирішення цих проблем на основі договору Інститут економіки АН України і Інститут географії і територіальної організації ПАН проводять дослідження аграрно-економічних, демографічних та екологічних проблем, а також проблем транспорту і зв'язку прикордонних територій України і Польщі. Метою цих наукових досліджень є розробка методів, обґрунтування напрямків та засобів поліпшення господарської діяльності на основі співробітництва. <http://rcin.org.pl>

Основними напрямками наукових досліджень є:

- трансформація аграрних відносин в Україні і Польщі в умовах становлення ринкової економіки;
- розвиток виробничо-торговельних відносин на прикордонних територіях;
- демографічні зміни на прикордонних територіях та їх вплив на землекористування;
- екологічні наслідки господарської діяльності в прикордонних районах України і Польщі;
- інфраструктура туризму, відпочинку, оздоровлення.

На основі цих досліджень передбачається розробка:

- концепції формування аграрних територіально-виробничих комплексів прикордонних районів Польщі і України;
- пропозицій по співробітництву між Україною і Польщею в галузі розвитку економіки прикордонних районів;
- публікації в наукових журналах України і Польщі;
- проведення спільних наукових семінарів.

В. С. БУДЖІН
професор, доктор економічних наук

Інститут світової економіки
та міжнародних відносин
Академії наук України,
Київ

ПРИКОРДОННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО В СИСТЕМІ АДАПТАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОСТОРУ

Наукова розробка проблем прикордонного економічного співробітництва розпочалася на Україні на початку 80-х років, головним чином вченими Інституту соціальних та економічних проблем зарубіжних країн Академії наук республіки, який був у 1992 р. перетворений в Інститут світової економіки та міжнародних відносин. Дослідження окремих питань цього співробітництва здійснювалось співробітниками Інституту історії та Львівського відділення Інституту економіки цієї ж Академії, а також науковцями Ужгородського, Львівського та Чернівецького університетів. У межах колишнього Союзу РСР ІСЄПЗК координував дослідження з цієї тематики, що проводилися вченими Московського та Ленінградського університетів, Далекосхідного наукового центру АН СРСР /м. Хабаровськ/, Міжнародного інституту економічних проблем колишньої Ради Економічної Взаємодопомоги, Інституту економіки Молдавії тощо. Поступово розширювалося міжнародне співробітництво з цієї проблеми з Інститутом світової економіки /Будапешт/, Педагогічним інститутом імені Ванглера /Дрезден/, особливо з Інститутом суспільних наук Словацької Академії наук /Кошице/, з яким ІСЄПЗК провів спільні конференції у 1980, 1983, 1987 та 1988 роках. На матеріалах цих спільних досліджень було підготовлено ряд монографій, збірників та брошур, в яких узагальнений досвід прикордонних економічних зв'язків /1/.

/1/ Региональные аспекты сотрудничества СССР со странами СЭВ, гл. 4. Киев, 1988; Развитие приграничных экономических отношений стран-членов СЭВ. Материалы международного совещания. Москва, 1981.

Проблеми розвитку приграничних економічних отношений СССР с европейскими странами-членами СЭВ, Вип. 1-3. Киев, 1988-1990.

Materialy z cs-sovietskeho vedeckeho seminara. Kosice, 1985;

Zakladne otazky pohranicnej spoluprace krajiny-clenov RVHP. Kosice, 1988 etc.

Необхідно підкреслити, що поштовхом до наукової розробки проблем прикордонного економічного співробітництва стали суттєві зміни в самому підході до використання цього напрямку міждержавних зв'язків. Якщо до початку 70-х років відносини між сусідніми регіонами по обидва боки кордонів зводилися лише до співробітництва в галузі культури, проведення різного роду політичних акцій /спільного відзначення свят та урочистих дат, створення садів дружби тощо/, а у господарській галузі тільки обмінювалися досвідом роботи, то тепер, у першій половині 90-х років закладаються основи міжнародних взаємовідносин саме в сфері економіки.

У 1973-1975 рр. виникає така форма співробітництва як прикордонна торгівля, спочатку на основі безпосередніх угод між обласними спілками споживчої кооперації України /облспоживспілки/ та кооперативними організаціями Угорщини, Чехословаччини, Польщі та Румунії, а з 1980 р. і між органами державної торгівлі /облторгами/ прикордонних областей цих країн. В умовах жорсткого дотримання принципу державної монополії зовнішньої торгівлі ці угоди дозволяли проводити більш гнучку торговельну політику, хоча сам механізм прикордонної торгівлі був дуже регламентований. Квоти бартерного обміну та його номенклатура остаточно встановлювалися республіканською організацією споживчих товариств "Укоопспілка" за погодженням із зовнішньоторговельною організацією "Союзкоопвнешторг" /акціонерне товариство при Центроспілці - об'єднанні споживчих товариств СРСР/, а обсяги та структура товарообмінних операцій облторгів - фірмою "Українвалютторг" при Міністерстві торгівлі республіки за погодженням з "Союзпромімпортторгом". Наслідком цього були, насамперед, вкрай обмежені масштаби прикордонної торгівлі /за нашими підрахунками, її обсяг у другій половині 80-х років не перевищував 0,1% загального рівня експортних поставок України/. Найбільш активно можливості прикордонної торгівлі використувувалися Закарпатською областю, на яку в окремі роки минулого десятиріччя припадало 45-65% загального обсягу прикордонної торгівлі республіки, за нею йшли Львівська, Івано-Франківська та інші західні області, а також Одеська область.

Паралельно із розвитком бартерної торгівлі в межах прикордонного співробітництва поступово розширюються зв'язки в сфері виробництва, інфраструктури тощо.

Певна, хоча й непослідовна та обмежена, лібералізація зовнішньоекономічної діяльності, що здійснювалася в колишньому

СРСР в другій половині 80-х років, привела до появи такої нової форми співробітництва, як прямі зв'язки з іноземними партнерами /2/. Фактично під цією назвою крилась ціла низка окремих форм співробітництва: обмін виробничим досвідом, періодичне постачання засобів виробництва промисловим, сільськогосподарським, транспортним підприємствам на основі бартеру, науково-технічне співробітництво між ними, виробнича кооперація тощо.

Прикордонні області зайняли чільне місце у здійсненні бартерних зв'язків. У 1990 р., згідно з даними офіційної статистики, загальна кількість товарних поставок між українськими та іноземними партнерами, в межах прямих взаємовідносин, дорівнювала 408, з них 127 /31,4%/ припадало на зв'язки між партнерами з прикордонних територій. При цьому характерним є вкрай нерівномірний розподіл їх здійснення щодо галузей народного господарства та окремих областей.

Так, на підприємства агропромислового сектору припадає 85 торговельних операцій /66,9%/, промисловості - 31 /24,4%/, торговельні установи - 5 /3,9%/, інші галузі економіки - /4,7%/. Необхідно відзначити занижений, по відношенню до реального стану, рівень прямих зв'язків між торговельними організаціями. Справа в тому, що налагоджені ще з 70-х років контакти між партнерами, по лінії прикордонної кооперативної та державної торгівлі, традиційно були включені в загальний реєстр бартерних товарообмінних операцій /останні складали в 1992р. 60% загального експорту України/ /3/ без спеціального виділення статистикою прямих зв'язків між відповідними об'єктами прикордонних областей.

Із загальної кількості 127 операцій, в межах прямих зв'язків промислових, сільськогосподарських, торговельних та інших підприємств агаданих територій, на частку Закарпаття припадало 83 /65,3%/, Львівської області - 21 /19,2%/, Волинської - 8/6,2%/, а для решти областей - всього 15/11,9%.

Такою строкатістю характеризується й географічна спрямованість контактів з партнерами по прикордонному

/2/ Постанова Державної зовнішньоекономічної комісії Ради Міністрів СРСР "Про порядок здійснення об'єднаннями, підприємствами та організаціями СРСР прямих виробничих та науково-технічних зв'язків з підприємствами та організаціями інших країн-членів РЕВ від 30 грудня 1986 р.

/3/ Економіка України. Підсумки 1992 року. Урядовий кур'єр, 1993, N 9-10, С. 5.

співробітництву. В 1990 р. з угорськими контрагентами було здійснено 68 операцій /65,3%/, польськими - 34 /26,7% відповідно/, словацькими - 23 /19,2%/ /4/. З наведених даних видно, що у прямих ав"яках виразно домінували відносини між Закарпатською областю України та Саболч-Сатмарською областю Угорщини. У галузевій структурі спостерігалась нестабільність асортименту відносин між підприємствами агропромислового сектору, де також переважали прямі ав"язки закарпатських сільськогосподарських підприємств із партнерами сусідніх регіонів Угорщини та Словаччини.

З проголошенням, у 1971 р., переходу до інтеграції колишні країни-члени РЕВ, на державному рівні, намагалися суттєво підвищити рівень взаємної кооперації виробництва прикладом чого було співробітництво із іноземними партнерами Волякого та Камського автозаводів, кооперація при виробництві комп'ютерів, деяких видів сільськогосподарської техніки /комбайни, жатки/; устаткування текстильної промисловості та ін. На жаль, всі великі кооперативні проекти не були розраховані на прикордонні області /єдиний роаташований у прикордонному регіоні України великий об'єкт міждержавної кооперації - Львівській автозавод - мав партнера - фірму "Ікарус" поза прикордонною територією Угорщини/. Незначні об'єкти кооперативних ав"язків розвивалися в згаданих регіонах саме в межах прямих ав"язків, до того ж сталою кооперацією була охоплена лише незначна кількість підприємств західних областей республіки. Можна відзначити, зокрема, кооперативні ав"язки між Ужгородським та Бардейовським (Східнословачький край) вауттєвими об'єднаннями, які дозволили на основі обміну фурнітурою, виробничим досвідом, технологіями забезпечити випуск 200 тис. пар вауття високої якості. Ефективна кооперація була встановлена також між Мукачівським заводом керамічної плитки та Кошицьким підприємством "Керко", "Мукачівприладом" та Прешовським заводом промислової автоматики "Дукла", Луцьким об'єднанням "Волиньпромбуд" та Хелмським будівельним підприємством, Ужгородським "Турбогазом" та Кошицьким заводом важкого верстатобудування, Свалявським лісокомбінатом та підприємством "Нови домов" /м. Спішська Нова Вес-Словаччина/ тощо /5/.

/4/ Внешнеэкономические связи СССР за 1990 год. Госкомстат СССР, Киев, 1991. С. 22-96.

/5/ Проблеми розвитку приграничних економічних відносин ССРСР з європейськими країнами-членами СЕВ. Киев, 1988. С. 33-36.

Підвищенню якості продукції, впровадженню прогресивних технологій та зменшенню витрат виробництва сприяли обмін досвідом роботи та науково-технічне співробітництво між бавовноткацькою фабрикою в Іршаві /Закарпаття/ та "Татраляном" з м. Кежмарок /Словаччина/, "Ужгородприладом" та заводом "Тесла" з східнословачького міста Стропков, меблевими комбінатами в Ужгороді та Матесалка /Угорщина/ та ін.

В агропромисловому секторі в кінці 80-х років прямі ав"яки активно підтримували 36 державних та кооперативних підприємств Закарпаття з партнерами в прикордонних областях Словаччини та Угорщини /6/.

Волинська область постачала до Хелмського воєводства техніку в обмін на добрива, насіння тощо.

Поступове зміцнення прямих ав"яків дозволило перейти до використання такої більш високої форми співробітництва, як спільні підприємства. Закарпатські та східно-словачькі підприємства активно співпрацювали в міжнародному об'єднанні "Інтерробот", спільному підприємстві "Інтергалко", що спеціалізується на випуску галантерейних виробів. Створене у 1987 р. підприємство по випуску асинхронних електродвигунів серії АИ, крім Празького комбінату ЗСЕ, включало до себе Ужгородське об'єднання "Електродвигун" та підприємства в містах Міхаловце та Могельнице /Східнословачький край/.

Особливо велике значення для прикордонних регіонів мало співробітництво в галузі інфраструктури /7/. Якщо в 50-х - 70-х роках ці ав"яки зводилися, в основному, до питань інтернаціонального змагання, обміну досвідом роботи, науково-технічного співробітництва, то з початку 80-х років центр тяжіння виразно перенісся на комплексний координований розвиток прикордонних транспортних вузлів. Через територію України проходить центральна магістраль транспортного забезпечення економічних відносин всього народногосподарського комплексу колишнього Союзу РСР із західноєвропейськими

/6/ Развитие приграничного сотрудничества стран-членов СЭВ и прямых связей между предприятиями СССР и социалистических стран. Москва, 1989, С. 64.

/7/ В межах міжнародного наукового колективу з проблем виробничої інфраструктури, який працював при РЕВ, автор спеціалізувався на питаннях розвитку прикордонної інфраструктури і виступав із доповідями з цієї проблеми на міжнародних нарадах в 1985 - 1990 рр. в Болгарії, Угорщині, Польщі, Чехословаччині.

країнами /Москва - Київ - Чоп з подальшими виходами на Чехословаччину та Угорщину/, яка за показниками своєї потужності не поступається перед показниками північної полімагістралі на осі - Москва-Брест-Варшава- Берлін. З цих двох полімагістралей північна відзначається більш високим навантаженням на залізничний та автомобільний транспорт, що на центральній полімагістралі компенсувалося підвищеним розвитком трубопровідного транспорту та мережі транскордонних ліній електропостачання /ЛЕП/. Менш потужною є південна полімагістраль, яка через Україну та Молдавію веде до країн Балканського півострова і включає в себе залізничні та автомобільні траси, ЛЕП, газопровід.

Саме функціонування центральної полімагістралі забезпечило перетворення Закарпаття у потужний вузол прикордонної інфраструктури комплексного характеру. Особливо відчутні якісні зміни відбулися в 80-х роках у галузі прикордонного залізничного транспорту. У цей період почала здійснюватися скоординована на міждержавному рівні політика створення інтегрованої інфраструктури, заснованої на спеціалізації та взаємному доповненні залізничних станцій Чоп та Батєво /Закарпаття/, Епер"ешке /Саболч-Сатмарська область/, Чіерна над Тісою /Східнословачький край/ з розвитком контейнерних терміналів, перевантажувальних комплексів, складського господарства тощо. Посилдилась координація співробітництва в галузі автомобільних перевезень, діяльності трубопровідного транспорту та ЛЕП. На жаль, у зв'язку із політичними та економічними змінами в Україні та сусідніх країнах, на початку 90-х років цей процес був суттєво загальмований.

Теоретичні узагальнення практики розвитку прикордонного співробітництва дозволили визначити такі основні моменти: /8/

- згадане співробітництво не є чітко визначеною окремою формою або підсистемою міждержавних відносин. Це лише певна сукупність /конгломерат/ окремих форм міждержавних відносин, основним критерієм об'єднання яких під даною назвою виступає локалізація суб"єктів їх здійснення на прикордонній території;

- на відміну від системи загальнодержавних міжнародних відносин та особливостей включення до них суб"єктів

/8/ Теоретичні проблеми прикордонного економічного співробітництва активно розроблялися О. В. Секаревим /Київ/, Г. Г. Динісом, П. Ю. Студеняком, І. І. Устичем, І. М. Чучкою /Ужгород/, Б. Б. Горизантовим, Л. Б. Вардомським /Москва/, Н. П. Шлик /Хабаровськ/, М. О. Черкасовим /С-Петербург/ та ін.

зовнішньоекономічної діяльності інших регіонів країни;

- "прикордонність" визначила співвідношення, питому вагу окремих напрямів взаємодії партнерів по обидва боки державних кордонів, специфіку прояву форм співробітництва;

- прикордонне економічне співробітництво необхідно розрізняти як у "вузькому"/локальні відносини між суб'єктами прикордонних територій/ так і в "широкому" розумінні /діяльність суб'єктів цих територій по обслуговуванню загальної системи міждержавних зв'язків/.

Серед вітчизняних та зарубіжних вчених активно дискутувалася й проблема визначення самого поняття "прикордонна територія", що мало суттєве значення в умовах певної лібералізації зовнішньоекономічної діяльності в її межах при загальному пануванні командно-адміністративної моделі відносин із зарубіжними ринками. Найбільш прийнятною була обрана схема прив'язки не до певної /5-10-50 км/ віддаленості від державного кордону, а до адміністративно-територіальної одиниці - прикордонної області. В цілому ж прикордонні економічні зв'язки до останнього часу розглядалися як другорядний, додатковий напрям міждержавних відносин. Це не відповідало потребам розвитку цього співробітництва як у минулому, так і щодо можливостей його розвитку в сучасних умовах.

Із зміною політичних режимів у Центральній та Східній Європі створилися передумови до більш тісних економічних відносин всіх країн цього регіону із загальноєвропейським господарським простором. Розгляд конкретних можливостей, варіантів та моделей використання цих передумов виходить за межі цієї доповіді, але сама тенденція до посилення зв'язків між обома частинами континенту стає чіткішою. За таких умов саме прикордонні регіони висувуються на перший план у вирішенні важкої проблеми адаптації посткомуністичних держав до тих вимог, які накладаються згаданою вище тенденцією.

На нашу думку, перспективна модель трансформації продуктивних сил територій по обидва боки державних кордонів пов'язана із доцільністю використання прикордонного співробітництва в "широкому" та "вузькому" розумінні. Стосовно першого із згаданих рівнів центральним напрямком є поступове подолання хиб у структурі, потужностях та територіальному розміщенні виробничої інфраструктури з метою забезпечення нею тих запитів, що висуватимуться при розширенні взаємозв'язків

із іншими європейськими державами. Що ж до "вузького" прикордонного співробітництва, то саме прикордонні регіони повинні перетворитися в пасма відокремлення національних економік в зони ініціювання їх інтеграційного зближення. Розглянемо ці напрями більш детально.

Особливістю розвитку інфраструктури в західних кордонах колишнього Союзу РСР була її підпорядкованість вже агаданим вище полімагістральній концепції будівництва транспортних артерій міжнародного призначення. У відповідності до цього для розташування об'єктів прикордонної інфраструктури була характерна висока ступінь концентрації, відносно невелика кількість транскордонних переходів, універсальний характер їх діяльності, який лише частково змінився завдяки створенню спеціалізованих потужностей в районі Чопа у 80- роках. Ця "точкова" модель відповідала потребам державної монополії зовнішньоекономічної діяльності, що орієнтувала відносини з країнами-членами Ради Економічної Взаємодопомоги на великомасштабні поставки товарів обмеженого асортименту.

Подолання командно-адміністративної системи, поступовий перехід до ринкової економіки, в тому числі в сфері відносин із світовим ринком, вимагають докорінної зміни концепції подальшої розбудови прикордонної інфраструктури. Найбільш прийнятною є, на наш погляд, західноєвропейська схема, що базується на сполученні розвитку потужних мономагістралей /залізничних, шосейних, трубопровідних тощо/ трансконтинентального характеру із будівництвом широкої сітки відносно невеликих інфраструктурних об'єктів на кордоні, які доповнюють агадані магістралі, разом з тим забезпечуючи потреби співробітництва партнерів саме прикордонних регіонів.

Другою особливістю розвитку інфраструктури на західних кордонах суверенної України є об'єктивна необхідність зміщення центру її майбутнього розташування. Враховуючи високий рівень існуючих потужностей в Закарпатті, які були роараховані на обслуговування товаропотоків з усього колишнього СРСР, високий рівень додаткових капіталовкладень на розшивку "вузьких місць" на транскарпатських перевалах і перевантаженість словацьких та угорських магістралей перспективним є зосередження нового будівництва об'єктів виробничої інфраструктури, насамперед, на українсько-польському кордоні. Це відповідає й стратегічним намірам ЄЕС, де розробляються проекти широтних магістралей із Західної Європи до України саме по території південної Польщі, в обхід Карпатського гірського пасма.

I, нарешті, третьою особливістю ефективного розвитку прикордонної інфраструктури в майбутньому є те, що перехід до ринкової моделі господарювання та лібералізація зовнішньоекономічної діяльності не може не посилити існуючу тенденцію в цьому розвитку, що вже наочно проявилися в західно-європейському регіоні. Мова йде лише про різницю в підході до нарощування потужностей залізничного та автомобільного транспорту. Досвід ЄЕС показує недоцільність суттєвого розширення сітки залізничних транскордонних переходів, ефективнішим є проведення їх модернізації, розширення пропускної спроможності вже існуючих об'єктів, спеціалізація сусідніх транспортних вузлів, як це вже зроблено між залізничними станціями Чоп-Чієрна на Тисоу-Захонь. І навпаки, - стосовно автомобільних переходів потреби прикордонного співробітництва в "широкому" й особливо у "вузькому" розумінні повніше можуть бути задоволені при максимально можливому, а фінансової та технічної точок зору, збільшенні їх кількості, що цілком відповідатиме завданню оперативного, гнучкого та дешевого /безперевантажні поставки від "порогу до порогу"/ обслуговування запитів партнерів.

Значні зміни можна передбачити й у розвитку безпосереднього співробітництва між самими прикордонними регіонами. Але необхідно зауважити, що інтенсифікація співробітництва між ними у "вузькому" розумінні буде забезпечена лише при прискореному підвищенні їх загального економічного, зокрема експортного потенціалу. Ті адміністративно-територіальні одиниці Польщі, Словаччини, Угорщини та Румунії, що межують з Україною, на жаль, не відносяться до найбільш розвинених в економічному відношенні регіонів цих держав. аналогічний висновок можна зробити й відносно західних областей України, що проявляється, зокрема, у невисокому рівні їх експортної спроможності. Якщо в 1991 р. вивіз із Дніпропетровської області досягав 918 млн. крб. /14,1% загального експорту республіки/, то у Чернівецькій області він складав лише 15,3 млн. крб. /0,2%/, Волинській - 27,3 /0,4%/, Закарпатській - 29,4 млн. крб. /0,45% від загальнореспубліканського обсягу/. Деяко кращими були показники у Львівській області - 149 млн. крб. /2,3%/. Невисоким рівнем характеризувалося й використання такої прогресивної форми, як спільні підприємства. Із загальної кількості 267 СП, які були створені в Україні на 1 січня 1993р., у Волинській області почало функціонувати лише 1, Чернівецькій - 4, Закарпатській - 8. Винятком була лише Львівська область, яка із своїми 28 СП займала друге місце, після Одеської серед інших областей України /9/.

Несприятливі вихідні позиції безперечно гальмуватимуть прискорений розвиток прикордонного співробітництва. Одночасно не слід забувати про такі позитивні фактори різнопланового характеру, як наявність трудових ресурсів, близьке розташування можливих партнерів //взаємні поставки комплектуючих вузлів та деталей, наприклад, найбільш ефективні у радіусі до 200 км/, накопичена за попередні роки, в межах прямих ав'язків, інформація про реальний стан потенційних партнерів тощо. Якщо на державному рівні буде визначена особлива роль цих областей, як зони адаптації національних економік із прийняттям спеціальних заходів по стимулюванню їх взаємомадежного та взаємодоповнюючого розвитку, то вирішення проблем прискореного піднесення продуктивних сил прикордонних регіонів забезпечить як місцеві інтереси, так й загальні потреби зближення національних господарських комплексів.

Підсумовуючи все вищесказане, можна визначити найбільш перспективні напрями безпосереднього співробітництва західних областей України з їх партнерами по інший бік кордону:

1. Регіональна координація розвитку продуктивних сил.
2. Виробнича кооперація між підприємствами, особливо на основі взаємодоповнення виробничих потужностей, обробки давальницької сировини, спільного виконання замовлень місцевих ринків тощо /при створенні державними структурами пільгових умов для зміцнення коопераційних ав'язків/.
3. Стимулюючий режим здійснення прикордонних товарообмінних бартерних операцій, насамперед, на основі зниженого рівня їх оподаткування.
4. Посилення співробітництва між партнерами з прикордонних регіонів при створенні складського господарства, перевантажувальних потужностей для обслуговування взаємних економічних відносин.
5. Стимулювання на державному та місцевому рівнях іноземних капіталовкладень, передусім, у прикордонну виробничу інфраструктуру та об'єкти транскордонної виробничої спеціалізації.
6. Співробітництво партнерів при створенні на прикордонних територіях економічних зон різного типу.

Цей короткий перелік визначає лише основні напрями, які можуть забезпечити перетворення прикордонних регіонів в зону дійсної міждержавної адаптації національних економік. Кожний з

цих напрямів та впливаючих з них конкретних проектів потребує ретельного техніко-економічного, ресурсного та екологічного обґрунтування, але ясно головне - неможливо досягти ефективної взаємодії народногосподарських комплексів України та сусідніх країн без визначення й стимулювання специфіки розвитку прикордонних територій. Оптимальним варіантом вирішення цієї проблеми є розробка особливої державної програми, узгодженої з сусідніми країнами, першим кроком до якої може стати підготовка локальних регіональних програм взаємодії між адміністративно-територіальними одиницями по обидва боки кордону.

М. І. ДОЛІШНІЙ
член-кореспондент
Академії наук України

С. М. ПИСАРЕНКО
доктор географічних наук

Львівське відділення
Інституту економіки
Академії наук України,
Львів

РЕГІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

Становлення України як незалежної суверенної держави в значній мірі пов'язано з розвитком її зовнішньоекономічних зв'язків, які визначають місце республіки в міжнародному поділі праці. В активізації процесу зовнішньоекономічної діяльності значне місце посідає розвиток транскордонного співробітництва. Таке співробітництво може розумітися в межах рівних за обсягами територій - локальних, які безпосередньо знаходяться задовж кордону, значно більших зон і територій у межах таких адміністративних одиниць, як область. У теперішній час дослідження прикордонного співробітництва здійснюються на різних об'єктах: в ФРН - це землі, в Республіці Польща - гміни, в Україні - адміністративні райони. Різноманітним є і коло питань, що розглядаються вітчизняними і зарубіжними авторами: історичні, екологічні, демографічні, природно-ресурсні, економічні і багато інших проблем розвитку прикордонних територій.

Існуюча широка палітра підходів і думок вчених і практиків, не об'єднаних однією концепцією, значною мірою гальмує розробку конструктивних пропозицій, які сприяли б дальшому розвитку транскордонного співробітництва. У зв'язку з цим стає необхідною як на національному, так і на міжнародному рівнях, розробка концепції розвитку прикордонного співробітництва.

Базауючись на такій концепції, якщо основним об'єктом розвитку прикордонного співробітництва буде визначена область, як пропонує багато вчених, враховуючи природні, демографічні, економічні, ресурсні, екологічні особливості прикордонних територій, в межах кожної області необхідно визначити пріоритетні

напрямки їх транскордонного співробітництва. Інтенсифікація на основі такого співробітництва зовнішньоекономічних зв'язків буде сприяти підвищенню комплексності розвитку господарства прикордонних територій, розширенню соціальної, виробничої, ринкової інфраструктур, формуванню інтеграційних структур, які зможуть вианачити місце і роль регіону в міжнародному поділі праці; розширенню спеціалізації і кооперування їх господарського комплексу.

Спираючись на цю концепцію, для прикордонних територій кожного регіону необхідно вианачити типи зовнішньоекономічних зв'язків, напрямки їх інтенсифікації з метою цілеспрямованого формування територіальної структури експортного виробництва та імпортного попиту, управління процесами взаємодії виробничо-територіальних і суспільно-культурних зв'язків.

До регіонів, що мають особливо сприятливі передумови для розвитку транскордонного співробітництва, відносяться західні області України. Включення ресурсних можливостей західного регіону в міжнародне співробітництво з урахуванням інтересів сусідніх країн буде прискорювати ефективний розвиток їх економіки і соціальної сфери.

До умов, що сприяють транскордонному співробітництву в західному регіоні, відносяться: вигідне географічне положення на перетині торгових шляхів із заходу на схід; безпосередньо близьке розташування до східно-європейських країн; наявність щільної, добре розвинутої транспортної мережі, в тому числі і міжнародного значення; значні висококваліфіковані трудові ресурси, природні, рекреаційні ресурси, в першу чергу живописні куточки природи, унікальні історичні цінності, які є основою розвитку міжнародного туризму. У регіоні є і потужний наукоємкий виробничий потенціал, науково-дослідницька і учбово-підготовча база.

Але транскордонне співробітництво не повинно розвиватися стихійно. Для того, щоб досягти найбільшого соціального і економічного ефекту від його розвитку, необхідна система цілеспрямованих дій на державному і приватному рівнях, тобто розробка і реалізація програми розвитку прикордонних територій. Вона повинна бути спрямована на підвищення рівня комплексності їх соціально-економічного розвитку, на зростання добробуту населення; сприяти формуванню ефективної зайнятості, залученню України в західно-європейський і прибалтійський поділ праці, до передових технологій світу; розширенню можливостей і форм міжнародного економічного і культурного співробітництва за рахунок спільного підприємництва і культурних міроприємств, лізі-

нгу, ліцензійних угод та ін.; залученню фінансових ресурсів іноземних інвесторів, створенню ринкового середовища /правового забезпечення, фінансово-кредитної політики, об'єктів ринкової інфраструктури, інформаційного забезпечення, сервісного обслуговування/.

Прикордонна територія областей західного регіону являє собою сільську місцевість, що має особливості демографічного розвитку, мережі розселення, становлення нових форм господарювання. Для цих територій характерні невеликі і зовсім малі сільські поселення, для яких основною є дисперсна форма розміщення.

Транскордонне співробітництво при наявності сприятливих регіональних передумов позитивно впливає на розвиток як сільського господарства, так і несільськогосподарської діяльності прикордонних територій. Перешкодою такого розвитку є психологічний фактор і невизначена правова основа, в першу чергу використання іноземного капіталу. Існуюча довгі роки психологія "бідні але рівні" не дозволяє українському селянинові спокійно сприймати прибутки, які можуть отримувати зарубіжні інвестори на українській землі. Законом не визначено, ким у сільській місцевості може надаватися право діяльності, володіння майном для зарубіжних інвесторів.

У той же час розвиток несільськогосподарської діяльності, в сільській місцевості прикордонних територій, набуває все більшого значення. Це визначається в першу чергу необхідністю створення додаткових робочих місць у сільській місцевості, коли в умовах розвитку ринкових відносин, значна частина трудових ресурсів із міста повертається до села. Необхідно створити умови в сільській місцевості для господарювання на основі різних форм власності: державної, кооперативної, приватної.

Велике значення має розвиток підприємницької ініціативи, що впливає на створення різноманітних видів несільськогосподарської економічної діяльності. Особливе місце в цій діяльності займає малий бізнес, до якого можна віднести переробні підприємства, установи по наданню послуг, приватні готелі, кемпінги і т.п.

Отже, програма активізації розвитку транскордонного співробітництва повинна сприяти вирішенню основних питань соціального і культурного розвитку областей, формуванню, у відповідності з вимогами внутрішнього і зовнішнього ринку, галузевої структури господарства, створенню виробничої і ринкової інфраструктур.

Така програма повинна передбачати:

1. Формування галузевої структури господарства з урахуванням необхідності досягнення конкурентоспроможності продукції, впровадженням прогресивних технологій в умовах конверсії і екологізації виробництва; прискорений розвиток сільського господарства і переробної промисловості, рекреації, в тому числі, міжнародного туризму.

2. Проведення спільних природоохоронних заходів; вивчення і картографування території /розробка спільних географічних атласів з країнами Західної Європи і Балтії/.

3. Створення спільних підприємств, у першу чергу в переробній, вугільно-видобувній промисловості, в рекреації та у виробничій інфраструктурі.

4. Розвиток посередницької діяльності на території регіону між західними фірмами і партнерами інших регіонів України, а також Росії, країн Середньої Азії, Кавказу.

5. Економічний розвиток сільської місцевості за рахунок різних форм господарювання в сільському господарстві та активізації несільськогосподарської діяльності.

6. Сприяння розвитку і відродженню старих міст, формування систем розселень у прикордонних територіях.

7. Розвиток торгівельно-комерційної інфраструктури /виставочно-ярмаркового комплексу, перевалочно-складської мережі, бізнес-центру/, вільних спеціальних економічних зон, в першу чергу рекреаційно-туристичних.

8. Розвиток культурного співробітництва на основі спільної роботи фольклорних та інших колективів.

9. Створення системи інформаційного обслуговування, до якої повинні входити банки даних наукової, комерційної, довідкової та інших видів інформації.

Для успішної реалізації програми необхідно в законодавстві розробити положення, які б регулювали прикордонне співробітництво, починаючи від митних переходів і кінчаючи туристично-комерційними обмінами, вивозом продукції тощо. Необхідним є також підписання міжнародної регіональної платіжної угоди, яка визначала б питання міжнародних розрахунків у національній валюті.

Враховуючи наявний потенціал західних областей, можна виділити ряд проектів, що прискорять входження економіки регіону, а також цілої держави у міжнародну систему господарювання.

Виходячи з високого наукового потенціалу установ та підприємств регіону, пропонується розвивати "Технополіс", його стр-

уктури на базі академічних організацій, галузевих науково-дослідних інститутів, підприємств приладобудування та машинобудування, що випускають наукомістку продукцію. В діяльності технополісу, поряд зі здійсненням власних розробок та їх промисловим впровадженням, провідну роль повинні відіграти роботи по впровадженню наукових розробок інших регіонів, створення банків ідей, патентів, технологій, ноу-хау, роботи по апробації передових зарубіжних наукових розробок та технологій і їх використання у практичній діяльності. Реалізація проекту технополісу дозволить вийти на сучасний технологічний рівень у пріоритетних наукових напрямках, сприятиме створенню у регіоні конкурентоздатної на світовому ринку продукції, відпрацювання ринкового механізму взаємодії науки і виробництва. Цей проект вже потроху розробляється вченими Львівської області.

Виходячи з наявних умов регіону, доцільно створити у Львові сучасний постійно діючий виставочно-ярмарковий комплекс, який став би центром міжнародної посередницько-комерційної діяльності. Створення такого комплексу стимулюватиме надходження в регіон продукції та технологій світового рівня, а також приплив капіталу, в тому числі іноземного.

Враховуючи приграничне розташування і розвинену транспортну структуру в регіоні, бажано створити мережу консигнаційних складів, які б забезпечили суттєве збільшення обсягів товарообороту, що переходить через область. Наявність складських структур дозволить отримати значний прибуток, у тому числі, валютний, а також сприятиме покращенню постачання товарами населення області.

Будь-який вид посередницької діяльності передбачає активне ділове спілкування, яке потребує відповідних умов. Для цього повинна бути створена велика кількість бізнес-клубів, центрів ділового співробітництва з сучасним рівнем обладнання для роботи та відпочинку. На базі цих центрів необхідно створити належні умови забезпечення програм перебування у регіоні зарубіжних та вітчизняних спеціалістів /організація бізнес-турів/. Крім того, необхідно створити відповідні умови для відкриття та діяльності постійних представництв, організацій і фірм.

Необхідним є створення вільних спеціальних економічних зон, у першу чергу рекреаційно-туристичних. Регіон багатий на унікальні рекреаційні ресурси та історико-архітектурні цінності, тому сфера міжнародного туризму має стати однією з найбільш прибуткових на його території. Але створення таких зон буде значною мірою залежати від проведення відповідних економічних реформ в Україні, темпів приватизації.

Координуючий торгово-промисловий центр Галичини - "Регіональна Галицька ТПЦ" з центром у м. Львові допоможе всім бажаючим вийти і ефективно діяти на міжнародному ринку. Доцільним є також створення у м. Львові Інформаційно-консалтингового центру прикордонної торгівлі.

Крім нааваних основних проєктів, потрібний широкий розвиток обслуговуючих структур. До них належать нові структури інформативного обслуговування, які б здійснювали створення та обслуговування банків даних наукової, комерційної, довідкової та інших видів інформації. Обґрунтовується це тим, що однією з основних умов успішного здійснення господарської діяльності є можливість оперативного доступу на користування даними інформаційних банків.

У регіоні вже приступили до створення інформаційних банків даних. Але вони поки що роаховані на вузьке коло споживачів, тоді як іноземні партнери бажають отримати, в першу чергу, ділову інформацію про проєкти, які намічаються до реалізації в області, куди бажано було б залучати іноземні інвестиції. Така інформація повинна бути легко доступною для всіх підприємців, у тому числі й іноземних.

Суттєвого розвитку в регіоні потребує транспортне обслуговування. Необхідно створити мережу транспортно-експедиційних підприємств різного рівня і профілю на всіх видах транспорту, які б були альтернативними існуючим державним підприємствам. Паралельно слід удосконалювати матеріально-технічну базу транспорту, залучаючи до цього нові економічні формування та зарубіжний капітал.

Крім автотранспорту, доцільно відкрити в регіоні Міжнародний аеропорт. Зрозуміло, що для реалізації цієї програми потрібні великі капіталовкладення. Але це якраз один з проєктів, обґрунтування якого повинно бути у "портфелі замовлень" держадміністрації.

Планове залучення у регіон великого числа зарубіжних діячів бізнесу потребує поліпшення рівня їхнього соціально-побутового обслуговування. У зв'язку з цим слід розвинути мережу готелів, включаючи як будівництво нових готелів вищого роаряду, так і створення малих приватних готелів та пансіонатів. Паралельно повинна роавиватись мережа харчування, де також пріоритет повинен віддаватися малим приватним формам, які б мали право обслуговувати за валюту. У той же час доцільним є і відкриття нових великих ресторанів, кафе, барів. Сфера побутових послуг повинна роавиватися як за обсягом, так і за видами пос-

дуг, але при досягненні якості обслуговування європейського рівня. Приватизація сфери обслуговування дозволить створити масу нових робочих місць, залучити широкі верстви населення до підприємницької діяльності.

Необхідно піднімати питання про можливість вирішення однієї з найважливіших проблем - міжнародних розрахунків у національній валюті. Його вирішення лежить у рамках прикордонного співробітництва і потребує підписання міжнародної регіональної платіжної угоди.

Прив'язавшись у міжнародних розрахунках до ВКВ, ми суттєво зменшуємо обсяги торгових оборотів і міжнародної кооперації, особливо з країнами Східної Європи. У той же час у цих країнах, де реформи йдуть дещо швидше, вже прийшли до висновку, що економічна криза буде легше подолана при взаємовигідному співробітництві країн - бувших членів РЕВ.

Ідея платіжної угоди для країн Східної Європи підтримується багатьма економістами і політиками. Перші кроки були зроблені Угорщиною і Чехо-Словаччиною, які домовилися торгувати між собою за особливими платіжними угодами з використанням національних валют.

Механізм фінансової операції в цьому випадку може бути такий:

- в угоді беруть участь підприємства, що зацікавлені у взаємних поставках товарів /або комплектуючих/;

- комерційні банки отримують спеціальний дозвіл від центральних банків своїх країн на ведення операцій з національними валютами;

- центральні банки укладають між собою спеціальну платіжну угоду і встановлюють верхню межу сальдо взаємних розрахунків у національних валютах.

Як перший крок угоди імпортер виставляє в комерційний банк на депозитивний рахунок вартість імпортованого товару в своїй національній валюті /передплата/. Після цього експортер починає поставку і контролює за отриманням товару імпортером. З моменту приходу повідомлення про отримання товару, експортер надсилає повідомлення своєму банку про виконання поставки. Цей банк зв'язується з банком країни-імпортера і підтверджує одержану інформацію. Після цього, банк імпортера /де на депозит внесено вартість товару/ дає платіжне доручення банку експортера про негайну оплату вартості поставленого товару в національній валюті експортера. Вся система дозволяє оплатити експортеру вартість поставки протягом 10 днів /стільки часу проходить з моменту офіційного підтвердження імпортером своєму

банку поставки товару і отримання вірно оформлених документів/.

Подібна схема дозволяє уникнути використання ВКВ, що є у підприємства, і одночасно підприємство всі розрахунки веде у своїй національній валюті. При цьому не відбувається ніякого руху через кордон. Два банки ведуть розрахунки між собою /взаєморозрахування/, слідкуючи лише за тим, щоб сальдо взаємних поставок не перевищувало лімітів у національній валюті, виділених центральними банками, тобто так звана угода "овердрафт".

Якщо одна з сторін значно перевищить ліміт і виникне незбалансованість, то комерційний банк експорту вимушено сповільнює поставки /за допомогою товаро-розпорядних документів/ з тим, щоб дочекатися контрпоставок. Одночасно банк здійснює фінансову операцію /по розрахунках з експортером/ з власних засобів і на свій ризик, тому сума разового платіжного доручення не повинна переважати передбаченого ліміту. В інтересах здійснення взаємобалансованих поставок обидва банки встановлюють зв'язки з зовнішньоторговими фірмами і завдяки цьому можуть обслуговувати й інші підприємства.

Ціна товару розраховується в доларах США; валютою договору про поставку є кліринговий долар /адже фактичного руху валюти немає/. Сума покриття вартості товарної поставки визначається шляхом перерахунку ціни товару, що виражена в доларах США, в національну валюту по курсу продажу, який діє на час підписання контракту. Валютний ризик незначний, враховуючи швидкість проведення фінансової операції. Комерційні банки можуть приймати на обслуговування і договори, які підписують підприємства безпосередньо в національній валюті. У таких випадках за основу повинен бути прийнятий валютний курс однієї валюти до іншої.

Для реалізації цієї схеми в Україні потрібно: забезпечити внутрішню конвертованість національної валюти; заборонити проведення розрахунків на території держави в інших валютах, крім національної; підписати платіжні угоди з іншими країнами. Введення системи розрахунків у національних валютах, а також розширення сфери проведення розрахунків на неторгові платежі, а саме на туристичні обміни, дозволить збільшити обсяги зовнішніх операцій, особливо з країнами Східної Європи, економічний рівень розвитку яких знаходиться майже на такому ж рівні, як і в Україні.

О. У. ХОМРА
доктор географічних наук

Інститут економіки
Академії наук України,
Київ

СПЕЦИФІКА ВІДТВОРЕННЯ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ
ПРИКОРДОННИХ З ПОЛЬЩЕЮ РАЙОНІВ УКРАЇНИ ЯК ПЕРЕДУМОВА
ІНТЕНСИФІКАЦІЇ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ УКРАЇНИ І ПОЛЬЩІ

До вивчення проблем розвитку прикордонних районів серед дослідників намітилися два підходи. Перший з них витікає з пріоритету загальнонаціональних інтересів і зводиться до аналізу реалізації потенціалу прикордонних районів в зовнішньоторговельній діяльності та туризмі. При такому підході основна увага акцентується на розвитку інфраструктури зовнішньої торгівлі та туризму, а власні проблеми розвитку прикордонних районів відсуваються на задній план. Другий підхід ґрунтується на ототожненні регіональних інтересів із загальнонаціональними /в тому розумінні, що регіональні інтереси виступають формою прояву загальнонаціональних/. Це дає змогу комплексно охарактеризувати розвиток прикордонних районів, розглядати їх як проблемні райони, розробляти спеціальні цільові програми їх розвитку. Пріоритетна роль економічної географії у пізнанні і розв'язанні проблем розвитку прикордонних районів визначається не лише притаманною їй комплексністю вивчення населення, економіки і екології в територіальному плані, але й тим, що проблема близькості /сусідства/ є важливою /гідно В. Бунге - центральною /1// проблемою економічної географії.

При другому підході непересічного значення набувають питання демографії прикордоння. Демографічний розвиток того чи іншого регіону задається умовами відтворення населення, які в кінцевому результаті є похідними від економічного росту. При напружених відносинах між сусідніми країнами економічний ріст у прикордонних районах загальмовується, питома вага міського населення стабілізується або навіть знижується /2/, що не може не відбитися на показниках демографічної обстановки в них. Добросусідські відносини, навпаки, сприяють інтенсифікації прикордонних зв'язків, в т.ч. економічних, зростанню темпів

/1/Трактована В. Бунге як способи розміщення взаємодіючих об'єктів у максимальній близькості один до одного /Бунге В. Теоретическая география. - М.: Прогресс, 1967. - С. 203/.

економічного росту, а тим самим покращенню показників демографічної обстановки.

Специфіка демографічного розвитку прикордонних районів зумовлена в значній мірі деформацією зон життєдіяльності населення /добових, тижневих, місячних тощо/. Існуючі кордони поки що відіграють переважно роль бар'єру, практично не сприяють можливим контактам. Наявність кордону, навіть без всяких перешкод у його переборенні, що мало місце донедавна між колишніми союзними республіками, веде до викривлення зон життєдіяльності: вони все більше віддаляються від кола як ідеальної форми і наближаються до усіченого овалу. Особливо значно деформуються менші за розмірами, порівняно з міським населенням, зони життєдіяльності сільського населення прикордонних районів.

У світлі сказаного із наявних шкал для вивчення специфіки демографічного розвитку прикордонних районів найбільш придатною є місцева. Тільки на рівні сільських адміністративних районів з'являється можливість враховувати деформацію зон життєдіяльності населення як чинника демографічного розвитку. Вибір для аналізу демографічної обстановки як висхідної ланки сільських адміністративних районів, а не смуги, рівномірно віддаленої від кордону /до 10 км, до 20 км тощо/ зумовлюється не тільки зменшенням обсягів робіт по збору і обробці первинного статистичного матеріалу, але й перш за все замиканням зав'язків по відтворенню населення /загальні установи освіти, охорони здоров'я, культури і т.п. / у межах сільського адміністративного району.

При аналізі відтворення сільського населення прикордоння нами виділялись дві смуги: смуга власне прикордонних районів, де зони життєдіяльності населення найбільш деформовані і смуга сусідів прикордонних районів, де зони життєдіяльності населення деформовані відносно слабше. У виділенні третьої прикордонної смуги /райони, що межують з сусідами прикордонних районів/ для умов України, на відміну від Польщі, внаслідок істотно більшої величини сільського адміністративного району порівняно з гміною /3/, на наш погляд, немає необхідності.

/2/. На це, зокрема, звернув увагу П. І. Пустоход при аналізі динаміки урбанізованості України в роки останнього міжвоєнного періоду /Пустоход П. И. Динамика урбанизированности Украины в 1897 - 1939 гг. // Миграция и урбанизация населения /на материалах Украины и Польши/. - Киев: Наукова думка, 1992. - С. 82/.

Для більш повного виявлення специфіки відтворення сільського населення прикордонних з Польщею районів характеристика їх ведеться на фоні прикордонних районів з Центральною Європою, в яких демографічна обстановка в цілому була більш сприятливою, і прикордонних районів з колишніми союзними республіками, в яких демографічна обстановка була такою ж як в середньому по країні, або навіть гіршою. З Польщею межує десять сільських адміністративних районів: у Волинській області - Любомльський, Володимир-Волинський, Іваничівський; у Львівській області - Сокальський, Жовківський, Яворівський, Мостиський, Старосамбірський, Турківський; в Закарпатській області - Великоберезнянський. Ще чотирнадцять сільських адміністративних районів є сусідами прикордонних: Ратнівський, Старовижівський, Турійський, Локачинський, Горохівський /у Волинській області/, Радехівський, Кам'янка-Бузький, Пустомитівський, Городоцький, Самбірський, Дрогобицький, Сколівський /у Львівській області/, Перечинський та Воловецький /у Закарпатській області/. Включення районів Закарпатської області в коло аналізованих зумовлено не лише формальними критеріями /наявність кордонів/, але й очікуваним покращанням транспортної інфраструктури уже в найближчій перспективі.

В селах прикордонних з Польщею і сусідніх з ними районів в 1993р. /на 1.1./ проживало 1076,3 тис.чол., 6,4 % від загальної чисельності сільського населення України/, в т.ч. у власне прикордонних районах 482,5 тис.чол. Порівняно з 1970р. чисельність сільського населення прикордонних з Польщею і сусідніх з ними районів зменшилася на 19% /власне прикордонних районів - на 24%, сусідніх з прикордонними - на 15%/. Темпи зменшення чисельності сільського населення прикордонних з Польщею і сусідніх з ними районів істотно перевищували такі ж темпи в прикордонних з Словаччиною, Угорщиною, Румунією і сусідніх з ними районах, однак значно поступалися темпам зменшення сільського населення у прикордонних і сусідніх з ними районах з колишніми союзними республіками.

/3/ У дослідженнях демографічних змін прикордонних районів польськими авторами за одиницю спостереження /відрахунку, простору/ переважно приймається гміна /Див. наприклад, Laguna M., Rzeszutek Ja., Szwejkowski Je. Zmiany demograficzne w obszarach przygranicznych wojewodztw Polski polnocno-wschodniej // Acta Academiae Agriculturae ac Technicae Olstenensis.-1991.-N 406.-S. 5./Oeconomicf, 26//.

Густота сільського населення в смузі прикордонних районів з Польщею в 1993 р. становила 38,6 чол. на кв. км, у смузі їх сусідів - 42,7 чол. на кв. км. Нижча густота сільського населення прикордонних районів, порівняно з їх сусідами має місце як у прикордоння з країнами Центральної Європи, так і з колишніми союзними республіками. Найбільш густо заселені райони Поділля і Передкарпаття, де густота сільського населення перевищувала середню по всій групі прикордонних з Польщею і сусідніх з ними районах більш ніж в 1,6 рази. Максимальних значень густота сільського населення досягає в Пустомитівському районі /97,5 чол. на кв. км. в 1993 р./. У районах Північної Волині і Карпат густота сільського населення відносно менша /мал. 1/.

Специфіка відтворення сільського населення прикордонних з Польщею районів може бути достатньо повно виявлена лише при залученні в аналіз даних за тривалий проміжок часу, що дозволяє елімінувати дію загальних /динамічних/ чинників природного руху і міграції населення. Серед таких чинників найважливіші пов'язані з переходом від форм сільськогосподарського виробництва, що мали місце при централізованому плановому господарюванні, до притаманних власне ринковому господарюванню. З певними пересторогами /на періодизації не могла не позначитися наявність первинних статистичних даних/, нами прийнято, що період 1970 - 1978 рр. є типовим для відтворення сільського населення в умовах планового господарювання. Про 1979-1988 рр. можна говорити як про період зародження кризових явищ в сільському господарстві; в цьому періоді, за винятком 1986 р., на селі в цілому по Україні відмічається перевищення чисел померлих на числами народжених. Наступні періоди - 1989-1990 рр. і 1991-1992 рр. - в демографічному розвитку села трактуються нами як періоди переходу від етапу депопуляції до етапу демографічної кризи.

Розрахунки загальних коефіцієнтів природного руху та міграції населення за достатньо тривалий міжпереписний період на рівні сільських адміністративних районів можуть бути проведені лише при відсутності адміністративно-територіальних перетворень. Часто віднесення за міжпереписний період до міських поселень у районі всього двох сіл робить чисельність "перетвореного" у міське населення співставним з чисельністю сільського населення, що залишається. Особливо відчутні похибки розрахунку загальних коефіцієнтів природного руху і міграції населення при значних адміністративно-територіальних перетвореннях в кінці міжпереписного періоду: числа народжених та померлих реєструвались в сільському населенні /чисельник про розрахунок коефіцієнтів/, а сама чисельність населення даного поселення

/знаменник при розрахунку коефіцієнтів/ не враховується. Не до кінця методично вирішено питання про те, яку чисельність населення поселення, що "перетворюється" з сільського у міське /і навпаки/ треба включати в розрахунки: на дату перетворення чи на дату перепису. Такого роду труднощі з найбільшою силою проявляються при розрахунках сальдо міграції сільського населення балансовим методом. Деяка неспівставність даних, що залучаються до аналізу, викликана тим, що за 1970-1978 рр. і 1979-1988 рр. сальдо міграції сільського населення адміністративних районів розраховувалося балансовим методом, а за 1992 р. бралось з даних поточного обліку. Відзначимо, що в 1992 р. вперше дані поточного обліку мігрантів, в розрізі сільських адміністративних районів і міських поселень, були узгоджені з даними на рівні областей і України в цілому.

В 1991 р. загальний коефіцієнт народжуваності сільського населення прикордонних з Польщею районів України був рівний 14,8%, сусідніх з прикордонними з Польщею районів - 13,9%. Порайонні відмінності значень загального коефіцієнта народжуваності сільського населення були досить великими. Так, у Турківському, Сколівському, Самбірському, Яворівському, Жовківському районах значення загального коефіцієнта народжуваності сільського населення перевищували 16%. До групи районів з низькою /менше 12./ народжуваністю на селі, крім південно-одинських /Горохівського, Іваничівського, Володимир-Волинського/, входить прилеглий до Львова, а значить з високим рівнем урбанізації сільського населення, Пустомитівський район. В цілому прикордонні райони з країнами Центральної Європи характеризувалися більш високою народжуваністю сільського населення, ніж ті, що межують з Польщею. Перевищення загального коефіцієнта народжуваності сільського населення прикордонних і сусідів прикордонних районів з країнами Центральної Європи відповідного показника прикордонних і сусідів прикордонних районів з Польщею складало 9,8%; воно досягалося головним чином за рахунок власне прикордонних районів. У прикордонних районах з колишніми союзними республіками, порівняно з прикордонними районами з Польщею, загальний коефіцієнт народжуваності сільського населення був істотно меншим - на 22,3% /у сусідів прикордонних районів - відповідно на 11,2%/. У динаміці темпи зменшення загальних коефіцієнтів народжуваності сільського населення прикордонних з Польщею районів були вищими, ніж прикордонних районів з країнами Центральної Європи /незначно/ і прикордонних районів з колишніми союзними республіками /істотно/ /табл.1/, особливо відчутним було зменшення

значень аналізованого показника в 1991 р. порівняно з 1970-1978 рр. У Пустомитівському, Ратнівському, Горохівському, Іваничівському і Любомльському районах /мал. 2 і 3/.

Смертність сільського населення в прикордонних з Польщею районах була істотно вищою ніж в прикордонних районах з країнами Центральної Європи. Дані відмінності в смертності сільського населення мали місце протягом всього аналізованого періоду, поступово зростаючи. Навіть у сусідніх з прикордонними з Польщею районах смертність сільського населення була меншою. Аналогічні відмінності /більш висока смертність сільського населення в сусідніх з прикордонними з Польщею районах порівняно з сусідами прикордонних з країнами Центральної Європи районів/, у більш віддаленій від кордону смузі, виражені значно слабкіше. У прикордонних з колишніми союзними республіками районах смертність сільського населення була істотно вищою, порівняно з прикордонними з Польщею районами. Так, дане перевищення в 1970-1978 рр. складало 7,5%, в 1991 р. - 13%. Максимальних значень по всьому масиву районів, що аналізуються, загальні коефіцієнти смертності досягали у сусідніх з прикордонними з колишніми союзними республіками районах.

Серед прикордонних і сусідів прикордонних з Польщею районів особливо високою була смертність сільського населення в центральних і південних районах Волинської області. В 1991 р. загальний коефіцієнт смертності сільського населення в Локачинському районі був рівним 20,3%, у Володимир-Волинському - 18,7, в Турійському - 18,7, в Горохівському - 18,6%. Значно сприятливішою була обстановка в більшості карпатських /Воловецький, Перечинський, Сколівський, Турківський/ районів, а також у прилеглих до Львова Пустомитівському та Яворівському районах, де загальний коефіцієнт смертності сільського населення коливався біля 13%. /мал. 4 і 5/.

І в прикордонних з Польщею районах, і в сусідніх з ними, в 1991 р. вже мало місце природне зменшення сільського населення /за рахунок перевищення числа померлих над числом народжених/, тоді як у всій сукупності прикордонних і сусідніх з ними районів з країнами Центральної Європи ще відмічався природний приріст. Більш сприятливе становище з природним рухом сільського населення в прикордонних і сусідніх з ними районах України з Словаччиною, Угорщиною та Румунією мало місце протягом всього аналізованого періоду /1970-1991 рр./. Однонаправленими в усьому аналізованому періоді /на користь прикордонних/ були відмінності природного приросту сільського населення прикордонної з Польщею і сусідньої з нею смуги. Якщо в

Таблиця 1

Народжуваність, смертність та природний приріст
сільського населення прикордонних районів
України в 1970-1991 рр., ‰

райони	Загальний коефіцієнт народжуваності				Загальний коефіцієнт смертності				Коефіцієнт природного приросту			
	1970	1979	1989	1991	1970	1979	1989	1991	1970	1979	1989	1991
	1978	1988	1990		1978	1988	1990		1978	1988	1990	
Прикордонні з Польщею	16,9	16,9	15,5	14,8	10,7	13,2	13,5	15,4	6,2	3,7	2,0	-0,6
Прикордонні з країнами Центральної Європи	18,8	18,1	16,8	16,5	9,8	11,5	11,6	12,9	9,0	6,6	3,3	3,6
Сусіди прикордонних з Польщею	16,2	16,0	14,4	13,9	10,6	13,0	13,5	14,7	5,6	3,0	0,9	-0,8
Сусіди прикордонних з країнам Центральної Європи	17,3	16,7	15,1	15,0	10,3	12,3	12,8	14,2	7,0	4,4	2,3	0,8
Прикордонні і сусіди прикор- донних з Польщею	16,5	16,4	14,9	14,3	10,7	13,1	13,5	15,0	5,8	3,3	1,4	-0,7
Прикордонні і сусіди прикор- донних з країнами Централь- ної Європи	18,0	17,3	15,9	15,7	10,1	11,9	12,2	13,6	7,9	5,4	3,7	1,4
Прикордонні з колишніми союзними республіками	13,7	13,6	12,3	12,1	11,5	14,8	15,8	17,4	2,2	-1,2	-3,5	-5,3
Сусіди прикордонних з колиш- німи союзними республіками	14,0	13,9	12,7	12,5	11,7	15,0	16,2	17,7	2,3	-1,1	-3,5	-5,2

1970-1978 рр. природне зменшення сільського населення мало місце лише в одному районі /Турійському/, то в 1991 р. - вже в 15 районах /мал. 6 і 7/. Особливо інтенсивним було природне зменшення сільського населення Горохівського, Володимир-Волинського, Локачинського та Іваничівського районів. Не кращим було становище і в прилеглих до них Турійському, Сокальському, Старовижівському та Любомльському районах. Природний приріст сільського населення зберігався лише в Карпатах, Передкарпатті та в Ратнівському, Яворівському і Жовківському районах. Втім, на фоні прикордонних і сусідніх з ними районів з колишніми союзними республіками, де коефіцієнт природного зменшення вже перевищує 5%, ситуацію з природним приростом сільського населення в прикордонних з Польщею районах можна оцінити як сприятливу.

На відміну від природного руху, тенденції до змін характеристик міграції населення в сільській місцевості України, в цілому можна оцінити як позитивні. Відтік населення з сіл після довготривалої стагнації на високому рівні /1959- 1969 рр. - 10,4%, в 1970-1978 рр. - 11,1%, в 1970-1988 рр. - 10,5%/ почав різко знижуватися /в 1989 р. - 7,3%, в 1990 р. - 4,2%, в 1991 р. - 2,2%/; в 1992 р. сальдо міграції сільського населення стало додатнім /4,7%/ . Правда, у прикордонних з Польщею областях сальдо міграції сільського населення ще залишалось від'ємним /Львівська - 4,2 тис.чол./ або близьким до нульового додатнім /Закарпатська - 0,2 тис.чол., Волинська - 0,5 тис.чол./ . У прикордонних і сусідніх з ними районах з Польщею міграційному відтоку сільського населення були властиві такі ж тенденції як по Україні в цілому. Проте інтенсивність відтоку в них була дещо вищою, відтік, порівняно інтенсивний, зберігся і в 1992 р. Більш високі значення від'ємного відносного сальдо міграції сільського населення прикордонних з Польщею районів, порівняно з сусідніми з ними районами мали місце в усіх трьох періодах, що аналізуються /табл. 2/, причому ці перевищення в динаміці виявляли тенденцію до зростання. У прикордонних і сусідніх з ними районах з країнами Центральної Європи відтік сільського населення, порівняно з прикордонними і сусідніми з ними районами з Польщею, був менш інтенсивним, в 1992 р. він практично припинився. Більше того, за роки останнього міжпереписного періоду інтенсивність відтоку сільського населення з прикордонних і сусідніх з ними районів з колишніми союзними республіками, практично зрівнялась з відповідними показниками прикордоння з Польщею. Це при тому, що на показниках міграції населення прикордонних і сусідів прикордонних районів з колишніми союзними республіками відчутно відбилась наявність в їх числі сильно радіоактивно забруднених районів, внаслідок

Таблиця 2

Відносне сальдо міграції сільського населення
прикордонних районів України
в 1970-1992 рр., %.

	: Відносне сальдо міграції		
	: 1970-1978	: 1979-1988	: 1992
Прикордонні з Польщею	- 13,2	-14,2	-4,5
Прикордонні з країнами Центральної Європи	- 9,6	- 9,3	-0,2
Сусіди прикордонних з Польщею	-10,3	- 8,7	-1,9
Сусіди прикордонних з країнами Центральної Європи	- 9,2	- 7,8	0,2
Прикордонні і сусіди прикордонних з Польщею	-11,7	-11,3	-3,1
Прикордонні і сусіди прикордонних з країнами Центральної Європи	- 9,4	- 8,5	0,0
Прикордонні з колишніми союзними республіками	-13,8	-10,7	6,0
Сусіди прикордонних з колишніми союзними республіками	-14,3	-11,0	3,0

аварії на Чорнобильській АЕС /Чорнобильського, Поліського, Народицького/, з яких проводилось організоване відселення населення.

У переважній більшості /70,8%/ районів прикордоння з Польщею, що аналізуються, в 1992 р. сільське населення продовжувало аменшуватися за рахунок міграції /мал. 8/. Особливо інтенсивно відтік населення протікав з сіл Яворівського, Турківського і Городоцького районів; у цих районах від'ємне відносне сальдо міграції сільського населення перевищувало середній по аналізованій групі районів показник більш ніж у три рази. Високими значеннями від'ємного відносного сальдо міграції сільського населення характеризувались також Сколівський, Мостиський, Сокальський, Самбірський і Любомльський райони. Інтенсивний приплив населення в село в 1992 р. мав місце у Володимир-Волинському, Перечинському, Турійському та Локачинському районах. Саме з цих районів за попередні роки інтенсивність відтоку сільського населення була дуже високою, в усякому випадку вона практично не відрізнялася від тих районів, де інтенсивність відтоку сільського населення залишилася на високому рівні і в 1992 р. /мал. 9 і 10/. Єдиний з районів, де сальдо міграції сільського населення було додатним протягом всього аналізованого періоду - Пустомитівський.

Міграційна рухливість сільського населення прикордонних і сусідніх з ними районів з Польщею в 1992 р. була невисокою /коефіцієнт міграційного обороту - 29,9%/, вона істотно поступалася значенням даного показника в середньому по Україні. Віддаленість від кордону /прикордонні райони, їх сусіди/ на величині коефіцієнта міграційного обороту сільського населення практично не відбивається. Однак територіальні відмінності в інтенсивності міграційної рухливості сільського населення були досить значними: коефіцієнт міграційного обороту коливався від 18,2% у Воловецькому до 47,7% у Володимир-Волинському районах. Низька міграційна рухливість була властива сільському населенню Великоберезнянського, Старовижівського, Перечинського, Дрогобицького і Пустомитівського районів.

Питома вага працездатного населення, в складі сільського населення прикордонних з Польщею і сусідніх з ними районів в 1992 р. складала 48,8% /в прикордонних районах - 48,6%, в сусідніх з прикордонними районами - 49,1%/. В усіх трьох районах Закарпаття, а також у Пустомитівському районі частка працездатних в структурі сільського населення перевищувала 51%; низькі значення частки працездатних відмічалися на Волині /Турійський, Старовижівський, Володимир-Волинський, Любомльський та Горохівський райони/. Однак 36,8% з числа працездатного сільського населення прикордоння з Польщею працювало

в міських поселеннях: в досліджуваних районах інтенсивність трудової маятникової міграції була високою при великій територіальній диференціації. Особливо інтенсивною трудова маятникова міграція сільського населення була в Пустомитівському /69% працездатного населення/, Дрогобицькому /63,5%/, Перечинському /56,2%/, Яворівському /54,4%/ і Городоцькому /51,8%/ районах. У Жовківському, Мостиському, Іваничівському, Воловецькому і Сокальському районах частки сільського населення працездатного віку, що працювало в містах, коливалися від 30% до 40%, в Самбірському, Старосамбірському, Великобережанському і Кам"янка-Бузькому районах - від 30% до 40%. В той же час в Турківському і Любомльському районах в 1992 р. не було зареєстровано жодного трудового маятникового мігранта. В 1992 р., порівняно з 1982 р. інтенсивність трудової маятникової міграції сільського населення прикордонних з Польщею і сусідніх з ними районів зросла. Так, якщо в 1982 р. частка зайнятих у містах в загальній чисельності сільського населення складала 16,9%, то в 1992 р. - 18% /відповідно в прикордонних районах 16,2% і 16,9%, в сусідніх з прикордонними районами - 17,5% і 18,9%/. Зростання значень показників інтенсивності трудової маятникової міграції сільського населення за роки аналізованого періоду мало місце в районах з кращими умовами доїзду до праці /кращі шляхи сполучення, менші відстані до міст, зокрема до Львова, тощо/.

До 1939р. прикордонні з Польщею райони України, за винятком закарпатських, входили з прикордонними районами Польщі в єдиний економічний простір. У переважній більшості сільське населення даних районів відноситься до корінного. Розселення українців з земель, переданих Польщі в 1945-1947рр. у прикордонних з Польщею районах практично не проводилося, більше того, заборонялося. Зокрема мали бути відселеними у вересні 1946р. в інші райони Волинської області 1201 сім"я евакуйованих з Польщі, що проживали в прикордонних районах області /4/. Однак заселення колишнього Забузького району /район Угнів-Кристинопіль в офіційних документах того часу/ в 1951-1952рр. здійснювалося вже, в основному, переселеними українцями з району Нижніх Устрик Дрогобицької області, переданого Польщі, як правило колгоспами і бригадами колгоспів /5/.

/4/ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Фонд 4626. Оп.1. Од.зб. 28. С.3.

/5/ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Фонд 4626. Оп.1. Од. зб. 131. С. 81, 106-107; Од.зб.181. С.63,66,70,72, 78, 81-83; Од.зб.223. С. 52; Од.зб. 269. С.56; <http://on.org.pl> С.3.

Порівняння показників демографічної обстановки районів, що аналізуються, з середньоукраїнськими, дозволяє в цілому оцінити її як сприятливу. Відносно сприятлива демографічна обстановка в прикордонних з Польщею і сусідніх з ними районах не виступає обмежником розвитку прикордонних економічних взаємозв'язків. Становлення та інтенсифікація прикордонних економічних взаємозв'язків буде сприяти переборенню негативних тенденцій у демографічному розвитку українського прикордоння і оздоровленню демографічної обстановки в цілому.

Рис. 1. Густина сільського населення прикордонних з Польщею районів України в 1993 р.

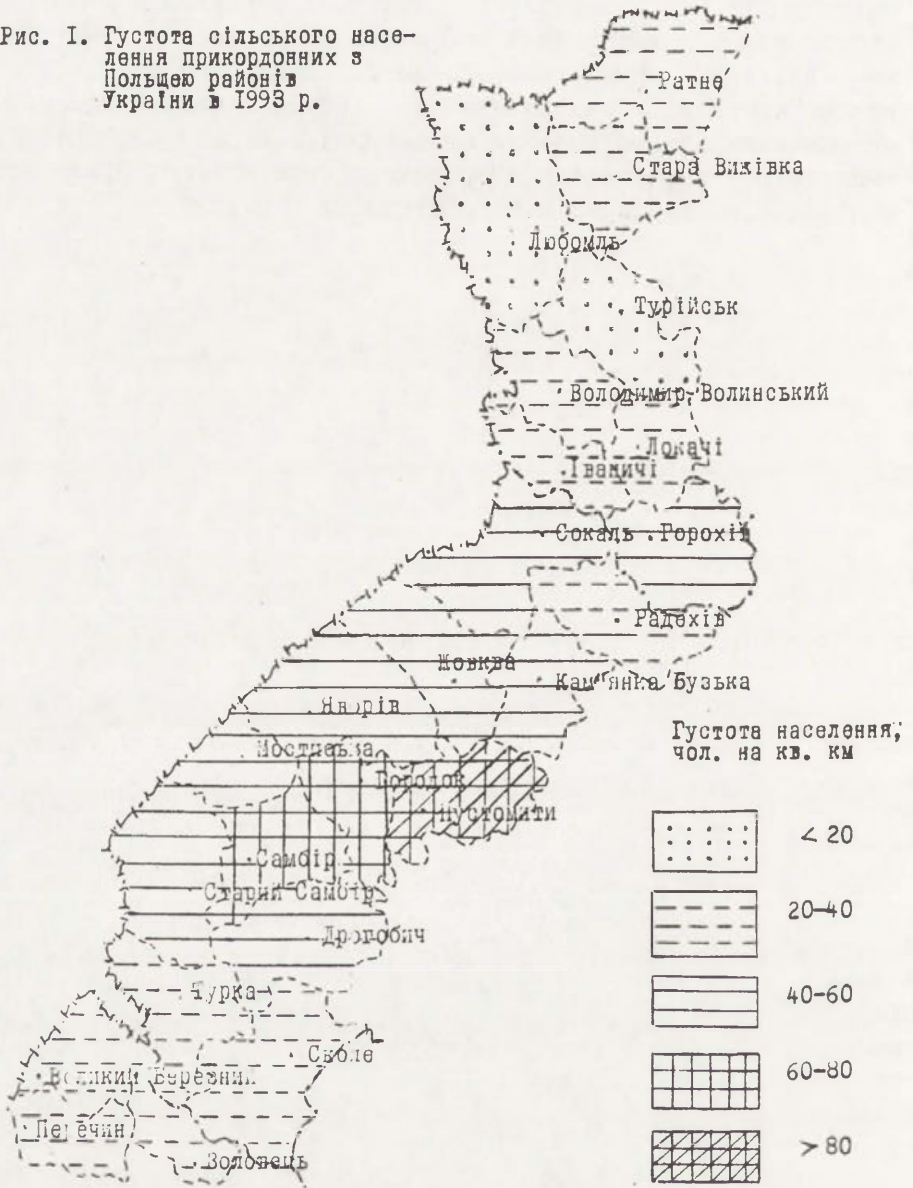

Рис. 4
Смертність сільського
населення прикордонних з
Польщею районів України
в 1970-1978 рр.

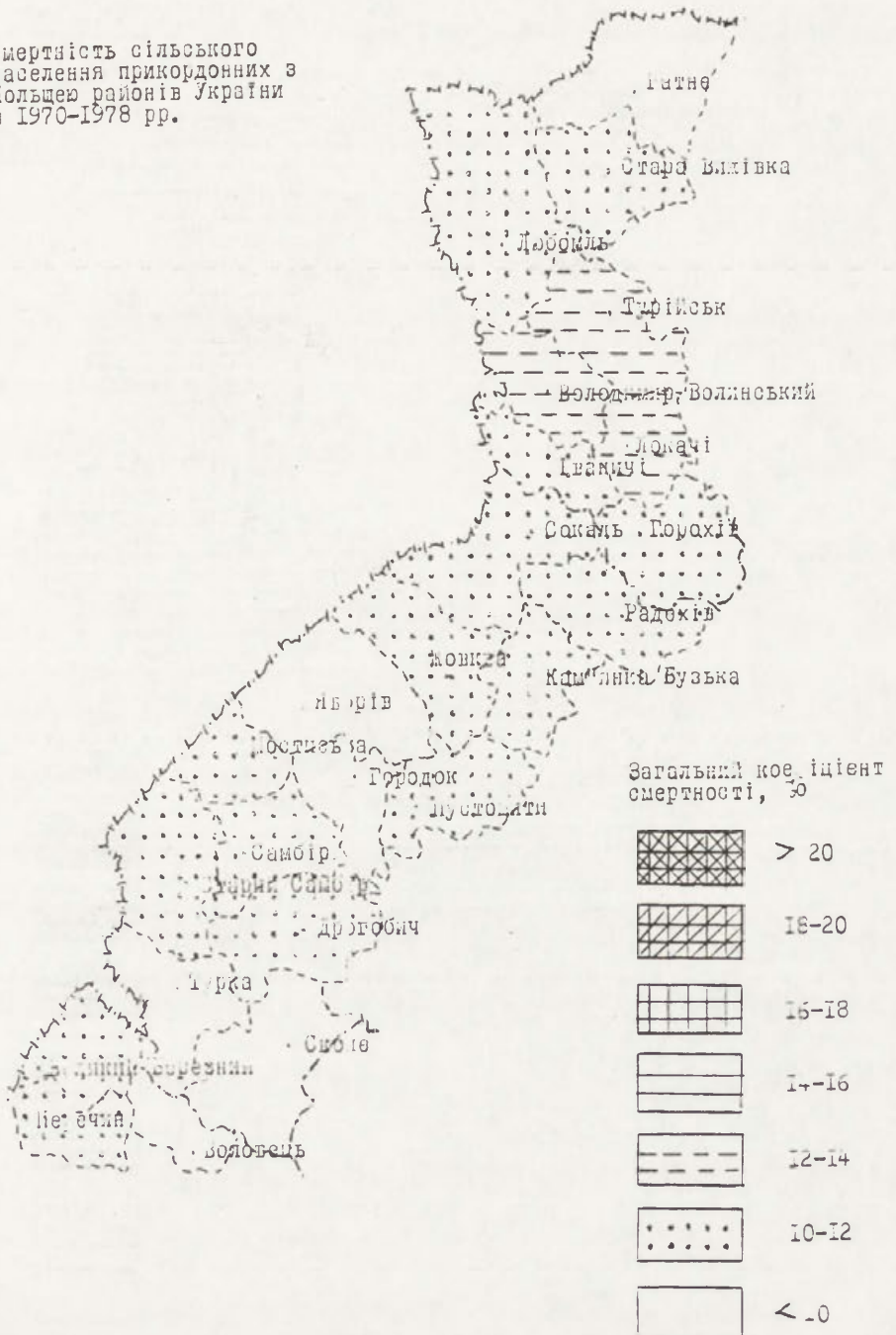

Рис.5 Смертність сільського населення прикордонних з Польшею районів України в 1991 р.

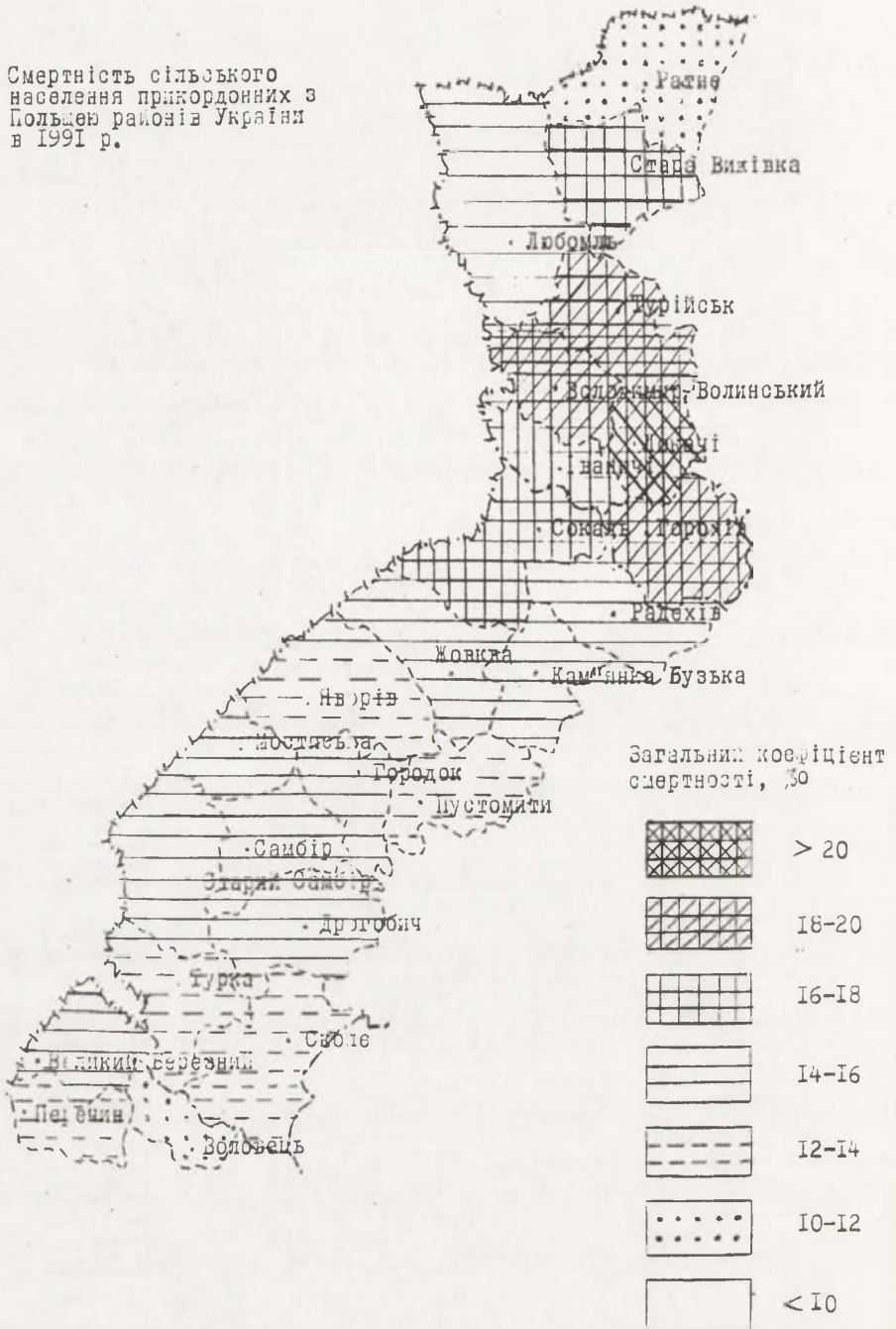

Рис. 6 Природний приріст сільського населення прикордонних з Польщею районів України в 1970-1978 рр.

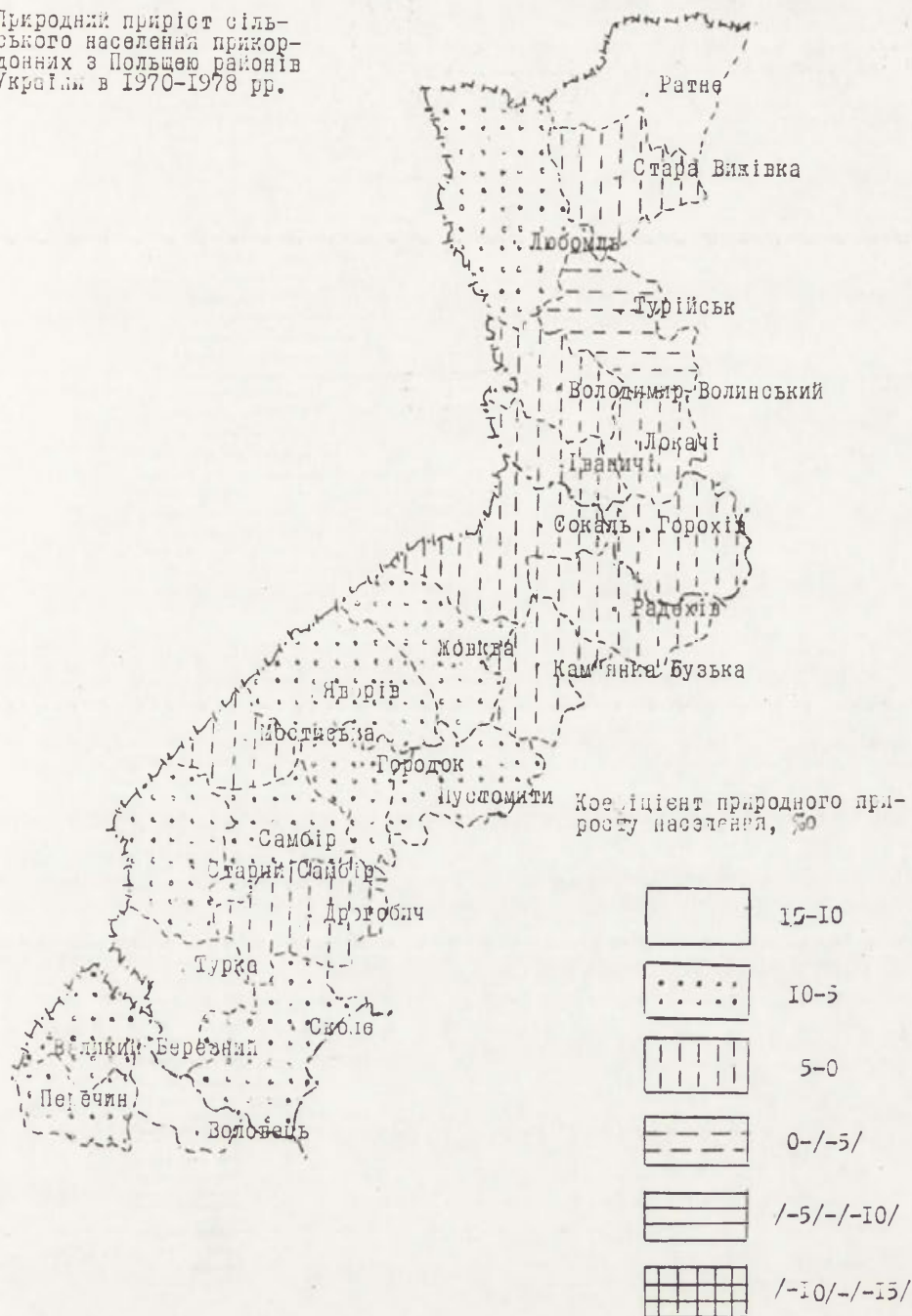

Рис. 7 Природний приріст сільського населення прикордонних з Польщею районів України в 1991 р.

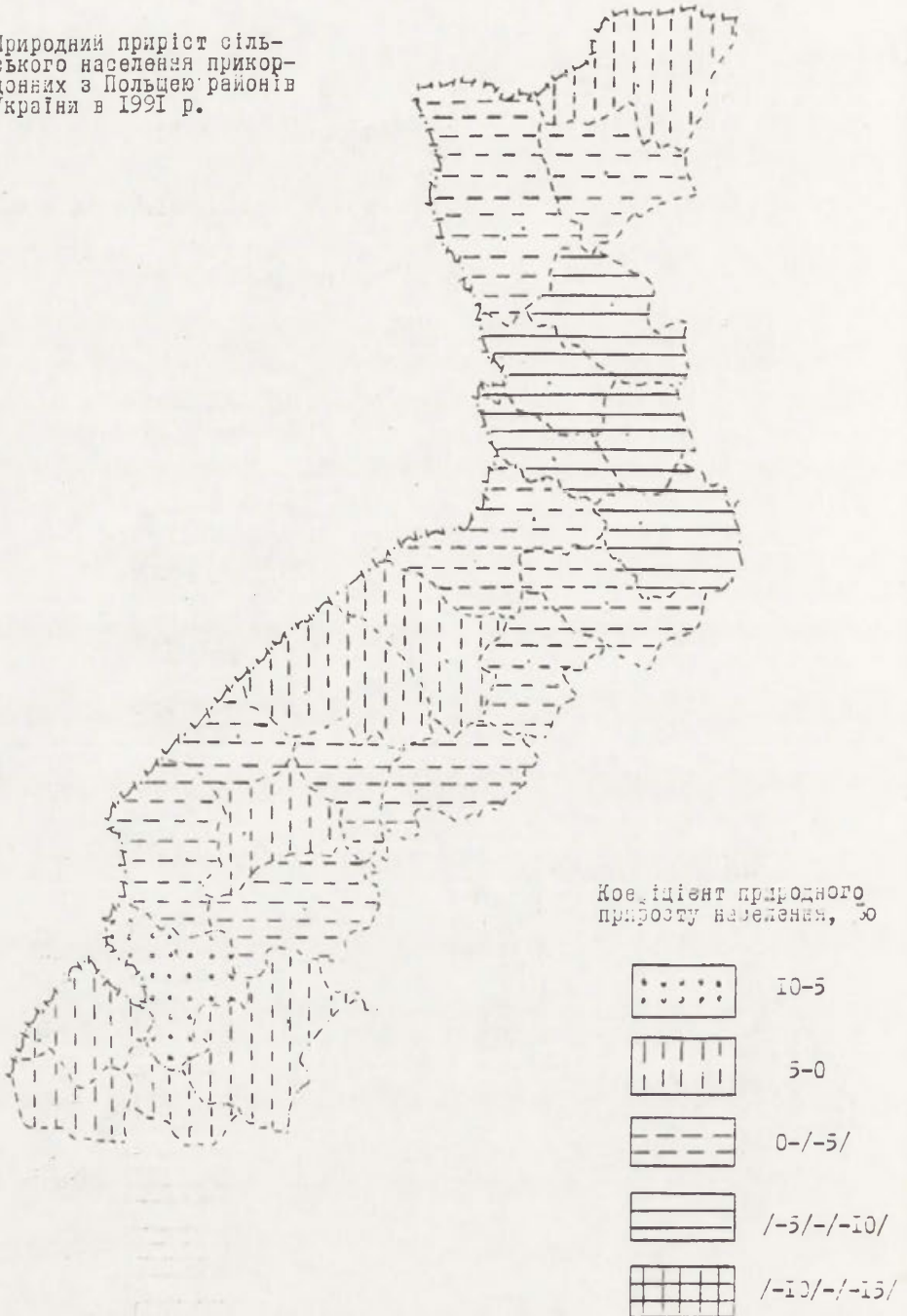

Рис. 8. Міграція сільського насе-
лення прикордонних з
Польщею районів України
в 1992 р.

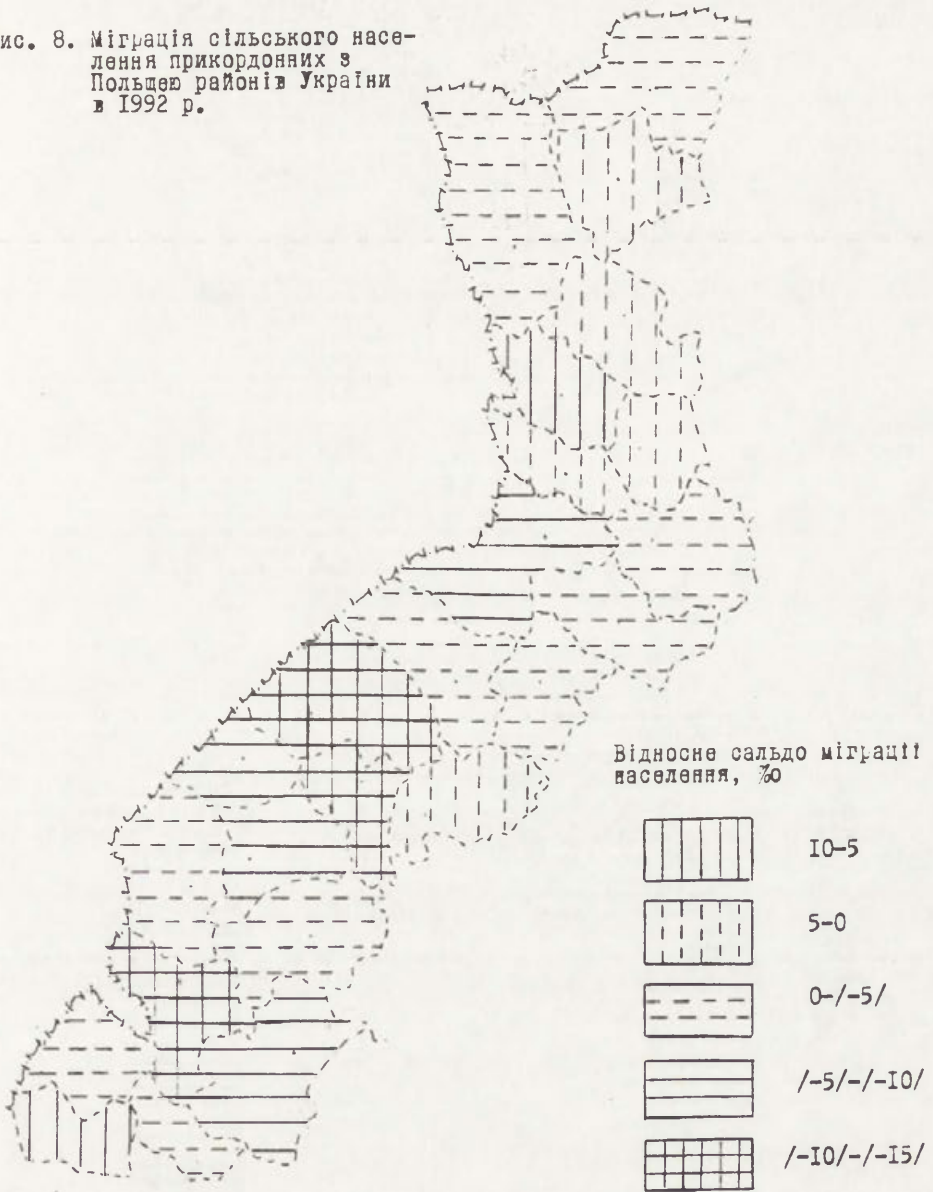
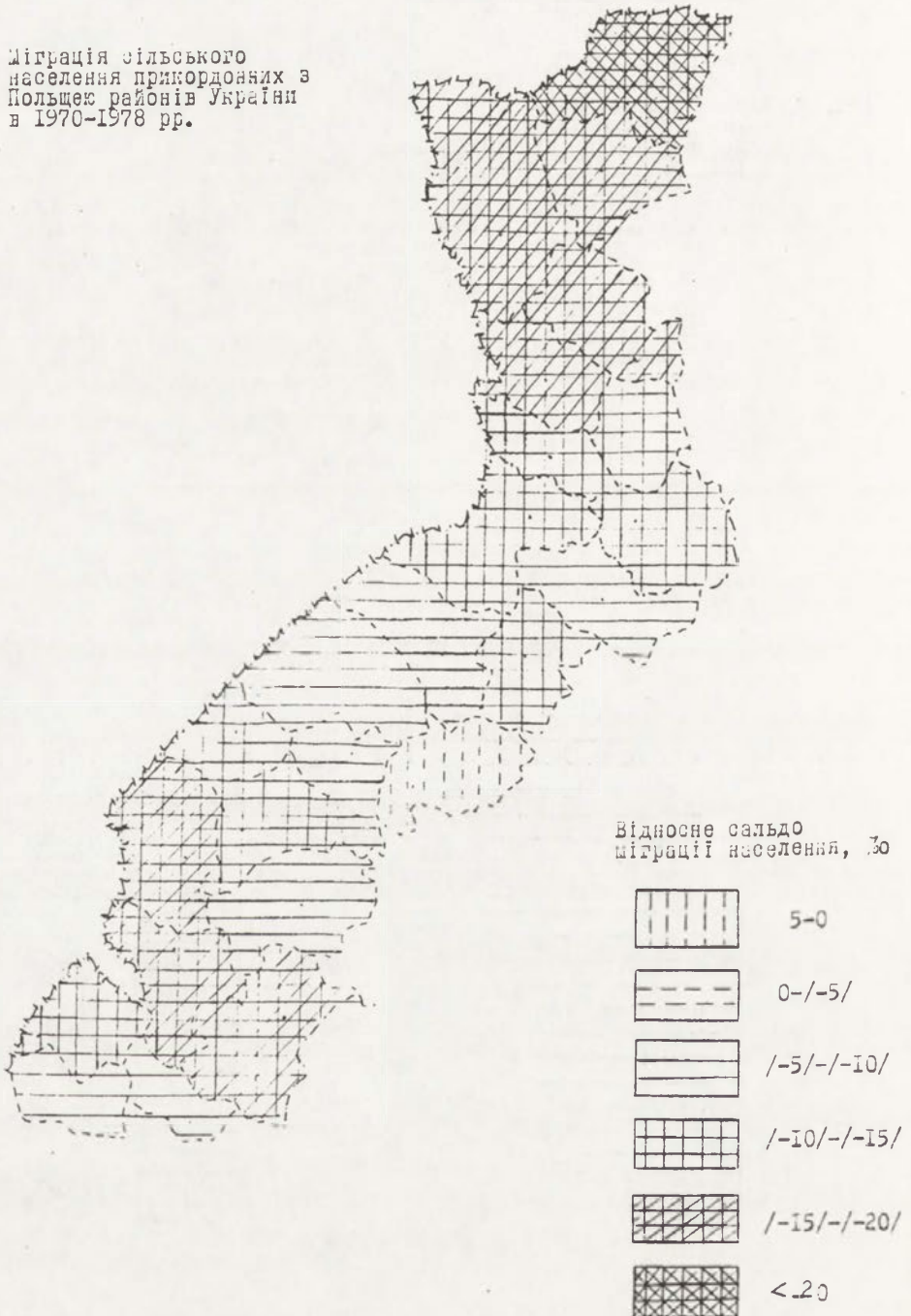
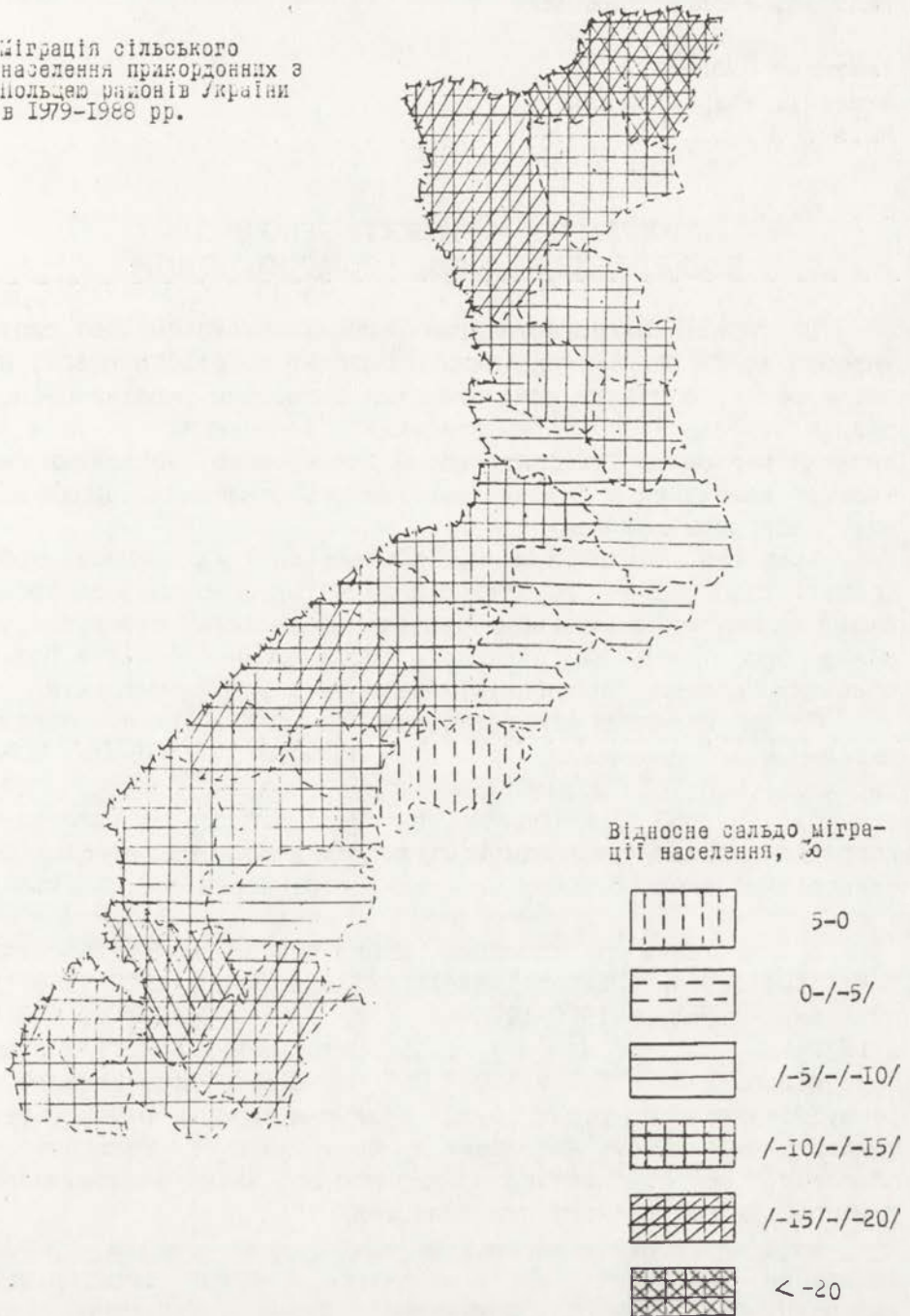

Рис.9 Міграція сільського населення прикордонних з Польщею районів України в 1970-1978 рр.

Фиг.10 Міграція сільського населення прикордонних з польщею районів України в 1979-1988 рр.

Г. Л. ГЛУХАНОВА

кандидат економічних наук

Інститут економіки
Академії наук України,
Київ

ДЕМОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УРБАНІЗАЦІЇ У ПРИКОРДОННИХ З ПОЛЬШЕЮ ОБЛАСТЯХ УКРАЇНИ

В умовах загальної кризи соціально-економічної системи інтерес до знань демографічних процесів, що відбуваються, значно зростає, оскільки кризовий стан економіки України безпосередньо відбивається на демографічних показниках в усіх без винятку регіонах. Той факт, що на даному етапі показники смертності населення в Україні перевищують показники народжуваності, найяскравіший тому доказ.

Кризовий стан економіки відбивається і на процесах урбанізації. Демографічні дослідження показують, що процеси урбанізації в кожному конкретному регіоні проходять своєрідно, що можна прослідити на прикладі трьох прикордонних з Польщею областей України: Волинській, Львівській і Закарпатській.

Згідно з даними Мінстатистики, на 1.1.1992 р. загальна чисельність населення у цих областях становила 5085,5 тис.чол., або 10% всього населення України, проти, 3591,0 тис.чол. у 1950 р. Як бачимо, за 42-річний період чисельність населення зросла тут на 1493,0 тис.чол., або на 41,6%. Середньорічний темп приросту населення дорівнював - 0,8% /табл. 1 і 2/.

З наведених у таблицях даних видно, що середньорічний темп приросту чисельності населення України у 1950-1959 рр. становив -1,4%, в 1959-1970 рр. - 1,1, в 1970-1979 рр. - 0,6 і в 1979-1989 рр. - 0,4%, а у трьох прикордонних областях в цілому, відповідно, - 0,9 - 1,0 - 0,7 і 0,6%. Дещо вищою від республіканського рівня була величина середньорічного темпу приросту чисельності населення у Львівській і Закарпатській областях, що пояснюється специфікою соціально-економічного і демографічного розвитку цих областей.

Детальніше вивчення змін середньорічних темпів приросту населення свідчить про наявність певної територіальної диференціації даного показника, але характер цієї диференціації змінюється у бік зближення його між досліджуваними областями. Так, розмах варіації середньорічних темпів приросту чисельності населення по трьох областях в

Таблиця 1

Динаміка чисельності населення
трьох прикордонних областей України
в 1950-1992 рр. /1/, тис. чол.

РОКИ	УКРАЇНА	у тому числі області :		
		Волинська	Львівська	Закарпатська
1950	35588	844	1909	798
1959	41869	890	2108	920
1970	47126	974	2429	1057
1979	49755	1016	2584	1154
1989	51707	1061	2747	1252
1992	51801	1069	2751	1264

Таблиця 2

Середньорічні темпи приросту чисельності
населення у трьох прикордонних областях України
в 1950-1992 рр. /2/, %

Періоди	УКРАЇНА	у тому числі:			із них
		три області	в цілому		Волинська: Львівська: Закарпатська:
1950-1959	1,4	0,9	0,1	1,0	1,5
1959-1970	1,1	1,0	0,7	1,2	1,1
1970-1979	0,6	0,7	0,4	0,6	0,9
1979-1989	0,4	0,6	0,4	0,6	0,8
1989-1992	0,1	0,1	0,2	0,1	0,2

/1/,/2/ Розраховано: Народне господарство Української РСР у 1971 році. Ювілейний статистичний щорічник. - К., 1972. - С.9; Народне господарство Української РСР у 1979 році. - К., 1980. - С.198,203; Народне господарство Української РСР в 1989 році. - К., Техніка, 1989. - С.10,47; Склад населення України за статтю та віком на 1 січня 1992 року. Мінстат України. - К., 1992. - С. 4-5. Далі у таблицях 3-5 використане теж джерело.

цілому, у 1950-1959 рр., становив - 1,4; у 1959-1970 рр. - 0,5; у 1970-1979 рр. - 0,5; у 1970-1989 рр. - 0,4 і в 1990-1992 рр. - 0,1 пункта. Отже, спостерігається тенденція до вирівнювання величини приросту чисельності населення у цих областях і в цьому їх специфіка.

Регіональні відмінності має і процес формування сільського населення. Якщо в 1950 р. питома вага сільського населення в цілому по Україні становила 66, в 1970 р. - 46, в 1989 р. - 33%, то у прикордонних областях, відповідно, 71 - 64 і 50%. Це пояснюється історичними умовами розвитку цих областей, що характеризувалися значним приростом тут сільського населення, котре, до того ж, мало порівняно низьку міграційну рухливість. Зменшення сільського населення спостерігалось в усіх областях України протягом післявоєнного періоду і в 1992 р. частка його, в цілому по країні, становила 29%, а у прикордонних областях цей показник був значно вищий: у Волинській - 43, Закарпатській - 56, Львівській - 35%.

Згідно з даними офіційної статистики, густина населення в цілому по Україні в 1959 р. становила 69,7, в 1979 р. - 82,4, в 1989 р. - 85,5 чол. на 1 км кв., а у досліджуваних областях цей показник варіював: в 1959 р. від 97,1 чол. на 1 км кв. у Львівській, до 44,5 - у Волинській області; у 1979 р., відповідно, - 118,5 - 50,3 чол. на 1 км кв. В 1992 р. густина населення у Львівській області дорівнювала 126,3, Закарпатській - 99,3, Волинській - 53,1 чол. на 1 км кв., а в цілому по Україні - 86,2 чол. на 1 км кв. Така диференціація у розміщенні населення України зумовлена відмінностями економіко географічного розташування окремих областей, різномірністю природних умов та історичних особливостей, що впливають на процеси розселення населення.

З певними особливостями і тенденціями розвитку і розміщення продуктивних сил пов'язаний і розвиток міст. Корінні соціально-економічні перетворення, викликані індустріалізацією і урбанізацією, зумовили інтенсивне зростання міст і чисельності міського населення /табл. 3/.

Згідно з даними приведеними у таблиці 3, середньорічний темп приросту міського населення України, у різні періоди, були неоднаковими. Так, якщо в 1950-1959 рр. цей показник дорівнював 4,1, в 1959-1970 рр. - 2,7, в 1970-1979 рр. - 1,9%, то вже в 1979-1989 рр. - 1,1%, а в 1989-1992 рр. - лише 0,3%. А у прикордонних областях середньорічні темпи приросту міського населення були, відповідно, 4,3 - 2,3 - 2,6 - 1,7 і 0,7%. Розмах варіації середньорічних темпів приросту міського

Таблиця 3

Динаміка середньорічних темпів приросту чисельності
міського населення у прикордонних областях України
в 1950-1992 рр., %

Періоди	У тому числі області:			
	УКРАЇНА	Волинська	Львівська	Закарпатська
1950-1959	4,1	5,9	2,9	3,7
1959-1970	2,7	2,5	2,8	1,4
1970-1979	1,9	2,7	1,8	3,3
1979-1989	1,1	2,2	1,6	1,4
1989-1992	0,3	1,2	0,4	0,5

населення також знижувався і становив у 1950-1959 рр. - 3,0, в 1959-1970 рр. - 1,4, в 1979-1989 рр. - 0,8 і в 1989-1992 рр. - 0,8 пункта.

При аналізі розриву між екстремальними значеннями темпів приросту чисельності міського населення і співставленні динаміки цього процесу, виявлена тенденція до їх вирівнювання, що також свідчить про зменшення диференціації темпів росту чисельності міського населення у прикордонних з Польщею областях України /табл. 4/.

Таблиця 4

Питома вага міського населення
у прикордонних областях України
в 1950-1992 рр., %

Р О К И	Частка міського населення в загальній чисельності:			
	УКРАЇНА	Волинська	Львівська	Закарпатська
1950	35	17	32	23
1959	46	26	39	29
1970	54	32	47	30
1979	61	40	53	38
1989	67	49	59	41
1992	71	56	65	44

Кількість міст в Україні постійно зростає. Так, починаючи з 1950 по 1990 рр. число міських поселень у прикордонних областях збільшилося з 95 до 147, у тому числі міст - з 43 до 62, селищ міського типу - з 52 до 85. Істотно, у 2,3 рази, виросла за цей період і загальна чисельність міського населення, у тому числі населення міст - у 2,8 рази, а селищ міського типу - у 2,3 рази. Найбільше міст і селищ міського типу з'явилося у Львівській області: в 1950 р. тут нараховувалось 33 міста і 23 селища міського типу, а в 1990 р. їх число зросло, відповідно, до 41 і 36.

За післявоєнні роки відбулися певні зміни і в структурі міст за категоріями людності. За період з 1950 по 1990 рр. у прикордонних областях істотно зменшилася кількість міст з числом жителів до 50 тис. чоловік: якщо в 1950 р. група міст з числом жителів до 50 тис. чол. становила 98%, від загальної кількості міст у цих областях, то через 40 років, тобто у 1990 р., кількість таких міст дорівнювала 35,4%. Відносно зменшилося і число населення, яке проживало у таких містах: з 58,7% в 1950 р. до 32,9% в 1990 р. Крім того, 18,6% населення цих областей проживало у містах з числом жителів від 50 до 100 тис. чол., а майже половина /48,5%/ загальної кількості міського населення концентрується у містах з чисельністю, що перевищує 100 тис. чол. Однак, слід відзначити, що хоча питома вага міського населення у досліджуваних областях за вказаний період і виросла /з 24 до 55%/, наявну мережу міст не можна вважати достатньо розвинутою.

Дослідженням виявлена і така особливість: зростання чисельності населення, яке проживає в обласних центрах прикордонних областей, істотно випереджувало аналогічний показник по всьому міському населенню України /табл.5/. Із наведених у табл.5 даних, бачимо, що населення м. Львова, Луцька і Ужгорода, за період з 1970-1992 рр., збільшилося на 58,6%, а міське населення України в цілому - лише на 36,2%. Це пояснюється особливостями соціально-економічного розвитку обласних центрів, а також специфікою природного руху населення. Міста-обласні центри - мають значно більшу сферу впливу на територію навколо них. Їм притаманна складна соціально-економічна і містобудівна структура, котра є вирішальною для цих міст у визначенні ролі і місця їх у системі розселення регіону.

Динаміка чисельності населення у містах прикордонних областей України відображає істотні не тільки кількісні але і

Таблиця 5

Динаміка чисельності населення в
обласних центрах прикордонних областей України
в 1950-1992 рр.

		Чисельність населення, тис. чол.						

Р	О	К	И	Львів	Луцьк	Ужгород	В цілому по	Україна
:	:	:	:	:	:	:	трьох містах:	міста

1950		343	40	44	427	12590		
1959		410	55	47	512	19147		
1970		553	93	64	710	25688		
1979		667	141	91	899	30116		
1989		791	198	117	1106	34587		
1992		798	207	121	1126	35006		
1959 в %								
до 1950р.		119,5	137,5	106,8	119,9	152,0		
1970 в %								
до 1959р.		134,9	169,1	136,1	138,7	134,1		
1979 в %								
до 1970р.		120,6	151,6	142,1	126,6	117,2		
1989 в %								
до 1979р.		118,6	140,4	128,6	123,0	114,8		
1992 в %								
до 1989р.		100,9	104,5	103,4	101,8	101,1		
1992 в %								
до 1970р.		144,3	2,2 рази	189,0	158,6	136,2		

якісні зміни у процесах урбанізації досліджуваного регіону.

Підсумовуючи, можна зробити такі узагальнення і висновки:

- у прикордонних з Польщею областях України тільки за останні 20 років /1970-1990 рр./ спостерігаються підвищені темпи приросту населення і відносно більш високі темпи росту міського населення;

- порівняно значно вища тут густота населення в розрахунку на 1 км кв;

- характерним для прикордонних областей є своєрідність співвідношення міського і сільського населення: зберігається відносно висока питома вага останнього;

- у системі розселення домінують міста з числом жителів до 50 тис.чол., у той же час найвища концентрація населення є у містах з числом жителів 50-100 і понад 100 тис.чоловік;

- найвищі показники урбанізації має Львівська область, що цілком зрозуміло, оскільки обласний центр м.Львів відноситься до групи найкрупніших індустріальних і наукових центрів України і його вплив істотно відбивається на умовах життєдіяльності інших областей, центри яких менш урбанізовані;

- на даному етапі, в період побудови самостійної української держави, надавичайно важливим є постійна і пильна увага до прикордонних областей з метою поліпшення життєвих умов населення у самих цих областях і зовнішньоекономічних відносин із сусідніми дружєлюбними районами Польщі.

В. М. ТРЕГОВЧУК

член-кореспондент УААН

Інститут економіки
Академії наук України,
Київ

ОСНОВНІ НАПРЯМИ СПІВРОБІТНИЦТВА У ВИРІШЕННІ МІЖДЕРЖАВНИХ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ

На сучасному етапі розвитку світового співтовариства екологічні проблеми набули глобального та наднаціонального характеру. Неважачучи на покращення в деяких країнах екологічної ситуації в цілому вона залишається поки дуже несприятливою і має стійку тенденцію до погіршення, а в багатьох країнах вона характеризується як кризова. Останнє значною мірою стосується держав Східної Європи, в тому числі України та Республіки Польща.

В Україні глибока екологічна криза тісно пов'язана з соціально-економічною кризою. При цьому слід відмітити, що, з одного боку, існує дуже тісний взаємопов'язок та взаємозалежність екологічної кризи від соціально-економічної, і навпаки. Парадоксально, але факт, що водночас із спадом масштабів суспільного виробництва, насамперед у важкій промисловості та в АПК, екологічна ситуація не поліпшилась, обсяги забруднюючих промислових викидів не зменшились. Це зумовлено переважно тим, що падіння видобутку нафти і газу в колишньому СРСР призвели до збільшення використання вугілля з високим вмістом сірки на електростанціях та в інших сферах, погіршенням роботи очисних споруд тощо. Отже, внаслідок цього ймовірність кислотних дощів та їх згубна дія на посіви сільгоспкультур, водойми, ліси і саму людину значно зросли.

З другого боку, соціально-економічна та екологічна кризи нині співпадають у часі, що зрештою збільшує негативні соціально-економічні та екологічні наслідки. Із сказаного випливає один виключно важливий та принциповий висновок: і з екологічної, і з соціально-економічної кризи треба виходити одночасно. Якщо сьогодні не приступити до вирішення екологічних проблем, то завтра економічні реформи можуть виявитися непотрібними. Екологічні проблеми економічного зростання, розвитку та розміщення продуктивних сил, питання техніко-технологічної та структурної реконструкції суспільного виробництва з урахуван-

ням екологічних вимог та критеріїв, корінного поліпшення використання, відтворення та охорони природних ресурсів є нині першочерговими і невідкладними.

Коли йдеться про екологічні проблеми економічного розвитку, особливу увагу необхідно звернути ще на такий надто важливий момент. Тепер завдання полягає в тому, щоб, по-перше, згодити та взаємоув"язати оперативність і довгостроковість прогнозів, програм і планів соціально-економічного розвитку та економічних реформ з точки зору їх впливу на навколишнє природне середовище, екологічну ситуацію в країні загалом, а також мати об"єктивні достовірні дані про локальність і глобальність екологічних наслідків господарської діяльності суспільства. По-друге, треба здійснити переорієнтацію усіх економічних програм, прогнозів, планів, схем розвитку та розміщення продуктивних сил на еколого-економічне програмування, прогнозування і проектування, перехід від безпосередньо охорони навколишнього середовища до раціонального та зрівноваженого природокористування, до екологобезпечних технологій і методів господарювання.

Стосовно цього в Україні за останні роки намітились деякі позитивні зрушення і навіть є намір робити практичні кроки. В усякому разі у вищих ешелонах законодавчої та виконавчої влади з"явилось розуміння того, що пріоритет при вирішенні питань господарського будівництва і розвитку продуктивних сил повинен бути за екологічними критеріями, вимогами та обмеженнями.

Проте і цього сьогодні може бути недостатньо, оскільки люди ще не усвідомлюють повною мірою екологічну небезпеку, агубності руйнування, виснаження та деградації навколишнього середовища, того, образно кажучи, що екологія - це їх життя. Отже, треба серйозно пробудити свідомість всього населення тієї чи іншої країни відносно об"єктивної необхідності ефективного і невідкладного вирішення екологічних проблем. Вирішенню стратегічного завдання - досягненню екологічної безпеки функціонування народногосподарського комплексу - повинен бути підпорядкований весь науково-технічний, економічний, культурний та інтелектуальний потенціали будь-якої держави.

Екологічна криза, екологічні лиха, перенесення небезпечних забруднюючих речовин на великі відстані повітряними масами і водотоками, порушення рівноваги в природі та деградація останньої на великих просторах підтверджують зростаючу екологічну взаємозалежність усіх країн світу. Особливо ця взаємозалежність характерна для сусідніх держав. Звідси цілком законний висновок: саме життя вимагає об"єднання зусиль як світо-

вого співтовариства, так і насамперед сусідніх країн в інтересах спільного ефективного вирішення проблем охорони й оздоровлення навколишнього природного середовища. З цією метою необхідно у все більших масштабах використовувати не лише традиційні, а й нетрадиційні форми співробітництва для досягнення взаємоугодженості відтворювальних процесів і в економіці, і в екології, зважаючи на те, що економіка та навколишнє природне середовище нероздільні і не існують окремо.

Людські дії, потреби та амбіції чинять все більш активний та різноманітний вплив на природу, що виводить її із стану динамічної рівноваги і завдає їй непоправної шкоди, яку слід вважати великим негативним фактором соціального розвитку. Два-три десятиліття тому людство турбував переважно вплив економічного розвитку на навколишнє природне середовище. Тепер суспільство змушене все більше турбуватись про вплив екологічних умов /деградація ґрунтів, лісів і водойм, порушення водних режимів та атмосферних процесів/ на перспективи розвитку економіки, вирішення соціальних проблем.

Згідно висновків доповіді "Наше загальне майбутнє", що була підготовлена в 1987р. Міжнародною комісією по навколишньому середовищу і розвитку, створеною під егідою ООН, від усіх країн тепер вимагається:

- взаємоугодження співвідношення чисельності населення та економічного розвитку з наявним продуктивним та відтворювальним потенціалом біосфери;

- угодження експлуатації природних ресурсів, сфер вкладання капіталів, орієнтації техніко-технологічного прогресу та інституціональних перетворень не лише з нинішніми, але в такій же мірі із майбутніми потребами людства;

- переорієнтація діяльності національних і міжнародних організацій таким чином, щоб екологічні аспекти політики держав враховувались та вирішувались одночасно і нарівні з економічними, торгівельними, енергетичними, сільськогосподарськими та іншими аспектами.

Я спеціально підкреслюю ці найважливіші вимоги лише тому, що в умовах соціально-економічної кризи, яка охопила наші країни, екологічні проблеми, по суті, випали з поля зору урядів, міністерств та відомств, підприємств та підприємців. Проблема оздоровлення навколишнього природного середовища може бути вирішена тільки тоді, коли вона буде в центрі уваги державної політики, коли критерій екологічної безпеки економічного розвитку буде закладений у саму канву будь-якої господарської та іншої діяльності суспільства. Крім того, екобезпека, як

один з регулюючих та управлінських критеріїв, має бути підкріплена правильною науково обгрунтованою техніко-технологічною, економічною і фінансовою політикою та позаекономічними методами впливу на підприємців, товаровиробників і споживачів.

На мій погляд, співробітництво в сфері вирішення загальних екологічних проблем між Україною та Польщею доцільно сконцентрувати на таких 6-ти найважливіших напрямках:

1/ дослідження і інвентаризація трансграничних джерел перенесення забруднень та екологічних взаємозв'язків, оцінка взаємних екологічних втрат;

2/ визначення ступеня і рівнів екологічної конфліктності національних економік та вивчення причин, які призводять до загострення екологічних суперечностей, а зрештою до загострення міждержавних відносин на основі екологічних проблем;

3/ розробка і реалізація спільних програм природоохоронної діяльності, особливо в прикордонних областях, з метою підвищення загальної екологічної безпеки наших країн;

4/ обгрунтування напрямів, методів і механізмів вирішення міждержавних екологічних проблем, подання взаємної допомоги у випадку великих екологічних катастроф;

5/ розробка і впровадження дійових організаційно-економічних механізмів співробітництва країн у сфері екології, оздоровлення навколишнього середовища та раціонального використання, відтворення й охорони природних ресурсів на підставі взаємного дотримання міжнародних екологічних стандартів і вимог;

6/ підготовка спільних рекомендацій для урядів наших країн по вирішенню найбільш важливих міждержавних екологічних проблем, насамперед в охороні повітряного басейну та водойм.

Для України та Польщі, як і для інших держав, нині надто актуальним завданням є пошук та встановлення ефективних методів стимулювання розробки і впровадження у виробництво екологобезпечних, природозберігаючих видів техніки та технологій. Протікаючий сам по собі на підставі фундаментальних законів світового ринку процес розповсюдження екологічно безпечних засобів виробництва, способів взаємодії людини з природою відбувається тепер у наших країнах, якщо взагалі відбувається, такими темпами, які зовсім не відповідають реальним розмірам і ризику руйнування біосфери, забруднення, виснаження та деградації природних ресурсів.

Двостороннє співробітництво в сфері екології між Україною і Республікою Польща повинно баазуватись на спеціальних спільно прийнятих програмах та угодах. У межах галузевих угод між відповідними міністерствами та відомствами також може проводитися

значна робота по здійсненню комплексу природоохоронних заходів. На жаль, у цьому плані поки не видно конкретних зрушень на краще.

В галузі спільного вирішення екологічних проблем найскладнішим, як мені уявляється, є відсутність в Україні, та, мабуть, і в Польщі справді сучасної, що відповідає світовим вимогам, системи загальнонаціонального моніторингу та контролю за станом навколишнього природного середовища. Якщо розглядати як аналог відповідну систему в США, то слід визнати, що Україна поки що не має необхідних ресурсів для її створення, хоча така система їй вкрай необхідна.

Важливим напрямом співробітництва, зокрема, в прикордонній зоні, могли б бути створення та безперешкодна діяльність вільних міждержавних кооперативів, спільних підприємств та колективів, акціонерних товариств в сфері екологічних науково-дослідних і конструкторських розробок, утилізація відходів, очистки водойм і т.п. Переваги таких видів підприємницької діяльності безперечні.

На прикладі Польщі видно, як вільний ринок і податкові пільги у сфері вирішення екологічних проблем змінюють ситуацію на краще. Тут екологія - такий же бізнес, як і інші види діяльності. При цьому роль держави зводиться лише до того, щоб підтримувати, економічно стимулювати та раціонально організувати реалізацію природоохоронних програм і окремих екологічних заходів.

Чого можна чекати в майбутньому від "екологічного" співробітництва з Республікою Польща? Що хоче мати Україна від цього співробітництва? Однозначних відповідей на поставлені питання не існує, оскільки екологічні проблеми та взаємні екологічні претензії характеризуються надто великою складністю, багатоаспектністю й невизначеністю. Проте завдання полягає в тому, щоб перевести наші взаємовідносини і співробітництво, включаючи й сферу екології, в цивілізоване русло на основі всемірної інтенсифікації економічних і науково-технічних зв'язків, налагодження тісних контактів підприємців наших країн як у прикордонних областях, так і в цілому.

Є ще одна надто важлива проблема - це вплив екологічних факторів на зовнішньоекономічні зв'язки тієї чи іншої країни. Нині нерідко можна почути думку, що подібний вплив нібито зовсім малий і не відіграє ніякої ролі. З цим твердженням важко погодитися, бо воно не відповідає дійсності.

З одного боку, існує ряд соціально-економічних та санітарно-гігієнічних вимог, що зобов'язують країну-експортера сув-

оро дотримуватись таких вимог. Крім того, подальше погіршення якості навколишнього природного середовища в Україні може призвести і часто призводить до загострення екологічної ситуації в сусідніх країнах та інших регіонах земної кулі /наприклад, кислотні дощі, аварія на ЧАЕС тощо/. Отже, виникає об'єктивна необхідність посилення контролю за дотриманням екологічних нормативів, стандартів, обмежень і вимог екологічного законодавства.

З другого боку, невиконання програм охорони навколишнього середовища, послаблення екологічних вимог може зумовити погіршення екологічних умов виробництва в природомістких та екологонебезпечних, "екологобрудних" галузях економіки, а відтак - і зниження якості продукції. Так, збільшення забрудненості акваторій морів і внутрішніх водойм /річок, озер і т.п./ призводить до скорочення вилову риби та збільшення її імпорту. Виснаження запасів чистої прісної води може створити таку ситуацію з водозабезпеченням, коли постане питання про транспортування її з інших країн. Все це негативно відіб'ється на торговому балансі.

Із сказаного видно, що немає ніяких підстав говорити про зменшення впливу екологічних факторів на зовнішньоекономічні позиції та ав"язки України. Особливо, якщо ваяти до уваги і ряд інших моментів, а саме - намагання деяких країн Заходу перенести на території держав Східної Європи екологічно "брудні" виробництва. На шляху подібних прагнень західних інвесторів треба поставити надійний заслін - обов'язкову всебічну екологічну експертизу проектів будівництва підприємств.

Для України, як і для Польщі, - двох країн з найбільш гострою екологічною обстановкою в Європі, дуже важливо, щоб не лише не допустити розміщення на своїх територіях екологонебезпечних підприємств і "брудних" виробництв, але й перешкоджати потокові екологічно небезпечних товарів. Адже чимало західноєвропейських та північноамериканських фірм таким чином намагаються продовжити "життя" своєї продукції, яка заборонена на внутрішніх ринках збуту, і отримувати великі прибутки за рахунок економії на природоохоронних заходах. Накладання нових екологічних проблем, пов'язаних з можливою експансією екологічно шкідливих і "брудних" виробництв та товарів із Заходу, на традиційні, безперечно, ще більше загострить екологічну ситуацію в наших країнах і зробить її ще небезпечнішою, ніж вона була до цього.

На закінчення хотілось би відзначити, що і Україна, і Республіка Польща мають усі передумови для ефективного співро-

бітництва та взаємодії у вирішенні спільних екологічних проблем. У питаннях подолання екологічної кризи, розвитку екобізнесу та екологізації виробництва, Польща, як свідчить наша преса, значно випередила Україну. Отже, нам є що запозичити і запровадити в себе.

Н. А. МИКУЛА

кандидат економічних наук

Львівське відділення
Інституту економіки
Академії наук України

ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ ПРИКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ І ПОЛЬЩІ

Найважливішою умовою створення високоефективної економіки, націленої на соціальні пріоритети, є включення України в інтенсивні світогосподарські зв'язки. Сьогодні цей процес проходить дуже повільно і робити висновки про ефективність зовнішньоекономічної діяльності /ЗЕД/ суб'єктів підприємництва - проблематично. Це пояснюється, насамперед, відсутністю стабільної політики у зовнішньоекономічній сфері, і як наслідок зарубіжний капітал не ввозиться в нашу країну, а навпаки, вивозиться в Росію, Прибалтику, країни Східної Європи. Відсутність державної і регіональних програм ЗЕД приводить також до того, що зарубіжні інвестори неохоче дають нам позики, бо не знають де і як будуть використані їхні кошти, який прибуток можна буде отримати. За таких обставин необхідно приступати до формування програм (можливо із залученням іноземних експертів) по регулюванню ЗЕД.

Особлива роль при цьому повинна відводитись регіональним програмам, де враховувались би не лише потреби населення, а і вся специфіка регіонів. Ці програми мають містити мету і задачі розвитку ЗЕД, організаційно-економічний механізм проведення їх в життя на рівні різних структурних елементів народного господарства.

Слід зазначити, що зовнішньоекономічна діяльність області повинна бути направлена не тільки на фактичне отримання валютних коштів для розв'язання поточних соціально-економічних проблем, але й на комплексний розвиток території районів в усіх його аспектах: економічному, соціальному, культурному, екологічному. Конкретно це буде проявлятися в удосконаленні галузевої і територіальної структури господарства, в раціональному використанні території, її природних і трудових ресурсів, в оптимізації середовища проживання, розвитку малого і середнього бізнесу, виробничої і соціальної інфраструктури, подоланні відсталості багатьох сільських районів.

При формуванні регіональної програми ЗЕД повинні бути застосовані такі принципи підходи:

врахування специфічних/особливостей регіону;

узагодження інтересів всіх суб'єктів ЗЕД;
застосування системного підходу.

Вигідне географічне положення на перетині торгових шляхів "Захід-Схід", наявність розвинутої міжнародної транспортної мережі, потужного наукоємкого виробничого потенціалу, висококваліфікованих трудових ресурсів, всебічної науково-дослідницької і учбово-підготовчої бази, а також значних рекреаційних ресурсів, унікальних історичних цінностей - основи міжнародного туризму - ось ці специфічні риси, що створюють сприятливі умови розвитку ЗЕД Львівщини.

Прикордонність Львівської області слід вважати як специфічний вид ресурсів. Тому в основу розробки регіональної програми розвитку ЗЕД має бути покладена наукова теорія про місце прикордонних регіонів як функціонально спеціалізованих територій по забезпеченню взаємодії народногосподарського комплексу України із сусідніми та іншими європейськими державами. Ця теорія повинна базуватися на досвіді адаптації прикордонних зон в країнах ЄЕС, де такі території являють собою найбільш інтегровані регіони в економіці країн-сусідів.

Львівщина ж на сьогодні дуже мало пов'язана в господарському відношенні з Польщею і її прикордонними воєводствами. Крім транспортної інфраструктури і 12-и спільних підприємств (з яких всього 3 виготовляють продукцію - інші лише торгують) не має взаємопов'язаних господарських комплексів.

Подібна ситуація і в Східних воєводствах Польщі. Якщо за два роки (1991 - 1992) число спільних підприємств зросло в 22 рази, а в деяких воєводствах в 56, то на сході їх поки що дуже мало.

Наукові дослідження, проведені польськими і українськими вченими щодо прикордонного співробітництва вказали на необхідність розробки спільних проектів по вирішенню економічних, соціальних, екологічних проблем. Всі ці програми повинні бути скоординовані загальною програмою розвитку ЗЕД регіону.

Щоб визначитися в основних напрямках розвитку ЗЕД Львівщини, слід розглянути інтереси потенційних західних партнерів. Розвинуті капіталістичні країни як можливі інвестори і учасники взаємної торгівлі мало зацікавлені в розширенні економічних відносин з східноєвропейськими країнами. Ці країни не мають в достатній кількості ресурсів, що потрібні на Заході, у них також обмежений ринок збуту. Створювати на території цих країн крупні об'єкти на базі західних коштів нерационально.

Головний інтерес для західних капіталів представляють країни СНД, а їх ресурсами, а ненасиченим ринком, великим науковим потенціалом і іншими перевагами, якими не володіють країни Східної Європи. У цих умовах прикордонні території розглядаються як сприятлива база для господарської діяльності західних підприємців. Львівська область знаходиться на "стику" п'яти країн Східної Європи і порівняно недалеко від території західноєвропейських держав, у першу чергу Німеччини. Остання особливо зацікавлена в співпраці з країнами СНД, бо продукція бившої НДР не конкурентноздатна на світовому ринку, а в країнах СНД має твердий ринок збуту.

Країни Східної Європи представляють інтерес для західних підприємців з точки зору використання насамперед їх транспортної інфраструктури, зокрема Львівщини, на території якої знаходяться законсервовані залізничні колії європейського типу. Тому дешевше і вигідніше приймати, обробляти і відправляти вантажі саме звідси. Є тут всі передумови і для створення складської перевалочної мережі, що включає консигнаційні, безмитні склади, спеціальні локальні зони та ін. Це один з основних напрямків створення регіональної ринкової інфраструктури світового рівня.

На сучасному етапі пріоритетним напрямком розвитку ЗЕД області повинна бути реалізація програми створення ринкового середовища. Концептуальною ідеєю є перетворення Львівщини в активного посередника між Заходом і Сходом на основі формування ринкової інфраструктури світового рівня, що дасть імпульс до ефективного розвитку тут промисловості і сільського господарства.

Програма робіт по реалізації концепції повинна передбачати розробку і впровадження окремих проектів, що згруповані такими блоками: правове забезпечення, фінансово-кредитна політика, об'єкти ринкової інфраструктури, транспорт, ав'яасок, інформаційне забезпечення, сервісне обслуговування, підготовка кадрів.

Формуючи регіональну програму ЗЕД область повинна взяти на себе функцію координатора всієї сукупності вже розроблених програм і тих що розробляються.

Відомо, що Львівська область багата сировинними ресурсами. З Бориславського, Дровського та інших родовищ добувається нафта. З Рудківського, Угорського та ін. добувається газ. Всього в Передкарпатському прогині міститься 190 млрд. м³ природного газу, причому більша частина цих запасів розміщена на території Львівщини. Північна частина області входить у

Львівсько-Волинський вугільний басейн, де ведеться розробка кам'яного вугілля. На території області знаходяться крупні родовища сірки і солі, що інтенсивно розробляються. Є родовища оаокериту, вапняка, мергеля, сланців, гіпсу, будівельних і вогнетривких глин, кварцевих пісків.

В області створені крупна машинно-будівна, хімічна і нафтохімічна, деревообробна і целюлозно-паперова, будівельних матеріалів, легка і харчова промисловості. В області зосереджені 100% державного виробництва автонавантажувачів, мопедів, жаростійких долот, підвісних вантажонесучих конвейерів, 99% автобусів, 93% автокранів, 40% картону, 27% приладів і засобів автоматизації і запасних частин до них.

У галузевій структурі промисловості Львівської області на машинобудування припадає більше 40%, на харчову промисловість - біля 20%, на легку - 15%, хімічну - біля 7%, лісову, деревообробну й целюлозно-паперову - 4,5%, будівельних матеріалів - 2,5%. Таким чином, провідне місце в галузевій структурі промисловості області займає машинобудування, в якому домінує приладобудування /заводи "Львівприлад", "Мікроприлад", "Термоприлад", "Біофізприлад", "РЕМА"/, радіоелектроніка /АТ "Концерн-Електрон", ВО "Кінескоп", ВО "Лорта"/, автобусобудування /ЛАЗ/ ВО "Автонавантажувач", Дрогобицький завод автокранів, ВО "Конвейер", верстатобудівна і інструментальна галузі /з-д фрезерних верстатів, інструментальне ВО, ВО "Алмазінструмент", Дрогобицький долотний завод/, сільськогосподарське машинобудування /ВО "Львівхімсільхозмаш"/, електротехніка /ВО "Іскра", ізоляторний завод/, виробництво поліграфічних машин /Ходорів/.

Введення в дію Роздольського і Яворівського гірничохімічного комбінатів вивело Україну в основні виробники природної сірки серед країн СНД /більше 90%. В області створено крупне виробництво сірчаної кислоти. На місцевій сировині виробляються цінні сульфатні і калійні добрива /Стебниківський завод/. В м. Сокалі виробляються хімічні волокна, в м. Бориславі і Львові - лаки, фарби, в Дашаві - технічний вуглець. Розвинута хіміко-фармацевтична промисловість /Львів/. Нафтопереробні заводи розташовані в Дрогобичі і у Львові.

В області є також два лісозаготівельні райони - Карпатський і на півночі - Поліський. Підприємства деревообробної промисловості розташовані в Кам'янці, Дрогобичі, Львові, меблевої - в Львові, Добромилі, Самборі, Дрогобичі, Бориславі, Стрию, Івано-Франкові, целюлозно-паперовий - у Львові, Жидачеві, виробництво фанери - у Львові.

Промисловість будівельних матеріалів представлена Миколаївським цементним комбінатом, де виробляється портланд-цемент. Львів і Червоноград дають збірні залізобетонні і бетонні конструкції і деталі, в багатьох інших пунктах виготовляють облицзовальну плитку, цеглу, гіпс, будівельний камінь.

Скляна і фарфоро-фаянсова галузь зосереджена у Львові, Пісочному, Нестерові і Бориславі.

Харчова промисловість представлена цукровою /Ходорів, Самбір, Красне, Золочів, Радехів/, м'ясною /Львів, Золочів, Борислав, Стрий/, молочною, кондитерською /виділяється фірма "Світоч"/, кавовою, масло-жировою /ВО "Жовтень"/, пивовареною /ВО "Колос"/, лікєро-горілчаню, плодоовочеконсервною, тютювною і ін.

Легка промисловість включає виробництво швейних /Львів: ВО "Весна", "Маяк", "Юність"; Червоноград, Дрогобич/ і текстильних виробів /Борислав, Львів/, взуття /ВО "Прогрес"/, трикотажних виробів /ВО "Промінь"/.

Продукція цих підприємств добре відома полякам. Більшість підприємств по кооперації працювало з підприємствами Росії і інших держав СНД. Але сьогодні, коли ми намагаємося побудувати ефективну економіку, треба переорієнтуватися на постачальників, суміжників, що розташовані ближче, і, насамперед, у Польщі.

Потужності деяких підприємств, наприклад інструментальних, можуть задовільнити потреби в інструментах не тільки Львівщину, а і Замоське, Пшемисльське, можливо і Кросненське воєводства.

Сьогодні більшість заводів необхідно переоброїти на сучасний високий технологічний рівень. Для цього необхідні крім власних зусиль, закордонні інвестиції.

В області формується відповідний банк даних для галузі будівництва і будівельних матеріалів /Див. табл.1/. Такі банки даних потрібно формувати спільними зусиллями на базі центру прикордонного співробітництва, з представництвами у місцевих органах влади.

Для успішної реалізації інвестиційних проектів необхідно налагодити взаємні фінансові розрахунки, які є найважливішим аспектом прикордонного співробітництва, в тому числі міжнародної виробничої кооперації.

Таблиця 1

Львівська обласна державна адміністрація

ПРО ПОЗИЦІЇ
по обсягах іноземних інвестицій для будівництва,
реконструкції та технічного переоброєння об'єктів

№	Найменування:	Орієнтовні:	Період адій:	Форми :	Обґрунту:	При-:
пп:	державної ад-:	обсяги іно-:	снення ін- :	доходу:	вання до:	мітка:
:	міністрації,	земних ін- :	вестиції :	інозем:	цільнос-:	/наая:
:	відомства,	вестицій :	/початок,	ного :	ті іно- :	ність:
:	підприємства,	/долари :	кінець, пе-:	інвес-:	земних :	кон- :
:	організації,	США/ :	редбачення :	тора :	інвести-:	трак-:
:	місце їх ана-:	що до про- :	цій :	ту/ :	:	:
:	ходження та :	довження :	умовні :	:	:	:
:	будов і об'єк:	періоду/ :	позначен:	:	:	:
:	тів для іно- :	:	ня показ:	:	:	:
:	земного :	:	ників :	:	:	:
:	інвестування :	:	подані в:	:	:	:
:	:	:	кінці :	:	:	:
:	:	:	таблиці :	:	:	:

1 : 2 : 3 : 4 : 5 : 6 : 7 :

В галузі будівництва та виготовлення будівельних матеріалів

1 Держкорпорація
"Укргропромбуд"
Об'єднання
"Львівоблагропромбуд"
вул. Личаківська, 81
тел. 75-34-14,
75-29-44

с. Вістовічі Самбірського району	6 млн. долл.	1993- 1995рр	Частина прибутку, частина продукції	Будівництво цеху по виготовленню керамічної чере- пиці світового рівня. Цех роа- міщується на су- міжній території з діючим цегель- ним заводом. Паливо -природний газ.
--	--------------	-----------------	--	--

с. Липівці Перемишлян- ського району	15 млн. долл.	1993- 1995рр	Прибуток, частина продукції	Будівництво заво- ду по випуску ке- рамічної цегли. В наявності якіс- на сировина
---	---------------	-----------------	-----------------------------------	---

Концерн "Укр- цемент" м. Миколаїв тел. 31-105	120 млн. долл.	1994- 1996рр	Частина продукції	Будівництво нового заводу по вироб- ництву цементу по сухому способу в районі Демне- Добрянського кар'єру.
---	----------------	-----------------	----------------------	--

О. С. ПЕРЕДРІЙ
кандидат економічних наук

М. А. ЛЕНДЕЛ
кандидат економічних наук

Карпатський філіал міжнародного
інституту менеджменту,
Ужгород

СУБРЕГІОНАЛЬНІ ОБ'ЄДНАННЯ В СИСТЕМІ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ

Плідність наукової розробки концепції зовнішньоекономічної політики України, форм і методів її реалізації на сучасному етапі та в більш віддаленій перспективі залежить від визнання двох принципово важливих положень. Перше з них полягає в тому, що міждержавне співробітництво - закономірність, суть якої визначається тенденціями до інтеграції і інтернаціоналізації господарського життя. Друге - міжнародні економічні відносини формуються на фундаменті системи внутрішніх відносин і визначаються ними.

Відомо, що розбудова держави немислима без формування відкритої економіки, активного її включення в світові господарські структури. В свою чергу, реалізація такого підходу можлива лише при умові радикального реформування національного господарського механізму, суть якого полягає в переході до ринкових систем управління. В спектрі зовнішньоекономічних відносин - це відмова від державної монополії на зовнішньоекономічні зв'язки. Зрозуміло, що мова йде не про проголошення принципу, а про формування дійового механізму реалізації вказаного концептуального підходу. При цьому проведення реформи як у внутрішній економіці, так і в зовнішньоекономічній діяльності повинні здійснюватися одночасово і паралельно, оскільки ці процеси взаємозалежні і взаємообумовлені.

Однією з ефективних форм територіальної відкритості України можуть бути транскордонні регіони. Їх започаткування відбулося в перші повоєнні роки з ініціативи місцевих органів влади на прикордонних територіях Італії та Австрії. В останні три десятиріччя спостерігається динамічне зростання такого роду транскордонних об'єднань. Тепер їх нараховується на континенті понад 20.

У межах своєї компетенції, та за згодою центральних державних органів - на базі спеціальних розширених повноважень на міжнародне співробітництво - місцеві органи влади прикордонних областей мають можливість розробляти спеціальні комплексні програми економічної, культурної та гуманітарної взаємодії, реалізувати конкретні транскордонні економічні проекти, вирішувати проблеми зайнятості, інфраструктури, екології. Приференція та пільги, спрощення прикордонних та митних процедур, розширення пунктів переходу сприяють динамічному переміщенню робочої сили, капіталу і товарів через кордони, економічному зміцненню прикордонних областей. Функціонування євро регіонів спростовує початкове побоювання центру про загрозу "сепаратизму" і певною мірою навіть гасить підозри й напруження на спільних ділянках кордонів та в етнічно змішаних областях, суттєво послаблює націонал-сепаратистські тенденції.

З 1990-1991 рр. у створення євро регіонів включилися посткомуністичні східноєвропейські держави, використовуючи цю форму як один з каналів включення нових демократій у загальноєвропейські інтеграційні процеси. Особливо інтенсивно йде формування євро регіонів у західному прикордонні ЧСФР та ПР із ФРН. Тут створені перші транскордонні об'єднання, учасники яких є прикордонні області держав не членів ЄС. У ході переговорів представників місцевих органів влади прикордонних областей ЧСФР, ПР та ФРН, що проходили під егідою Комісії по прикордонних областях ЄС в кінці травня 1991 р. в м. Цвіккау /ФРН/, прийнято рішення про створення євро регіону "Дрейландерек" /"Три землі"/, до складу якого ввійшли 7 німецьких і 4 чехословацьких адміністративних райони прикордоння та польське воєводство Елена Гура. У листопаді 1991 р. на аналогічному зібранні в м. Хеб /ЧСФР/ закладено підвалини євро регіону "Егернціс" у прикордонні Західної Чехії і Баварії. З липня 1991 р. ведуться роботи по створенню євро регіону "Шумава", який включатиме 4 німецьких та 4 чехословацьких прикордонних райони. Його специфіка - пріоритет охорони навколишнього середовища.

З ініціативи прикордонних областей Польщі, ЧСФР, Угорщини та України адійснені кроки по формуванню особливого євро регіону, до якого вперше ввійшли відповідні території тільки держав Східної Європи. До складу цього транскордонного об'єднання ввійшли прикордонні адміністративні території, зокрема, області Саболч-Сатмар-Берег, Гайду-Бігар, Боршод-Абауй -Земплен, Гевеш /Угорщина/; Кросненське та Перемишльське воєводства /Польща/; округи Бардейов, Гуменне, Михайловці, Свідник, Требішов /Словацьчина/; які, у свою чергу, об'єднані в "Асоціацію карп-

атського регіону". На першому етапі ввійшла в склад єврорегіону на асоціативних принципах Україна /Закарпатська область/.

Концепція Карпатського Єврорегіону, його майбутня діяльність виходить з досвіду західно-європейської кооперації на державному і міждержавному рівнях. Визначальним фактором, що зумовлює можливість і доцільність його формування є географічне розташування та історичне минуле прикордонних районів Угорщини, Польщі, Словаччини та України.

Доцільною, необхідно вважати, більш активну участь прикордонних областей України у створенні названого та інших єврорегіонів на кордонах із сусідніми східноєвропейськими державами. По-перше, це один із конкретних шляхів інтеграції в загальноєвропейський процес і реальна участь у реалізації концепції "Європа регіонів" яку в свій час висунув Шарль де Голь. По-друге, регіональна взаємодія прикордонних областей сприятиме об'єднанню наявних місцевих ресурсів та більш ефективному їх спільному використанню. Під проєкти конкретних єврорегіонів можливе отримання валютно-фінансової допомоги ЄС. По-третє, в рамках єврорегіонів посилиться економічне, політичне та гуманітарне проникнення кордонів, при їх непорушності, втратять гостроту територіальні претензії, покращаться зв'язки з етнічним елементом в зарубіжному прикордонні. І, нарешті, отримає додатковий імпульс саме прикордонне економічне співробітництво, ефективні форми і основні напрямки якого стане можливим прогнозувати, планувати та стимулювати спільно із закордонними партнерами. Таким чином, при створенні таких сприятливих умов прикордонні території зможуть найближчим часом перетворитися у кон'юнктуруотворюючий фактор міжнародних економічних зв'язків.

Незважаючи на суттєві відмінності в умовах функціонування транскордонних регіонів у країнах Західної Європи та соціально-економічному середовищі східноєвропейських країн, можна зробити декілька узагальнюючих висновків щодо перспектив субрегіональної кооперації прикордонних областей України з відповідними партнерами. Така потреба зумовлюється тим, що Україна, займаючи вигідне геополітичне положення в Європі, далеко не в повній мірі використовує цей фактор у вирішенні своїх соціально-економічних проблем. Зокрема, це стосується і зовнішньоекономічних зв'язків через формування субрегіональних транскордонних об'єднань. Разом з тим слід мати на увазі, по-перше, як показує світова практика, що визначальним і надзвичайно важливим фактором при формуванні і подальшому ефективному функціонуванні транскордонного регіону є вибір території з точки зору оптимальних його розмірів та географічного роз-

ташування. Найбільш ефективно в рамках регіонального об'єднання питання вирішуються тоді, коли має місце спільність кордонів між адміністративно-територіальними суб'єктами міжнародних відносин та відносно рівне за величиною "представництво" держав в об'єднанні.

По-друге, формування транскордонних територіальних об'єднань передбачає дотримання принципу поступовості і поетапності, що зумовлюється різним рівнем готовності окремих держав-учасниць та їх адміністративно-територіальних одиниць до використання такої форми співробітництва.

По-третє, міжрегіональне міжнародне співробітництво може бути ефективним лише в тому випадку, коли буде сформовано соціально-економічне середовище для активного включення в цей процес ринкових структур. Підтвердженням цього висновку може служити той факт, що однією з причин ускладнень, які виникли при спробах більш активного включення в інтеграційні процеси в рамках транскордонного об'єднання "Альпи-Адріатика" східних /Угорського, Словенського, Хорватського/ регіонів є порівняно нижчий розвиток на цих територіях ринкових структур. Це і зумовлює головним чином те, що на сучасному етапі функціонування об'єднання характеризується відносно більшою активністю адміністративних органів у координації соціально-економічних процесів у рамках євро регіону. Їх активність, ініціатива саме й зумовлюється лише початковим етапом його формування. Подальші процеси повинні реалізовуватися через ринкові структури. Завдання адміністрації в цій ситуації буде зводитися, в основному, до забезпечення, через систему економічних, правових та організаційних важелів, оптимального співвідношення між особистими, регіональними і державними інтересами в ході реалізації відповідних програм.

По-четверте, ефективність співробітництва в рамках регіону забезпечується, при умові послідовної реалізації принципу інтеграції держав, через інтеграцію регіонів, а не навпаки. Таким чином, необхідно створити середовище, в якому пріоритет повинен надаватися реалізації регіональним інтересам. При цьому інтереси держави будуть реалізовуватися не прямо, а опосередковано, через реалізацію інтересів регіону.

По-п'яте, транскордонне регіональне співробітництво може успішно розвиватися лише в тому випадку, коли адміністративна територія буде реальним суб'єктом зовнішньоекономічних відносин. Практика функціонування ряду євро регіонів підтверджує очевидність зробленого висновку. Зокрема, основним гальмуючим фактором інтеграційних процесів в євро регіоні "Альпи-Адріатика"

має місце суттєва диференціація між його членами в можливостях самостійно вирішувати регіональні проблеми. Таким чином, концепція розвитку прикордонної регіональної кооперації, як складових інтеграційних процесів на макрорівні, передбачає перерозподіл влади між центром і адміністративними територіями, що дасть можливість більш оперативно реагувати на потреби ринку, в тому числі в рамках відповідного транскордонного об'єднання.

По-шосте, основні нормативні положення по прикордонному співробітництву, з нашої точки зору, доцільно включати у відповідні договори і угоди України із сусідніми східноєвропейськими державами, тим більше, що така договірна практика вже існує, наприклад, між ФРН та ЧСФР, ПР.

Г. С. ЕМЕЦЬ
професор,
доктор економічних наук

М. А. ЛЕНДЕЛ
кандидат економічних наук

Львівське віддлення
Інституту економіки
Академії наук України,
Ужгород

ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ ВХОДЖЕННЯ ПРИКОРДОННОЇ ТЕРИТОРІЇ ДО КАРПАТСЬКОГО ЄВРОРЕГІОНУ

1. Розвиток прикордонних зв'язків у економічних і гуманітарних галузях значною мірою залежить від дефініції поняття прикордонної території. Не випадково це проблематичне питання ставилося прямо чи посередньо в усіх доповідях на даному міжнародному семінарі. Як на нашу думку, прикордонною територією може бути визнана та частина території держави, зовнішня межа якої збігається з державним кордоном і на якій встановлюється особливий правовий режим і особливий порядок життєдіяльності населення. Глибина такої частини території від лінії державного кордону простягається до меж, на яких перестають діяти особливий правовий режим і порядок життєдіяльності населення.

На даному етапі у світовій практиці виділяються два типи державних кордонів - прозорі і глухі. У межах кожного типу існує кілька форм, кожна з яких відрізняється від інших ступінню прозорості - у формах першого типу, і ступінню глухості, або простіше, замкненості, - у формах другого типу. Саме форма правового режиму і форма порядку його життєдіяльності визначають форму кордону. У свою чергу форма правового режиму і порядку життєдіяльності встановлюються органами державної влади, виходячи, як правило, з політичних міркувань. Тому прикордонні території економічних ознак і критеріїв по суті не мають. Що ж до прикордонних зв'язків, то вони знаходяться в площині співвідношення політики і економіки та їх взаємодії. Тому цілком ймовірно, що на терені прикордонних регіонів політичні установки владних державних структур передують економічним акціям.

Система економічних законів у прикордонних регіонах реалізується в тій мірі, в котрій їх логіка втілюється в політичних установах, або інакше кажучи, як політичні установки втілюються в конкретні економічні і організаційно-економічні форми. Зокрема, як свідчить аналіз практики виробітку економічної політики для прикордонних територій, у політичних установах встановлюється спеціальний правовий режим і порядок життєдіяльності населення, які детермінують економічну діяльність її суб'єктів у спеціальну, а також визначаються цілі /мета/ і стратегія розвитку, його пріоритети.

2. Гіпотеза, що на терені прикордонних територій політичні установки державних владних структур передують економічним акціям, знаходить підтвердження у формуванні євро регіонів взагалі і Карпатського євро регіону зокрема. Ідея створення останнього виникла, в результаті пошуку можливостей в юридичних межах існуючих правового режиму і порядку життєдіяльності населення на прикордонних територіях, здійснення комплексу економічних, екологічних, культурних та інших заходів, відповідно до регіональних потреб. Справа в тому, що на перших етапах державотворення в Україні і становлення нових політичних структур державної влади в країнах Центральної Європи до згаданого правового режиму і порядку життєдіяльності в прикордонних територіях жодних змін, що відповідали б новому характеру їх відкритості, не було внесено.

У той же час в Україні і сусідніх європейських країнах, відбулись процеси демократизації суспільного життя. У ході їх здійснення одержали новий статус регіональні органи державної влади і органи регіонального самоврядування, включаючи й прикордонні території. Забезпечення реальної зміни правового режиму і порядку життєдіяльності населення в напрямку їх істотної лібералізації в умовах другого типу державного кордону було поза їх компетенціями. Створилася ситуація, при якій згадані регіональні органи державної влади і регіонального самоврядування прикордонних територій реалізувати свій новий статус не могли. Виникла об'єктивна необхідність створення нової політичної структури, котра розробляла б свої власні політичні установки стосовно до галузей і сфер діяльності не регульованих правовим режимом і порядком життєдіяльності населення.

Нині Асоціація "Карпатський євро регіон" створена. Вона виникла, з одного боку, як реалізація необхідності в існуючих межах статусу прикордонної території здійснювати комплекс еко-

номічних, екологічних, культурних та інших заходів, відповідно до регіональних потреб, а з другого – як реалізація об'єктивної необхідності сформуванню політичну структуру для сумісного і добровільного виробітку політичних установок для прилеглих до кордону регіонів сусідніх країн.

3. На першочергову увагу, при виробітку політичних установок створеного політичною структурою Карпатського єврорегіону, претендує визначення галузей і сфер співпраці населення сусідніх країн. Тут, безсумнівно, в основу повинна бути покладена специфіка країн, що створюють асоціацію. Це, по-перше, те, що Карпатський єврорегіон утворився в центрі європейського континенту, де з Карпатами пов'язані в тій чи іншій мірі тісноти життя п'яти країн, по-друге, виник цей регіон на частинах території посткомуністичних держав і, по-третє, його утворили ті країни, економіка і політика яких обтяжена проблемами переходу від центрально-керованого господарства до змішаної економіки з переважанням ринкового господарства.

Згадана специфіка країн асоціації "Карпатський єврорегіон" накладає відбиток на міжнародне співробітництво і його можливості, які також специфічні, передусім, своєю обмеженістю. Тому внутрішнє становище в усіх країнах-сусідах нелегке. Регіональні органи державної влади і органи регіонального самоврядування прикордонних територій кожної з них і в сфері міжнародної співпраці шукають шляхи виходу зі стану стагнації і на цій основі розв'язання інших проблем. За експертними оцінками і за даними аналізу практичних дій, ці шляхи бачаться переважно в раціоналізації розміщення на своїй території продуктивних сил, з одного боку, і, в послідовному кількісному і якісному нарощуванні останніх – з другого.

При цьому характерна така деталь. Раціоналізація розміщення на території продуктивних сил і послідовне кількісне та якісне їх нарощування проектується і здійснюється зі своєї ідентичності. Останні детермінуються станом перехідної економіки: перехід відбувається від центрально-керованого до змішаного з переважанням ринкових засад господарства. Однак більшість посткомуністичних держав /виняток становить хіба що Польща/ знаходяться на самому початку переходу. Абсолютно переважна частка їх народного господарства – це державний сектор. А це означає, що центрально-кероване господарство поширює принципи і форми своєї організації на всі інші сектори аж до того часу, поки воно стане пануючим. Звідси і раціоналізація розміщення, і послідовне кількісне та якісне нарощування продуктивних сил у прикордонних регіонах здійснюється з позицій центрально-керованої економіки.

4. До асоціації "Карпатський євро регіон" входять території регіонів тих країн Центральної і Східної Європи, що в основному розташовані в межах гірської системи Карпат. У своїй єдності, розглядуваній з позицій найбільш загальної характеристики, буття Карпат як гірської системи відбувається в формі Карпатської екосистеми. При чому агадана форма буття не знає державних кордонів, вона не підлягає тому формальному поділові, що допускається з політичних міркувань владними структурами сусідніх держав і регіональними органами державної влади та органами регіонального самоврядування кожної з них, на аразок Українські Карпати, Високі Татри. Низькі Татри і т. д. У свою чергу, єдність екосистеми неминуче реалізується в чисельних сукупностях, як наприклад, сукупність ресурсів, пересудсім, природних. Формою буття агаданих сукупностей знову ж таки є їх внутрішня єдність.

Немає жодних підстав сумніватися в тому, що свою внутрішню єдність і цілісність Карпатська екосистема іманентно пропонує для всіх процесів, що проходять в її межах. Справа, очевидно тільки в тому, як соціальні сили, що стоять за цими процесами, реагують на агадане пропонування. Якщо в прикордонних регіонах, розділених державними кордонами, існує єдність у підходах до проблем задіяння потенційних можливостей системи і якщо ця єдність реалізується спільно вивіренними засобами, то в цілому система, її елементи і структура, не тільки відтворюються, але примножуються і поліпшуються. При відсутності єдності цілком можливий і протилежний результат. Це буває тоді, коли центральні органи держави, органи державної влади і самоврядування прикордонних регіонів кожної країни діють винятково, як кажуть, на свій страх і на власний ризик.

Справедливість висловлених вище міркувань методологічного характеру проявляється в багатьох аспектах техногенної і антропогенної діяльності населення прикордонних регіонів. Але особливо виразно її видно на ставленні до ресурсних можливостей Карпатської екосистеми. При умові досягнення єдності в дозуванні деформацій середовища через використання природних ресурсів чи повного відриву їх окремих елементів, довкілля не руйнується. Достатньо ж було органам державної влади і органам самоврядування прикордонних регіонів в інтересах раціоналізації розміщення і кількісного нарощування продуктивних сил порушити єдність у підходах і дозуванні, як з'явилися тривожні симптоми. Зокрема, за оцінками спеціалістів, різко погіршився повітряний басейн, забруднилися водні ресурси, послабилася протитерорайна стійкість землі і т. ін.

Напрошується логічний висновок: виділення раціоналізації розміщення продуктивних сил в якості предмета координації зусиль органів державної влади прикордонних регіонів і органів регіонального самоврядування сусідніх країн Центральної і Східної Європи, які створили асоціацію "Карпатський єврорегіон" недоцільне тому, що воно не сприяє об'єднанню їх зусиль в забезпеченні нормального функціонування Карпатської екосистеми. Цілком очевидно, що в зв'язку з цим необхідно шукати такий предмет координування, який, по-перше, реалізував би мету створення асоціації "Карпатський єврорегіон", а, по-друге, забезпечував би реалізацію її економічних завдань.

Порівняльна характеристика можливого предмета координування регіональними органами державної влади і регіональними органами самоврядування прикордонних регіонів в асоціації "Карпатський єврорегіон" на одне з перших місць висуває ступінь чи повноту задіяння виробничих ресурсів Карпатської екосистеми. Суть проблеми тут двояка: по-перше, необхідно здійснити перехід від існуючої практики поширення внутрішніх принципів раціоналізації розміщення і нарощування обсягів продуктивних сил, котра панує в регіоні, на прикордонні регіони сусідніх держав до координації задіяння виробничих ресурсів екосистеми на інтернаціональному рівні і поширення його принципів на внутрішній розвиток прикордонних регіонів кожної країни-сусіда, зокрема. По-друге, необхідно здійснити перехід від того, що розміщення продуктивних сил, необхідність його раціоналізації кожної країни зокрема детермінує обсяг і структуру задіяння виробничих ресурсів екосистеми стало детермінатором розміщення і нарощування обсягів продуктивних сил в усіх країнах-членах асоціації "Карпатський єврорегіон" і в прикордонних регіонах кожної з них зокрема.

5. Зміна концептуальних підходів до координації економічної діяльності органів державної влади і органів регіонального самоврядування прикордонних регіонів - від координації розміщення і нарощування продуктивних сил в межах Карпатської екосистеми до координації задіяння виробничих ресурсів, що їх має Карпатська екосистема - об'єктивно ставить вимогу в політичних рамках Карпатського єврорегіону спільно здійснити ряд акцій по їх забезпеченості:

- розробити єдину для всіх учасників методичку інвентаризації всіх видів виробничих ресурсів;
- провести за станом на спільно погоджену дату, повну інвентаризацію виробничих ресурсів Карпатської екосистеми;

- здійснити протягом 2-3-х років моніторинг екологічного стану Карпатської екосистеми і на цій основі проаналізувати його динаміку;

- виявити фактори в мінімумі і фактори в максимумі в стані довкілля Карпатської екосистеми:

- здійснити короткостроковий і довгостроковий прогнози кількісних і якісних змін в довкіллі Карпатської екосистеми через його деформацію і відторгнення компонентів, внаслідок техногенної і антропогенної діяльності;

- створити міжнародну науково-технічну програму оптимізації виробничих ресурсів Карпатської екосистеми;

- розробити наукові рекомендації для органів державної влади і органів регіонального самоврядування прикордонних територій країн, що входять в асоціацію "Карпатський єврорегіон" по задіяння в процесі антропогенної і техногенної діяльності виробничих ресурсів Карпатської екосистеми.

Робота по втіленню названих акцій може стати економічною основою становлення Карпатського єврорегіону в якості організаційного центру об'єднання зусиль людей різних націй, а авідси - в якості центра миру і реального співробітництва.

IV. LISTA UCZESTNIKÓW SEMINARIUM UKRAIŃSKO-POLSKIEGO,
LWÓW 19-23 KWIECIEŃ 1993 ROKU

1. Budkin Wiktor, prof. doktor nauk ekonomicznych, Instytut Światowej Ekonomiki i Stosunków Międzynarodowych, Kijów
2. Chomra Aleksander, doktor nauk geograficznych, Instytut Ekonomiki UAN, Kijów
3. Degórska Bożena, mgr, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania, Warszawa
4. Dolisznij Marian, prof. doktor nauk ekonomicznych, członek korespondent Ukraińskiej Akademii Nauk, Lwowski Oddział Instytutu Ekonomiki UAN, Lwów
5. Eberhardt Piotr, prof.dr hab., Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa
6. Głuchanowa Galina, kandydat nauk ekonomicznych, Instytut Ekonomiki UAN, Kijów
7. Jemiec Grigorij, prof. doktor nauk ekonomicznych, Wydział Zakarpacki Lwowskiego Oddziału Instytutu Ekonomiki UAN, Użgorod
8. Józefowicz Anatolij, doktor nauk ekonomicznych, Instytut Ekonomiki UAN, Kijów
9. Komornicki Tomasz, mgr, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa
10. Lendel Michaił, kandydat nauk ekonomicznych, Wydział Zakarpacki, Lwowskiego Oddziału Instytutu Ekonomiki, Użgorod
11. Lijewski Teofil, prof.dr hab., Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa
12. Mikuła Nadieżda, kandydat nauk ekonomicznych, Lwowski Oddział Instytutu Ekonomiki UAN, Lwów
13. Oniszczenko Aleksiej, prof. doktor nauk ekonomicznych, akademik Akademii Nauk Ukrainy, Instytut Ekonomiki UAN, Kijów
14. Pieredrij Aleksander, docent, kandydat nauk ekonomicznych, Karpacka Filia Międzynarodowego Instytutu Zarządzania, Użgorod
15. Pisarenko Swietłana, doktor nauk geograficznych, Lwowski Oddział Instytutu Ekonomiki UAN, Lwów
16. Rakow Andriej, prof., doktor nauk ekonomicznych, Instytut Socjologii Białoruskiej Akademii Nauk, Mińsk
17. Stasiak Andrzej, prof.dr hab., Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania, Warszawa

18. Tregobczuk Walentin, doktor nauk ekonomicznych, członek korespondent Ukraińskiej Akademii Nauk, Instytut Ekonomiki UAN, Kijów
19. Zozulia Wasilij, kandydat nauk ekonomicznych, Instytut Ekonomiki Rolnictwa Ukraińskiej Akademii Nauk Rolniczych, Kijów
20. Żowtanieckij Wsiewołod, kandydat nauk ekonomicznych, Lwowski Oddział Instytutu Ekonomiki UAN, Lwów

УЧАСНИКИ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО СЕМІНАРУ
19-23 КВІТНЯ 1993 р.,
м. ЛЬВІВ, УКРАЇНА

- Анджей Стасяк - професор, доктор, керівник відділу Інституту географії і територіальної організації Польської академії наук
- Петро Еберхардт - професор, доктор, Інститут географії і територіальної організації ПАН
- Теофіл Лієвські - професор, доктор, Інститут географії і територіальної організації ПАН
- Томаш Коморніцкі - магістр, Інститут географії і територіальної організації ПАН
- Божена Дегурська - магістр, Інститут географії і територіальної організації ПАН
- Олексій Онищенко - професор, доктор економічних наук, академік АН України, керівник відділу Інституту економіки АН України
- Валентин Трегобчук - доктор економічних наук, член-кореспондент Української академії аграрних наук, керівник відділення Інституту економіки АН України
- Анатолій Юефович - доктор економічних наук, головний науковий співробітник Інституту економіки АН України
- Олександр Хомра - доктор географічних наук, провідний науковий співробітник Інституту економіки АН України
- Галина Глуханова - кандидат економічних наук, старший науковий співробітник Інституту економіки АН України
- Мар"ян Долішній - професор, доктор економічних наук, член-кореспондент АН України, керівник Львівського відділення Інституту економіки АН України
- Світлана Писаренко - доктор географічних наук, провідний науковий співробітник Львівського відділення Інституту економіки АН України

- Всеволод Жовтанецький - кандидат економічних наук, вчений секретар Львівського відділення Інституту економіки АН України
- Надія Микула - кандидат економічних наук, старший науковий співробітник Львівського відділення Інституту економіки АН України
- Григорій Ємець - професор, доктор економічних наук, керівник Закарпатського відділу Львівського відділення Інституту економіки АН України
- Михайло Лендел - кандидат економічних наук, провідний науковий співробітник Закарпатського відділу Львівського відділення Інституту економіки АН України
- Віктор Будкін - професор, доктор економічних наук, керівник відділу Інституту світової економіки та міжнародних відносин АН України
- Олександр Передрій - доцент, кандидат економічних наук, керівник Карпатського філіалу Міжнародного Інституту менеджменту
- Басиль Зогуля - кандидат економічних наук, провідний науковий співробітник Інституту аграрної економіки Української академії аграрних наук
- Андрій Раков - професор, доктор економічних наук, керівник відділу Інституту соціології Біларуської академії наук

